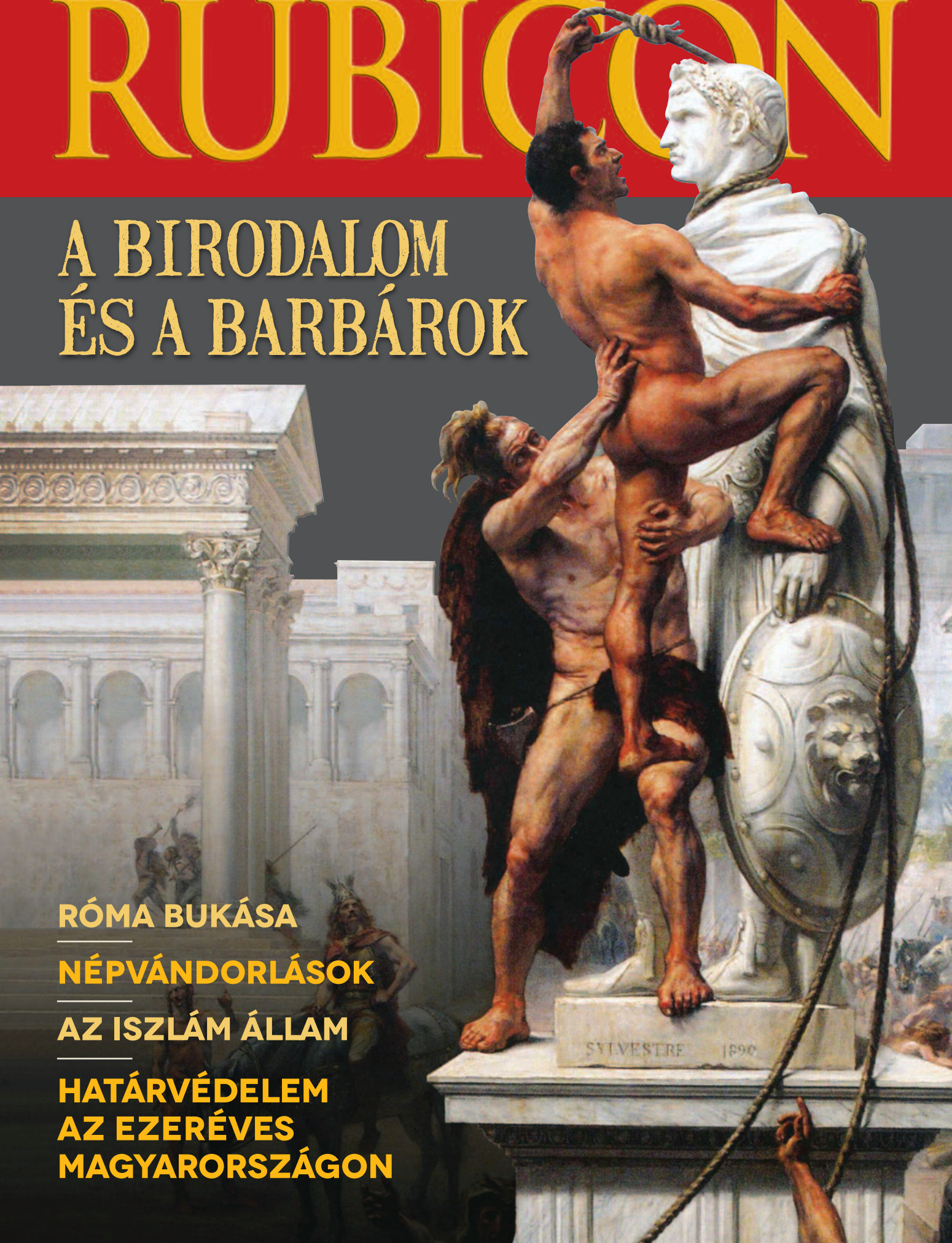
Ára: 695 Ft TÖRTÉNELMI MAGAZIN 2016/1

RUBICON

A BIRODALOM ÉS A BARBÁROK

RÓMA BUKÁSA

NÉPVÁNDORLÁSOK

AZ ISZLÁM ÁLLAM

HATÁRVÉDELEM AZ EZERÉVES MAGYARORSZÁGON

ALAPÍTVA 1989
RUBICON
TÖRTÉNELMI MAGAZIN
XXVII. ÉVFOLYAM 290. SZÁM
LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
Rácz Árpád

Szerkesztőbizottság:
Bácskai Vera, Berényi Iván,
Gyarmati György, Mezey Barna,
Ormos Mária, Orosz István

Szerkesztőség:
Csorba László, Hahner Péter,
Hermann Róbert, Magyarics Tamás,
Németh György, Rainer M. János,
Rácz György, Romsics Gergely,
Szakály Sándor, Ujváry Gábor

Olvasószerkesztő:
Potencsik Erika

Képszerkesztő:
Basics Beatrix, Vajda László

Fotó:
Dabasi András, Kardos Judit,
Mudrák Attila

Térkép:
Sebők László, Nagy Béla

Tervezőszerkesztő:
Czeizel Balázs

Kiadja a Rubicon-Ház Kft.
Felelős kiadó: Rácz Árpád
A szerkesztőség címe:
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848
Fax: 402-1849
e-mail: rubicon@rubicon.hu

honlap: www.rubicon.hu

Megjelenik évente 12 szám

Nyomtatás: Ipress Center Central Europe Zrt.
2600 Vác, Nádas utca 8.
Felelős vezető: Lakatos Viktor

Terjeszti a Lapker Zrt.
Előfizethető a RUBICON-HÁZ Kft.-nél
(Bankszámlaszám: Budapest Bank Rt.,
10102237-77185300-00000001),
valamint Budapesten a Magyar Posta Zrt.
Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságán
(XIII., Lehel u. 10/A,
levélcím: LHI, Budapest 1900),
illetve kerületi ügyfélszolgálati irodáiban,
vidéken a postahivatalokban.
Külföldön terjeszti a COLOR Interpress Kft.
1039 Budapest, Hatvany Lajos u. 14.
Tel.: +36 1 243 9232
www.colorinterpress.hu
HU ISSN 0865-6347

TARTALOM 2016/1

A HÓNAP TÉMÁJA: **MIGRÁCIÓ**

4 **Németh István:** Migráció Németországban a 17–20. század között

NAGYÍTÓ ALATT

20 **Hahner Péter:** Az Iszlám Állam

27 **Bába Iván:** Schengen sebei. Az Európai Unió vízumrendészete és az illegális migráció

28 **Grüll Tibor:** A birodalom és a barbárok. Migrációs politika a császárkori Rómában

36 **Borhy László:** A limes. A Római Birodalom határai. Felépítés, hatékonyság, stratégia

46 **Székely Melinda:** Gótok a Római Birodalomban

48 **Sólyom Márk:** Valentinianus és Valens politikája. A Római Birodalom két eltérő válasza a germán problémára

DOSSZIÉ

50 **Vida Tivadar:** Változó kép az ókor végi népvándorlásokról

58 **Sághy Marianne:** Népvándorlás, multikulturalizmus. Új etnikumok a vallási és kulturális integráció küszöbén Európában

68 **Németh Csaba:** Határőrizet és határvédelem az ezeréves Magyarországon

74 **Csóti Csaba:** Menekülés Erdélyből 1916-ban

ONLINE PLUSZ

Németh György: Róma bukása

Vágási Tünde: Diocletianustól Aetiusig. A római hadsereg barbarizálódása

Sólyom Márk: Gótok, vandálok, frankok

Fotó: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, Történeti Fényképtár · Hermann Róbert · Photocon

RUBICON A FACEBOOKON
www.facebook.com/rubicon.tortenelmi.magazin

DER SPIEGEL

SPIEGEL-SERIE 20. Das Jahrhundert

Gentechnik: Die Revolution der Biologie

Wer darf Deutscher werden?

OPERATION DOPPEL-PASS

NÉMETH ISTVÁN

MIGRÁCIÓ **NÉMETORSZÁGBAN** A 17–20. SZÁZAD KÖZÖTT

Németország évszázadokon keresztül elsősorban népességkibocsátó ország volt. Csak a 17–19. század között 740 ezerre becsülik a Kelet-, Közép- és Délkelet-Európába kivándorlók számát. A 19. század közepétől a kivándorlás 90%-a már az Amerikai Egyesült Államokba irányult: 1816–1914 között kereken 5,5 millió – s utána további kétmillió – német vándorolt ki az Egyesült Államokba. A 20. századra viszont Németország bevándorlási célpont lett: a nagymérvű iparosítás és a háborús igények felszívták a hazai munkaerőt. Az NSZK munkaerőpiacának rendkívüli expanziója pedig a munkás bevándorlók („vendégmunkások") millióinak – államközi szerződések keretében – országba özönlését igényelte, főleg Délkelet-Európából. 1961-től a gazdasági válság 1973. évi kitöréséig – amikor „jelentkezési stopot" hirdettek meg – a külföldi munkavállalók létszáma 550 ezerről 2,6 millióra nőtt. Az évezred fordulóján már nyolcmillió külföldi élt Németországban, legtöbbjük tartósan.

A Der Spiegel címlaptémája:
a kettős állampolgárság kérdése,
1999. január 11.

Csehországból száműzött család Pirnában, 1633

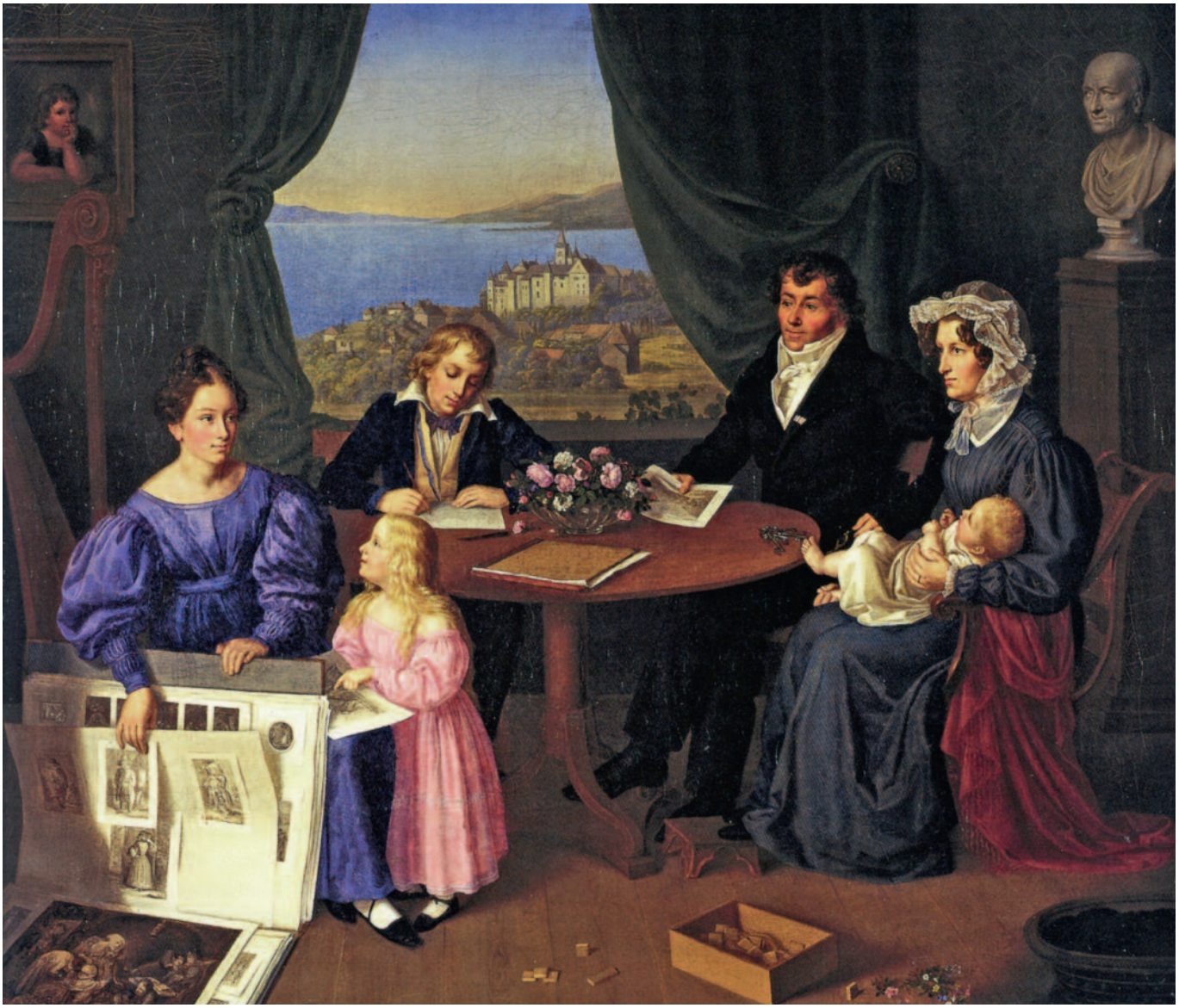
A harmincéves háború (1618–1648) nyomán Németországban a lakosság létszáma egyharmaddal visszaesett, s mindössze 10-12 milliót számlált. Az elnéptelenedés sávja északkeletről délnyugatra húzódott: Pomerániától és Mecklenburgtól Elzászig terjedt. Főleg ezek a területek lettek két generációra a központi bevándorlási régiók, attraktív gazdasági célpontok a háború által megkímélt és túlnépesedett régiók bevándorlói számára. A korszak abszolutista államaiban érvényre jutó merkantilista gazdaságpolitika nagyszámú képzett adófizető alattvalót igényelt. Az elvándorlási területeken erőteljes toborzás indult, s a bevándorlóknak különböző privilégiumokat és kedvezményeket ígértek: adómentes éveket, díjtalan földet, kedvező személyi és tulajdonosi státuszt, ingyenes épület- és tűzifát.

Bevándorló hugenották

Elzászba és Badenbe nagyrészt Svájcból, kisebb részben Flandriából és Vallóniából érkeztek telepesek. A svájci bevándorlók voltak többségben Württembergben is. Vallási okból menekültek az osztrák területekről Frankföldre és Svábországba. Szászország és Oberlausitz 150 ezer cseh protestánst fogadott be, akik a Habsburg-területek rekatolizálása elől menekültek. Cseh kenderfonók és lenszövők a Brandenburgi őrgrófságban találtak menedékre. Itt azonban jelentősebb volt a reformált hollandok, svájciak és az 1680-as évektől a francia hugenották érkezése.

A kora újkori Németországban a legerősebb gazdasági, kulturális és politikai bevándorló csoportot a hugenották alkották. A 150-160 ezer hugenottából – akik a még 1598-ban kihirdetett nantes-i edictum visszavonása miatt hagyták el 1685-ben Franciaországot – körülbelül 44 ezren német területre, a Majnától északra vándoroltak, s közülük 20 ezer

A hugenotta Felix du Bois-Reymond családja berlini házuk szalonjában. Louise Henry festménye, 1832 (fent) Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem és porosz herceg 1685-ben Potsdamban fogadja a hugenotta menekülteket. Hugo Vogel festménye, 1885 (balra)

főt Brandenburg–Poroszország fogadott be. Ezt követte kisebb kontingenssel Hessen-Kassel, a welfi hercegségek és a Hansa-városok. A hugenotta bevándorlók mintegy negyede került Németország déli részére, főleg Pfalzba, Württembergbe, Ansbachba és Bayreuthba. Hessenben és Bayreuthban zárt hugenotta települések jöttek létre.

Brandenburg–Poroszországban a háború során elnéptelenedett térségekbe telepítettek hugenottákat: a Ruppiner Land területére, Potsdam környékére, valamint az Uckermarkba. Berlinben 1700 körül minden ötödik lakos hugenotta származású volt. Gazdasági és kulturális teljesítményük alapján „importált tartalékpolgárság" néven emlegették őket, s rendkívüli jelentőségük volt Berlin európai metropolisszá emelkedésében. Részesedésüket Poroszország 17. század végi gazdasági fellendülésében nem lehet túlértékelni: új termékeket és termelési formákat terjesztettek el, luxuscikkek előállításában jeleskedtek, például a porcelángyártást honosították meg a terjeszkedő udvari központok számára.

Bár e bevándorlóknak csak kis része tartozott a sikeres vállalkozók és kereskedők csoportjához, s közöttük is a közép- és alsó rétegekhez tartozók vezettek, különleges ismereteik és készségeik miatt néhány területen egyfajta felekezetfüggő technológiatranszferről beszélhetünk. Beilleszkedésüket – a helyiekkel történő mindennapos súrlódások ellenére – döntően megkönnyítette a hatalmi érdek a népesedési problémák megoldásában, az innovációs és „ipari tekintély" növelésében.

Brandenburg–Poroszország a 17–18. században is az egyik legfontosabb német bevándorlási célpont maradt. Központi felvevőterülete Brandenburg őrgrófság, Kelet-Poroszország, majd 1740 után Szilézia volt. 1640–1786 között Brandenburg–Poroszország kereken félmillió bevándorlót fogadott. Az újratelepítések lezárulása után a háborútól sújtott régiókban két nagy népesedési esemény dominált: a pestistől és más járványoktól súlyosan érintett kelet-poroszországi, illetve a kiterjedt földkultivációs programok révén újonnan termővé tett területek eseményei az Odera, a Netze és a Warthe mélyen fekvő síkságain I. Frigyes Vilmos (1713–1740) és II. Frigyes (1740–1786) királyok kormányzása alatt. Ide tartozott a salzburgi protestánsok betelepítése is, akiket

1731–32-ben üldöztek el hazájukból, s formálisan I. Frigyes Vilmos hívta meg őket, hogy telepedjenek le Kelet-Poroszországban. Az összesen 20 ezer salzburgi emigráns túlnyomó része Kelet-Poroszországban kedvező feltételek közepette talált új hazára.

A VOLGAI NÉMETEK

A harmincéves háború lezárulását követő két évszázadban a németországi lakosság lélekszáma gyorsan növekedett. A nagy lakosságcsökkenést két generáció alatt – 1700 körülre – sikerült majdnem kiegyenlíteni. 1700–1800 között pedig már jelentős demográfiai többlet mutatkozott, a lakosság lélekszáma 15 millióról 23 millióra növekedett. Hasonló erőteljes növekedés jellemzi az 1800–1850 közötti (36 millióra), valamint az 1850–1900 közötti (56 millióra) éveket. E korszakban már kevésbé a bevándorlás eredményezte a felgyorsult lakosságnövekedést, sőt ellenkezőleg: egyre erőteljesebb kontinentális és tengerentúli kivándorlás indult meg. A 18. század közepétől az 1830-as évekig kontinentális kivándorlás figyelhető meg Kelet- és Délkelet-Európa felé, majd a 19. század végéig a transzatlanti kivándorlás dominált, főleg az Egyesült Államokba.

Telepes-kivándorlók indultak útnak a cárizmus által éppen meghódított alsó-volgai és a Fekete-tengertől északra fekvő területek („Új-Oroszország") felé, ahol privilégiumokkal és kedvezményekkel várták a fejlett mezőgazdasági és kézműves ismeretekkel rendelkező német telepeseket. II. Katalin 1762–63. évi, ún. meghívási manifesztuma ingyenföldet, hiteleket, kedvező jogállást, többéves adómentességet, valamint a katonai szolgálat alóli mentesítést garantált. 1763 után 25 ezer német telepes – főleg Pfalzból – érkezett az Alsó-Volgához. A következő évtizedekben további csoportok követték őket, közöttük az 1780– 1790-es években az anabaptista felekezet (mennonisták) Nyugat-Poroszországból érkezett tagjai, akik a világtól való elzárkózásuk jegyében a Fekete-tengertől északra települtek le; majd a 19. század első két évtizedében további mennonista csoportok és délnyugati német pietisták érkeztek.

Egy Salzburgból kivándorolt család hét gyermekkel, 1732

Poroszországba érkező emigráns család, 1732

A túlnyomórészt Bajorországból, Badenből, Hessenből, Pfalzból és a Rajnavidékről származó telepesek 1763–1767 között a német származású II. Katalin cárnő meghívására érkeztek új településeikre, s 104 falut alapítottak. A Volga menti sztyeppe megművelésére és a szomszédos lovas népek támadásai elleni védekezésre toborozták őket. Idővel virágzó agrárgazdaságot hoztak létre, amelynek termékeit Oroszország más területein értékesítették.

A német telepesek az orosz birodalomban kedvező feltételek között éltek: egyebek mellett megőrizhették politikai különállásukat, nyelvüket, közigazgatásukat, s mentesültek a katonai szolgálat alól. Önrendelkezési jogukat 1881-ben II. Sándor cár korlátozta, majd 1884-ben teljesen megszüntette, ezért közülük sokan az Egyesült Államokba, Kanadába és Dél-Amerikába vándoroltak ki. További megszorítások érték őket már röviddel Szovjet-Oroszország megalakulása után, amikor Sztálin elvette és külföldön értékesítette összes gabonatermésüket. 1921–22-ben emiatt több ezren haltak éhen.

A volgai németek központja Pokrovszk városa (1931 óta: Engels) volt, s 1924–1941 között a Szovjetunióban a Volgai Németek Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságában szerveződtek, miután a terület az októberi forradalom után, 1918-ban autonómiát szerzett.

Az 1941-ben feloszlatott „volgai-német köztársaság" közel 600 ezer lakossal rendelkezett, amelynek kétharmada volt német származású. Az 1941. júniusi német támadást követően a 400 ezer volgai németet kollektív kollaborációval vádolták, és Szibériába, illetve Közép-Ázsiába deportálták, ahol a „munkáshadsereg" munkatáboraiba kényszerítették őket. Itt szintén ezrek haltak meg. A legtöbb oroszországi németet (férfiakat és nőket) 1942. október–1943 között katonai szolgálatra hívták be.

Hivatalosan csak 1964-ben oldották fel velük szemben – korlátozásokkal – a

A kivándorlók búcsúja, 1860. Antonie Volkmar festménye

kollaboráció vádját. Az NSZK az 1970-es évektől lehetővé tette a volgai németek beutazását és honosítását.

Német telepesek magyar földön

Az 1686-ban kezdődött törökellenes felszabadító háborúk során a lakosság száma 3,5 millióra esett vissza a Magyar Királyság területén. A pusztulás az ország középső és déli részét, tehát főleg a korábban magyarok lakta vidékeket érintette a legnagyobb mértékben. I. Lipót császár 1689-ben – Kollonich Lipót érsek nagyszabású merkantilista tervei nyomán – pátenst bocsátott ki a területek benépesítésére, és különböző kedvezményeket helyezett kilátásba. Elsősorban németek telepítését szorgalmazták, ami magán- és állami kezdeményezésre történt.

Az első magántelepítések után (Károlyi Sándor például 10-11 ezer svábot telepített le a Szatmár megyei falvakban) az 1722–23. évi pozsonyi országgyűlésen törvény született a telepítések támogatásáról. Bármely szabad embert be lehetett hívni az országba, és az érkezők hat évre mentesültek a közterhek alól. A betelepülő kézművesek 15 évi adómentességet kaptak, ha folytatták mesterségüket. Ekkor főleg katolikus németek érkeztek az országba. Számukra részben a földesurak biztosítottak rendkívüli kiváltságokat, részben pedig az udvar folytatott különböző könnyítésekkel tervszerű telepítési politikát.

Az 1720–30-as években, a telepítések első hullámában elsősorban a déli és nyugati német területekről, a Rajna-vidékről és Svábföldről érkeztek bevándorlók, akik magukkal hozták hazájuk fejlett termelési kultúráját. Így döntő szerepet játszottak abban, hogy a Bánát és Bácska a 19–20. századra Magyarország legjobb gabonatermő területévé vált. Ezzel a 18. század végére – a középkori szászok után – a magyarországi németek új ága fejlődött ki: a dunai svábok. A 18. században egyedül Tolnában 61 faluban és községben telepedtek le németek.

A mérnökök tervezte utcákat, tereket és épületeket állami támogatással építették fel. Meghatározták a sváb falu külső arculatát is. A templomot – a plébánia és az iskola társaságában – a főtérre kellett építeni. Minden utcában kutat ástak, 18-20 öl szélességű főutakat építettek. A két szobából és konyhából álló házakat megszámozták. Minden településre írni-olvasni tudó és zeneileg is képzett iskolamestert, valamint megfelelő számú kézművest küldtek. A telepesek annyi földet kaptak, amennyit meg tudtak művelni. Anyagilag támogatták építkezéseiket, állatot, takarmányt, szerszámokat, befektetési kölcsönöket és utazási költségtérítést is kaptak. Megkezdték a mocsarak lecsapolását és a folyók szabályozását. A jobb minőségű talajon pedig már érdemes volt modern gazdálkodási módszereket bevezetni, nemesített gabona- és növényfajtákat meghonosítani.

A második letelepedési hullám az 1760–70-es években zajlott. Mária Terézia felszólította a hétéves háború kiszolgált katonáit, hogy Magyarországon telepedjenek le, s ekkor Bácska lett az első számú célpont. Mivel a 18. század második felében Európában szabályos versengés folyt a német telepesekért, Bécs megszüntette a vallási korlátozásokat. Így ezekben az években 40 ezer német telepes érkezett Dél-Magyarországra. A jelentős költségek miatt azonban Mária Terézia 1773-ban leállította a telepítési akciókat.

Rövid szünet után II. József 1782. évi rendeletével kezdődött a harmadik hullám, az ún. „nagy sváb áramlás”, mely 1787-ig tartott. A király telepítési akciója a németek által lakott összes magyarországi területet érintette. A családok állami támogatással a házon kívül egy pár igásmarhához, két lóhoz és egy szarvasmarhához jutottak. Ekkor mintegy 7600 német család telepedett le Magyarországon.

Összességében a német nyelvű térségből 1680–1800 között a kelet-, közép- és délkelet-európai régióba kivándorlók számát 740 ezerre becsülik, ebből mintegy 110 ezer telepes érkezett magyar területre. Ugyanezen időszakban 170 ezer kivándorló indult útnak Észak-Amerikába ugyanazon térségekből, mint ahonnan a Kelet- és Délkelet-Európába indulók: Badenből, Württembergből, Pfalzból, Elzászból és Lotaringiából.

Transzatlanti kivándorlás

Az 1830-as évektől a kontinentális, keleti és délkeleti irányú kivándorlási hullám egyre inkább háttérbe szorult a 19. század közepétől gyorsan növekvő transzatlanti kivándorláshoz képest, amelynek 90%-a az Amerikai Egyesült Államokba

irányult. A tengerentúli célországok közé tartozott Kanada, Brazília, Argentína és Ausztrália is. 1816–1914 között kereken 5,5 millió német – s azután további kétmillió – vándorolt ki az Egyesült Államokba. A Németországban született amerikaiak az írek után a második legerősebb, 1861–1890 között pedig a legerősebb bevándorlási csoportot alkották.

A 19. században a tömeges transzatlanti kivándorlás legfontosabb mozgatóereje Németországban a lakosságnövekedés és a munkalehetőségek közötti aránytalanság, az agrártársadalomból az ipari társadalomba való átmenet válsága volt. A transzatlanti migrációs hálózatok rokonság, ismerősök és helyi származási közösségek révén egységes kommunikációs rendszerré váltak, amelyek összekötötték az európai színtereket és a tengerentúli célterületeket. Mintegy „láncvándorlások" kapcsoltak össze meghatározott régiókat, sőt községeket az újvilágban lévőkkel – például az osnabrücki Melle a Missouri mentén „New Melle" néven alapított új települést.

Holland mélyépítő munkások Essenben, 1912

Ahogy az 1890-es évek elejétől visszaesett a tengerentúlra irányuló német kivándorlás, úgy váltak egyre fontosabbá a közép-, a kelet- és a dél-európaiak a nemzetközi tengerhajózási társaságok számára. Németország tranzitországgá vált: 1880-tól az első világháborúig több mint ötmillió kivándorló – főleg Orosz-Lengyelországból és Ausztria–Magyarországról – vette útját Németország tengeri kikötői felé, hogy áthajózzon az Újvilágba. E tranzitvándorlók közül néhány tízezer fő rövid ideig Németországban maradt.

Gültig für das Jahr 1910

№ 000000

der Deutschen Feldarbeiter-Zentralstelle zu Berlin

Arbeiter-Legitimationskarte

ausgestellt auf Grund des Ministerialerlasses vom 21. Dezember 1907 — II⁸ 5675. —

Vor- und Zuname

aus

Kreis Heimatland

Arbeitgeber zu

Arbeitsstelle

Kreis, Provinz Bundesstaat

Diese Legitimationskarte ist bei polizeilichen An- und Abmeldungen und bei jedem Wechsel der Arbeitsstelle vorzulegen.

Niniejszą kartę legitimacyjną należy przedłożyć przy policyjnem za- i odmeldowaniu oraz przy każdej zmianie miejsca pracy.

, den 1910

Die Polizeiverwaltung

Stempel der Polizeiverwaltung

59/161

Munkásigazolvány lengyel földmunkások számára, 1910

Az 1890-es évek elejétől a német keresőképesek létszámát fokozatosan felszívta a dinamikusan fejlődő ipar foglalkoztatási igénye. A kielégíthetetlen munkaerőigény hatására csökkent az Egyesült Államok vonzereje, ezért a tengerentúli kivándorlás az első világháborúig alacsony szinten maradt, sőt a Német Birodalom az Egyesült Államok után a második legfontosabb befogadó ország lett.

A KÜLFÖLDIEK FOGLALKOZTATÁSÁNAK KEZDETE

A Ruhr-vidék ipari régiói erőteljes vonzerőt gyakoroltak, s belső távolsági vándorlást is generáltak, mint például a „Ruhr-lengyelek" és a „Ruhr-mazúrok" esetében. A vándorlási irányok az észak-

Ausztriai gyermekek érkeznek a Bodeni-tó partján található Friedrichshafenbe idénymunkásnak, 1900

nyugat-európai térségben visszájára fordultak: a „hollandjáró” németek helyére a Hollandiából érkező „poroszjárók” léptek, akik gyakran bevándorlók lettek. Az első világháború előtt a lengyelek és az olaszok mellett a hollandok köréből került ki a legnagyobb migránscsoport a birodalomban.

Az 1890-es évektől rendkívüli mértékben megnőtt a külföldiek foglalkoztatása Németországban. Csúcspontját 1914-ben érte el, amikor 1,2 millió vándormunkás dolgozott – férfiak, nők egyaránt – a birodalomban, a legtöbben Poroszországban. Itt a legnagyobb csoportot a mezőgazdaságban foglalkoztatott lengyelek alkották Orosz-Lengyelországból, kisebb mértékben az osztrák–magyar Galíciából, akik burgonyát és cukorrépát takarítottak be. Az olaszok főleg téglaégetőkben és a mélyépítésben dolgoztak, de a bányászatban és az ipari termelésben is foglalkoztatták őket.

Poroszországban gazdasági és politikai érdekek ütköztek a „vándormunkáskérdésben”: a munkaerő-piaci érdek az „olcsó és készséges” külföldi munkaerő biztosítására szemben állt a keletporosz tartományok igényével a túlnyomórészt lengyel bevándorlás korlátozására. A lengyelekkel szembeni porosz „elhárítási politika” célja az volt, hogy a beáramló – egyébként szükséges – munkaerőt a szezonális vándorlás keretei között tartsa. A határon gyakran illegálisan átkelő, munkát kereső lengyel vándorlókat – Orosz-Lengyelországban ugyanis tilos volt a munkaerőnek külföldre távoznia – tavasszal szívesen látták Poroszországban, ahol a mezőgazdaság egyre növekvő mértékben függött az időszaki bevándorlók teljesítményétől. A porosz határőrizeti szervek lelkére kötötték, hogy semmiképpen se akadályozzák őket a határ átlépésében, még akkor sem, ha az orosz hatóságok tiltása ellenére, illegálisan történik.

A lengyel munkás azonban nem lett bevándorló, hanem „külföldi vándormunkás” maradt. Karácsony előtt – kiutasítás vagy kitoloncolás terhe mellett – ismét el kellett hagynia a porosz állam területét. A külföldiek ellenőrzésére Poroszországban bevezették az „igazolványkényszert” – évente megújítandó munkavállalási és tartózkodási engedélyeket –, és „visszatérési kényszert” írtak elő a téli „várakozási időre”.

Az első világháborúban, amely ellehetetlenítette a tengerentúli kivándorlást és a kontinentális bevándorlást, a külföldi munkaerő fontos szerepet töltött be Németországban, mivel a hadigazdaság munkaerőhiánya egyre súlyosabb problémát jelentett. Főleg három területen jelentkezett munkaerőigény: a hadiiparban, a bányászatban és a mezőgazdaságban. Jóllehet továbbra is jelentős számú külföldi munkás volt jelen önkéntesen is a német gazdaságban, szükség volt kényszermunkásokra is az ellenséges területekről. Számuk az utolsó háborús évben elérte a 2,5 millió főt, amely a foglalkoztatottak egyhetedét jelentette. Közöttük több mint 1,5 millió főt a hadifoglyok, egymilliót pedig a civilek tettek ki.

Szászjáróknak nevezett idénymunkások érkezése Berlinbe, 1907

Az Oroszországból származó lengyelekkel szemben már a háború előtt is érvényesülő megszorító politika a visszájára fordult: a hazatérési kényszerből hazatérési tilalom lett. Az „ellenséges külföldivé" nyilvánított oroszországi lengyeleknek hazatérési tilalmat hirdettek, sőt a lakhelyelhagyás jogának megvonásával munkaadójukhoz kötötték őket. Valójában a lengyelek kényszermunkások lettek, akik nem dönthettek szabadon tartózkodási helyükről és munkaadójukról. 1915–16-tól a német hadsereg által megszállt lengyel és belga területek a német munkaerő-utánpótlás forrásává váltak. A német hadigazdaság számára mindinkább elengedhetetlenné vált a külföldiek foglalkoztatása. A munkaerőpiac növekvő internacionalizálása nélkül a németek nem tudták volna olyan sokáig folytatni a háborút. Lengyelország elsősorban a mezőgazdasági munkaerő toborzási területe maradt, Belgiumban viszont a német hadiiparnak toboroztak munkaerőt. Mivel az „önkéntes" jelentkezők száma összességében messze elmaradt a szükségesnek tekintett létszámtól, a német hatóságok egyre gyakrabban nyúltak kényszerítő eszközökhöz.

Menekülés és kényszervándorlás

A weimari köztársaságban a külföldiek foglalkoztatását illetően továbbra is töretlenül érvényesült a császári Németországból átvett lengyelellenes „elhárítási politika", amelyben bizonyosan közrejátszott a német területek versailles-i szerződésben rögzített elcsatolása Lengyelország javára. A német migrációs politika a lengyelek munkavállalásának engedélyezése során ekkor is gazdasági megfontolásokat érvényesített, ugyanakkor a bevándorláspolitikai intézkedések a lengyelek tartós letelepedésének megakadályozását célozták.

Az „elhárítási politika" alapját – a lengyel kisebbség számának jelentős visszaesése ellenére – az első világháború után is a porosz kelet „polonizálódásának" rémképe alkotta. A lengyel munkaerő bevándorlására és letelepedésére továbbra is úgy tekintettek, mint ami Németország belső és külső biztonságát, illetve a társadalom és a kultúra nemzeti jellegét veszélyezteti. A nehéz gazdasági feltételek és a protekcionista bevándorlásirányítás nyomán erősen visszaesett a külföldiek foglalkoztatása az első világháború előttihez képest: az 1920-as években 200-300 ezer körül mozgott, a világgazdasági válság alatt, az 1930-as évek elejére pedig 100 ezerre csökkent.

Az első világháborút követően jelentősen megnőtt a kényszervándorlás (menekülés, áttelepítés, elűzés). A békeszerződésekkel járó politikai változások Európában kb. tízmillió embert kényszerítettek a határok átlépésére. E mozgalmak Németországot is masszívan érintették. Az 1920-as évek közepéig kereken egymillió ember vándorolt be az elcsatolt területekről. A háború alatt és után, 1917–1922 között kb. 120 ezer „német származású" érkezett az egykori cári birodalomból Németországba;

ennek fele a tengerentúlra igyekezett, kis része viszont visszavándorolt Lengyelországba vagy a Szovjetunióba.

Az egykori cári birodalomból a forradalom és a polgárháború nyomán összesen 1,5 millió ember menekült el, ebből 1922–1923-ban – becslések szerint – 600 ezer orosz emigráns tartózkodott a birodalom területén, közülük 360 ezer Berlinben. Többségük azonban rövidesen továbbvándorolt: számuk 1925-re 150 ezerre, 1933-ra pedig 100 ezerre csökkent. Ennek hátterében nemcsak a lakás- és munkaerőpiac problémái húzódtak meg, hanem az összességében nagyon megszorító német integrációs politika is, amely nem mutatott érdeklődést az orosz menekültek Németországban tartása iránt; ezért számukra nem nyújtott sem jogi, sem gazdasági integrációs segítséget. Még megszorítóbb volt a korai weimari köztársaság migrációs és integrációs politikája a 70 ezer főnyi kelet- és közép-európai zsidó bevándorlásával szemben. Az antiszemita kilengéseket követő továbbvándorlásuk azonban gyorsan csökkentette számukat.

A nemzetiszocialisták 1933. évi hatalomra jutását követő német újrafelfegyverzés ismét központi témává tette a munkaerőhiányt. A külföldi munkaerő létszáma a német iparban és mezőgazdaságban 1938 közepén elérte a 375 ezer főt, ám a hitleri Németország számára a külföldi munkaerő foglalkoztatása gondot is jelentett, mert a nemzetiszocialista rendszer – az általa képviselt nacionalista és faji világnézet jegyében – óvott *„az idegen hatások eluralkodásától”* és a *„vér tisztaságának”* megőrzésére törekedett.

Németország a két világháború között egyszerre volt befogadó és kibocsátó ország. A háborús akadályok leépítése után a kivándorlási kedv erősen megnövekedett: az 1923-as válságos évben 115 ezren hagyták el az országot (ez volt a legmagasabb szám a weimari köztársaság évei alatt). A kontinensen Hollandia lett a német kivándorlók tízezreinek célországa, közöttük számos fiatal lány és asszony számára, akik elsősorban a magánháztartásokban találtak munkát. 1933, a nemzetiszocialista hatalomátvétel után meginduló emigrációs hullám félmillió embert érintett. Köztük voltak a rendszer politikai ellenfelei, illetve azok, akiket a rendszer faji ideológiája jegyében megaláztak, majd üldöztek. A birodalomból hozzávetőlegesen 280 ezer zsidó menekült el; világszerte több mint 80 állam fogadott be németországi menekülteket.

A második világháború példátlanul magas kényszervándorlást eredményezett, amely előbb a „Harmadik Birodalom” expanziójából, majd pedig bukásából fakadt. Németország csak azért volt képes közel hat éven keresztül harcolni, mert a háborút rabló- és zsákmányszerző akciónak tekintette. A Németországgal szövetséges államok, valamint az 1938 után megszerzett, illetve megnövekedett államok és országrészek azt a feladatot kapták, hogy mezőgazdasági és ipari termelésükkel, nyersanyagaikkal és lakosságukkal a német hadigazdaságot szolgálják.

A háború során folyamatosan nőtt a rablott javak és fogságban tartott emberek jelentősége a német hadigazdaság számára: 1944 októberében majdnem 26 országból nyolcmillió külföldi munkás tartózkodott Németországban, közöttük hat-

Plakát az elűzött külföldi németek megsegítésére, 1919 után

millió civil és kétmillió hadifogoly. A származási országok között a Szovjetunió volt az élen (2,8 millió fő), 1,7 millió fő érkezett Lengyelországból és 1,2 millió Franciaországból; több százezer Olaszországból, Hollandiából, Belgiumból, Csehszlovákiából és Jugoszláviából.

A külföldi kényszermunkások rendkívüli gazdasági erőt jelentettek, 1944 augusztusában a foglalkoztatottak egynegyedét tették ki, s valamennyi gazdasági ágazatban, minden üzemméretben megtalálhatók voltak. A mezőgazdaságban a külföldi kényszermunkások aránya elérte a 46%-ot, a bányászatban pedig a 34%-ot. Külföldi kényszermunkások dolgoztak fontos speciális területeken, például a hadiiparban. Néhány üzemben a külföldi szakképzetlen munkások aránya a négyötödöt is elérte. A külföldi munkások átlagéletkora 20–24 év között mozgott; egyharmaduk nő volt, nagy részük 20 évesnél fiatalabb. A külföldiekre támaszkodó nemzetiszocialista kényszermunkásrendszer („külföldiek bevetése") példa nélkül áll a történelemben.

A nemzetiszocialista politika az egész újonnan meghódított keleti „élettérben" uralma tartós biztosítására és a szigorúan faji kritériumok alapján felépített „német" rendre törekedett, s hierarchikus rendbe állította a lakossági csoportokat és nemzetiségeket. A faji „világrend" kialakításának fontos eleme volt egész lakossági csoportok áttelepítése, elűzése és deportálása a *„tér nélküli árja nép"* javára. Ez a törekvés hozzávetőlegesen kilencmillió embert érintett. 1939–1944 között egymillió német származású embert telepítettek Dél-, Kelet-Közép- és Kelet-Európából *„haza a birodalomba",* s kényszerítettek arra, hogy a birodalomhoz csatolt, meghódított területekre költözzön. A „népi németek" betelepítését 1939–40-ben megelőzte a helyi lengyel, cseh és zsidó lakosság deportálása, majd kiirtása.

A nemzetiszocialista faji hierarchiában a zsidó, illetve zsidónak nyilvánított lakosságcsoportnak nem lehetett igénye az „élettérre". A német megsemmisítési politika őket érintette a legerőteljesebben.

Kényszermunkára kötelezett szovjet nők és lányok („keleti munkásnők") a Berlin melletti Wilhelmshagen átmeneti táborban (1942. december) (fent), „Németországba megyünk dolgozni a béke és a jobb jövő érdekében" – olvasható a megszállt szovjet területeken vendégmunkásokat toborzó plakáton, 1942 (lent)

Menekülés és elűzetés a második világháború után

A nemzetiszocialista munka-, koncentrációs és megsemmisítő táborok túlélő áldozatai (10-12 millió fő, displaced persons – dipik) a négy megszálló hatalom és a nemzetközi segélyszervezetek közvetlen védelme alatt álltak. A katonai kormányzatok és segélyszervezetek célja a dipik gyors összegyűjtése és hazájukba való visszaszállítása volt, ami a német kapitulációt követő első négy hónapban több mint ötmillió személy esetében sikerült. 1946 végén azonban 500 ezer fő még mindig repatriálásra várt. Számukra az 1947 júniusában megalakult International Refugee Organization (IRO) nyitott új perspektívát. Végül csak kevesen maradtak Németországban, helyzetüket az 1951. április 25-én elfogadott *Hontalan külföldiek jogállásáról* szóló törvény nagyvonalúan rendezte.

A háború után közvetlenül még nagyobb migránscsoportot eredményezett a birodalom keleti tartományaiból 18 millió birodalmi német, valamint a Kelet-, Kelet-Közép- és Délkelet-Európa „népi németjeinek" menekülése, illetve kitelepítése. Az 1950. évi népszámlálás adatai szerint az NSZK-ba és az NDK-ba összesen 12,5 millió menekült és elűzött német érkezett a lengyel és szovjet tulajdonba került területekről; további 500 ezer fő került Ausztriába, illetve más országokba. Kétmillióan nem élték túl a menekülést vagy elűzetést, s hozzávetőlegesen egymillió főt a Szovjetunióba deportáltak.

Az NSZK-ba és az NDK-ba került 12,5 milliónyi menekült és elűzött közül hétmillió ember az Odera–Neisse vonaltól keletre fekvő egykori német területekről, hárommillió pedig Csehszlovákiából érkezett. 1,4 millió személy Lengyelország háború előtti határain belülről, 300 ezer a Népszövetség felügyelete alá tartozó Danzigból, 200 ezer Magyarországról és 130 ezer fő Romániából származott.

A menekülteket és elűzötteket nem egyenlően osztották el Németország négy megszállási övezetében. A vidéki területeknek jóval több embert kellett felvenniük, mint a légitámadásoktól erősen sújtott városi-ipari körzeteknek. Vidéken a lakáshelyzet és az élelmiszerellátás is jobbnak tűnt. 1947 végén a szovjet megszállási övezetben a menekültek és elűzöttek aránya az összlakosság 24,3%-át, az amerikai övezetben 17,7%-át, a brit övezetben pedig 14,4%-át tette ki. A francia övezetben arányuk – a megszálló hatóság elzárkózó magatartása miatt – mindössze 1% volt.

A lerombolt, kisebb és túlnépesedett ország viszonyai között szinte megoldhatatlan nehézségekbe ütközött a menekültek és elűzöttek integrációja. Több mint négymillió, részben vagy teljesen lerombolt lakás – a háború előtti lakásállomány egyötöde – vált lakhatatlanná, s gondot okozott az élelmiszer- és áruhiány. 1949–1961 között – a berlini fal felépítéséig – a német–német migráció keretében 2,7 millió NDK-beli érkezett az NSZK-ba. Összességében ez a javarészt kvalifikált munkaerő jelentősen hozzájárult a „gazdasági csodához", jóllehet kezdetben gyakran szakképzettségüknél alacsonyabb pozíciókat s ennek megfelelően alacsonyabb bért kaptak. Helyzetük csak az 1960-as években az állásajánlatok növekedésével s a külföldi munkaerő bevándorlásával javult.

Vendégmunkások államközi szerződésekkel

Az ötvenes évek közepének gazdasági fellendülése viszonylag gyorsan megszüntette a kezdetben magas munkanélküliséget, sőt néhány ágazatban (mezőgazdaság, építőipar) rövidesen munkaerőhiány jelentkezett. Ezért a földközi-tengeri országokkal kötött államközi egyezmény alapján (Olaszország: 1955, Spanyolország és Görögország: 1960, Törökország: 1961, Marokkó: 1963, Portugália: 1964, Tunézia: 1965 és Jugoszlávia: 1968) munkaerő-toborzás kezdődött. E megállapodásokból csak a két észak-afrikai állammal kötött szerződés maradt eredménytelen.

A beáramló vendégmunkásokat tárt karokkal fogadták; az országba érkező egymilliomodik portugál vendégmunkást 1964-ben mopeddel ajándékozták meg, a kétmilliomodik jugoszláv munkásnőt 1972-ben pezsgővel és virággal üdvözölték. A köztudatba átment „vendégmunkás" fogalom segédmunkást vagy betanított munkást jelentett. A küldő országokkal kötött egyezmények értelmében kezdetben a rotációs elv működött: a vendégmunkások néhány év után visszatér-

Zsidó hontalanok kiutazása Izraelbe, München, 1948. augusztus 20.

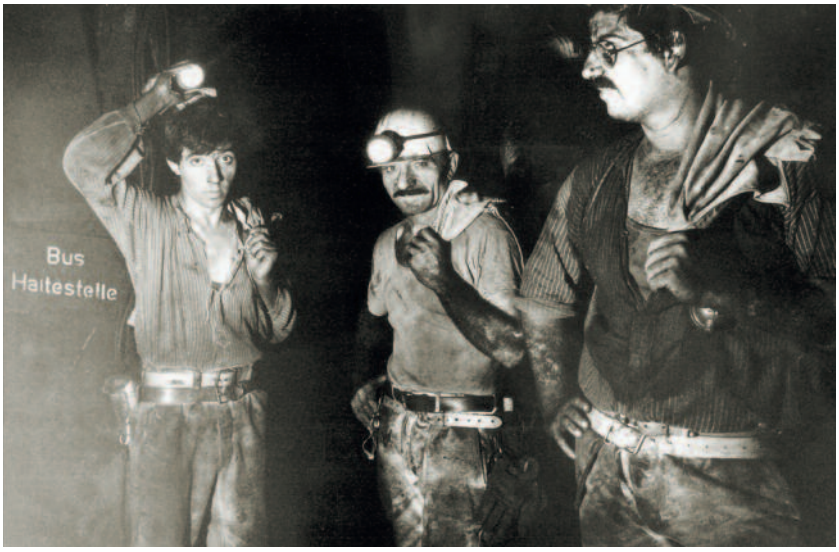
tek hazájukba, és a német gazdaság igényeinek megfelelően újak érkeztek. Ily módon 1955–1973 között közel 14 millió külföldi érkezett az NSZK-ba, és 11 millió tért vissza ismét hazájába, a többiek viszont ott maradtak, s családjukat is áttelepítették.

Az olajválság következtében kialakuló gazdasági recesszió és munkanélküliség miatt a szövetségi kormány 1973-ban – a mai napig érvényes – toborzási stopot rendelt el. Jóllehet a külföldi munkavállalók száma (1973: 2,6 millió) három év alatt kétmillió alá csökkent, a családegyesítések és a magas születési számok miatt a kilencvenes években ismét átlépte ezt a határt. A toborzott migránsok mind gyakrabban váltak rövid távú vendégmunkásból hosszabb ideig ott tartózkodó munkavállalókká vagy maradni szándékozó bevándorlókká. A német társadalom a külföldi munkavállalók kezdeti üzemi integrációja és jogi helyzetének rendezése után mindinkább a családegyesítés keretében utánuk érkező családtagok társadalmi integrációjának, gyermekeik iskoláztatásának és szakmai képzésének gondjaival szembesült. A szociálliberális kormány a gondok enyhítésére 1978-ban létrehozta az ún. integrációs megbízott hivatalát.

Az 1980-as évek kezdetén egy új, napjainkig tartó folyamat vált mind nyilvánvalóbbá: megnőtt Németország vonzereje az európai és Európán kívüli válságövezetekben, ahol háború, nyomor és elnyomás uralkodott. 1980-ban az előző évihez képest megduplázódott a menedékjogot kérők száma. A menekültek bevándorlási nyomására egyfajta „korlátozási politika" indult el, s 1981–1998 között az ún. „elhárítási szakasz" volt érvényben.

Eközben a politikusok mindinkább megfeledkeztek a migráns munkások integrációjáról, jóllehet fokozódott az ilyen irányú nyomás. Felerősödött a „vendégmunkás" átváltozása „bevándorlóvá" folyamat. A felmérések azt mutatták, hogy egyre több bevándorló szándékozik hosszabb időre vagy tartósan az NSZK-ban letelepedni. 1984-ben 30%-uk kívánt az NSZK-ban maradni, 1995-ben már 47%-uk, a második generációból pedig 52%-uk. Konkrét hazatérési szándékot szinte senki sem említett. Ez az orientációs fordulat azt eredményezte, hogy egyre több külföldi tartózko-

A wolfsburgi VW-művek olasz vendégmunkásai főzés közben, 1962 (fent), Török bányászok Duisburg mellett, 1971 (középen), Jugoszláv vendégmunkások érkeznek a müncheni pályaudvarra, 1963 (lent)

Az ötszázezredik vendégmunkás köszöntése Münchenben, 1972

dott egyre hosszabb ideig az NSZK-ban. 1997-ben a vendégmunkásként érkezett török és görög állampolgárok közel kétharmada, az olaszok 71 százaléka és a spanyolok 82 százaléka legalább tíz éve élt az NSZK-ban. 1998-ban a 18 év alatti külföldi gyermekek és fiatalok 65 százaléka már ott született.

A vendégmunkások átalakulása bevándorlóvá csendben zajlott, a közvélemény figyelmét – főleg az 1990-es években végbement német egyesülés kapcsán – inkább a menedékjogot kérők és a menekültek vívták ki. A szocialista rendszer válságával és összeomlásával a bevándorlási nyomás magasabb szintre lépett: a harmadik világ szegénységi és válságövezeteiből érkezettekhez olyan emberek is csatlakoztak, akik a kelet- és délkelet-európai válság- és háborús övezetekből menekültek.

Az 1990-es évek elején erőteljesen megnőtt a menedékjogot kérők száma, s 1992-ben 438 ezer kérelmezővel elérte a csúcspontot. Németország a Nyugat-Európa felé induló emberek célországa lett. A Németországban tartózkodó külföldiek száma az 1988. évi 4 millió 500 ezerről 1993-ra 7 millió 340 ezerre emelkedett, s a növekedés több mint egyharmadát a menekültek bevándorlása tette ki. A legnépesebb csoportokat a törökök (2,1 millió), a jugoszlávok (0,7 millió), az olaszok (0,6 millió), a görögök (0,36 millió), a lengyelek (0,28 millió) és a horvátok (0,2 millió) alkották.

A gazdasági helyzet romlása miatt azonban mind gyakrabban került sor külföldiek elleni akciókra, amelyeket többnyire szélsőjobboldali csoportok kezdeményeztek. A külföldiek ellen 1992–1993-ban megszaporodó gyilkos merényletek miatt sürgetővé vált a bevándorlók integrációjának kérdése. 1972–1999 között becslések szerint 750 ezer egykori külföldi kapott német állampolgárságot. A 2000. januárban módosított állampolgári jog jelentősen megkönnyítette a német állampolgárság megszerzését: a korábban előírt tizenöt év helyett már nyolc év németországi tartózkodás után kérvényezhető. Az NSZK-ban született gyermekek – ha anyjuk vagy apjuk minimum nyolc éve ott él – születésük után automatikusan megkapják szüleik állampolgárságát és a német állampolgárságot is, melyek közül felnőtté válásukkor kell valamelyiket választaniuk.

Külföldi munkaerő az NDK-ban

Kisebb mértékben az NDK-ban is foglalkoztattak külföldi munkaerőt kormányközi egyezmények alapján. A „külföldi dolgozók” főleg Vietnamból és Mozambikból származtak. A külföldiek foglalkoztatását az NDK-ban hivatalosan agyonhallgatták és ártalmatlan színben, kiképzési bevándorlásnak tüntették fel, s ez részben és kezdetben igaz is volt. A határidős szerződésekkel érkezőket elkülönített szállásokon helyezték el, s a lakossággal való érintkezéseiket is szabályozták.

1989-ben az NDK-ban élő 190 ezer külföldiből a 93 600 üzemi foglalkoztatott alkotta a legnagyobb csoportot, közülük 59 ezer Vietnamból, 15 ezer pedig Mozambikból érkezett. Bevándorlási problémák csak a ritkán előforduló házasságkötések esetében merültek fel, mivel az államközi megállapodások értelmében a külföldinek szerződése lejárta után vissza kellett térnie hazájába. A szigorú rotációs rendszerben családi bevándorlást nem engedélyeztek, a fiatalok egyedülálló külföldiként érkeztek az országba. Az NDK-ban élő és dolgozó külföldiekről és gondjaikról nyilvános vitát az állami szervek nem engedélyeztek, s 1989 őszéig, az egyesítés kezdetéig zároltak minden hivatalos dokumentumot és szerződést. Ezért – kevés kivételtől eltekintve, mint például az egyházak – a külföldiekért semmiféle lobbitevékenység nem folyt.

A hatvanas évek második felétől a nyolcvanas évek közepéig sok magyar fiatal élt és dolgozott szervezett formában a Német Demokratikus Köztársaságban. Az 1967-ben kötött és 1977-ben meghosszabbított magyar–NDK munkaerőcsere-egyezmény keretében 30-40 ezer magyar fiatal élt és dolgozott 1967–1983 között évekig Kelet-Németországban. Az egyezmény lehetőséget biztosított keletnémet fiatalok magyarországi foglalkoztatására is, de azt jóval kevesebben vették igénybe.

A magyar kiutazásokra évente egyszer, szervezett formában került sor, a

KÜLFÖLDIEK AZ NSZK-BAN (1961–1999)		
Év	Abszolút szám	A lakosság százalékában
1960	686 000	1,2
1967	1 807 000	3,0
1968	1 924 000	3,2
1969	2 381 000	3,9
1970	2 976 000	4,9
1971	3 439 000	5,6
1975	4 090 000	6,6
1980	4 453 000	7,2
1989	4 846 000	7,7
1991	5 882 000	7,3
1999	7 340 000	9,0

kinttartózkodás időtartama három év volt. A fogadó vállalatok az NDK-polgárokéhoz hasonló szociális és munkakörülményeket biztosítottak a magyaroknak.

Szállásról a fogadó gyár gondoskodott munkásszálláson vagy magánlakásokban. A magyar kiküldötteknek rendszeres kulturális programokat, kirándulásokat szerveztek, amelyeket gyakran a fogadó gyár is támogatott. A kiutazás előtt és az első évben kötelező (később fakultatív) nyelvoktatáson vettek részt, s évente országos nyelvi versenyeket is szerveztek. Sok helyen lehetőség volt szakmai továbbképzésre, új szakma megtanulására, s voltak, akik a munka mellett főiskolai tanulmányokat is folytattak. A továbbképzéseket és kulturális programokat a fogadó gyár munkaidőkedvezménnyel is támogatta. Mivel a magyar fél az időszak második felében egyre nehezebben tudta kitölteni a keretszámot, később az NDK más országokkal is kötött hasonló munkaerőcsere-egyezményt; így kubai, lengyel, vietnami, mozambiki, angolai és más országbeli munkások is dolgoztak német gyárakban.

A munkaerőcsere-program keretében kint élő magyar fiatalok közül sokan vegyes (magyar–német) házasságot kötöttek. Egy részük kitelepült az NDK-ba, s mára a Németországban élő mintegy 15 ezer fős magyar diaszpóra számottevő részét alkotják. Jelentős számban élnek így kitelepült magyarok Berlin, Drezda, Chemnitz és Erfurt körzetében. A munkaerőcsere keretében kint dolgozók a szervezett szociális és kulturális támogatás miatt nem tekinthetők hagyományos értelemben vett vendégmunkásnak, ellentétben a Nyugat-Európában élő több millió vendégmunkással, akiknél hiányoztak ezek a körülmények.

Bevándorlás és integráció az egyesült Németországban

A közép- és kelet-európai rendszerváltásokkal és az NDK 1990-ben történt megszűnésével változott az európai és a németországi migrációs minta. Az egyesült Németország ismét a kelet–nyugati migráció célországa lett. Mindez főleg a menedékkérők, a német eredetű kitelepülők és a zsidó bevándorlók számában mutatkozott meg. Az NSZK alapszerződésében gyökerező menekültjogra való hivatkozás terjedő gyakorlata végül is az alapjog korlátozásához vezetett, amely az 1993. évi „menedékjogi kompromisszumban" vált valósággá.

Az NSZK-ban 1988-ban a menedéket kérelmezők átlépték a 100 ezres határt, majd 1992-re közel 440 ezerre emelkedett a számuk. Míg 1986-ban 75%-uk a „harmadik világból" érkezett, 1993-ban 72%-uk már Európából. Ezért 1993-ban megváltoztatták a menekültügyi alapjogokat. Ezután nem számíthattak menedékre azok, akik „üldözésmentes" országból származtak vagy „biztonságos harmadik államon" keresztül utaztak be. A délkelet-európai háborúk és polgárháborúk lezárulása után a menekültek túlnyomó része ismét a „harmadik világból" érkezett. Az 1990-es évek végétől a menedéket kérők száma évi 100 ezer fő alá süllyedt.

A védekező intézkedések hatására csökkent a menekültként nyilvántartottak száma, ám jelentősen növekedett az országban illegálisan tartózkodóké. Ők nemcsak embercsempészek segítségével, illegális határátlépőkként jutottak Németországba, sokan legálisan, turistaként, ismerősök vagy rokonok látogatójaként, szezonális foglalkoztatottként, üzleti utazóként, menedékkérőként vagy menekültként érkeztek. Az ille-

Josif Mukandga ugandai vendégmunkás az NDK-ban kipróbálja a Simson moped új modelljét, 1961. augusztus 17.

galitás az engedély nélküli munkavállalásban, a tartózkodási határidő túllépésében vagy a menekültkérelem elutasítását követő „alámerülésben”, a kiutazási felszólítás vagy a tartózkodást lezáró intézkedések (kitoloncolás) figyelmen kívül hagyásában mutatkozhatott meg.

Számarányát tekintve kisebb súlyúnak, ám feltűnőbbnek számított az illegális bevándorlás hamis iratokkal, amelyet illegális tartózkodás és munkavégzés követett, bejelentés nélkül vagy hamis iratokkal regisztrálva. Az illegális bevándorlást többnyire nemzetközi szervezettségű, néha maffiahálózattal rendelkező embercsempész szervezetek mozgatták. Itt jelentkeztek az adósrabszolgaság és az emberkereskedelem modern formái, mint a nemzetközi szervezettségű s főbenjáró bűncselekménynek számító leánykereskedelem.

Az 1980–90-es évek fordulóján az NSZK-ban megnőtt a hazájukból áttelepülő német származásúak száma is. Elődeik részben generációkkal korábban, részben évszázadokkal korábban, sőt – mint például az „erdélyi szászok” – a késő középkorban vándoroltak ki. Elismert „kitelepülőkként” a háború utáni jog értelmében igényt támaszthattak a német állampolgárságra, annak minden jogával és kötelezettségével együtt. Ehhez kapcsolódott az 1980-as évek végéig, vagyis a hidegháború lezárulásáig a kitelepülőkkel szembeni nagyvonalú átvételi gyakorlat.

Az 1953. évi, elűzöttekről és menekültekről szóló törvény jelentette a jogalapot Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa német származású személyeinek átvételére, számukra német állampolgárság nyújtására s integrációjuk támogatására. A második világháború utáni, „szervezett és humánus” elűzetésükhöz kapcsolódó hazatelepülési folyamatban 1950–2004 között több mint négymillió kitelepülő érkezett az NSZK-ba, illetve az egyesített Németországba. Közülük hárommillió 1987 után a szovjetunióbeli glasznoszty és peresztrojka jegyében, illetve a vasfüggöny megnyitása után indult útnak. Számuk 1990 végéig elérte a 400 ezer főt.

1950–1987 között a legtöbb kitelepülő (62%) Lengyelországból érkezett az NSZK-ba (848 ezer fő), s ekkor még csak 8%-uk (110 ezer fő) a Szovjetunióból, az ország megszorító kiutazási politikája miatt. A második helyen Románia állt, a kitelepülők 15%-ával (206 ezer fő). Amikor a vasfüggöny megnyílt, a Szovjetunióból és utódállamaiból megindulók száma megelőzte a Lengyelországból és Romániából kitelepülőkét, s 1991-ben arányuk 66%-ra nőtt. 1996-ban a FÁK-államokból érkező kitelepülők aránya 97%-ra emelkedett: a 177 751 befogadott kitelepülőből 172 181 fő az egykori Szovjetunióból érkezett. A Lengyelországból és Romániából érkezettek aránya pedig gyorsan csökkent: 1996-ban 0,6, illetve 2,4%-ot tett ki.

Viszonylag friss jelenség a Szovjetunió utódállamaiból indult zsidó kivándorlás. Ez az NDK fennállásának utolsó időszakában kezdődött: 1990 nyarán az NDK Népi Kamarája, majd Miniszterelnöksége nyilatkozatot fogadott el *„az üldözött zsidóknak nyújtandó menedékről az NDK-ban”*. Ez alapján 1991 áprilisáig közel ötezer, Szovjetunióban élő zsidó kezdeményezte az áttelepülést az egykori NDK területére. A vasfüggöny megnyitásától 2003 végéig összesen 180 ezer zsidó vándorolt ki a Szovjetunióból, illetve utódállamaiból Németországba, ők kollektív, elismert menekültjogi státuszt kaptak. A zsidók előnyös kezelése a holokauszt hazájában a németek válasza volt történelmük legsötétebb fejezetére.

Hivatalos becslések szerint 1990 elejétől 1993. július 1-jéig, az új menekültjog érvénybe lépéséig 250 ezer roma menekült is tartózkodott Németországban, ők főleg Romániából, Jugoszláviából és Bulgáriából érkeztek. Kezelésük ellentétes volt a kitelepülők és a kelet-európai zsidók kezelésével: a kelet-európai „cigányok” nemkívánatos bevándorlására a német hatóságok ugyanis országaikba való visszatoloncolással válaszoltak. ◆

NÉMETORSZÁG 20 LEGNAGYOBB ETNIKAI KISEBBSÉGE
(Külföldiek az állampolgárságot megszerzettek nélkül, 1998)

Állampolgárság	Abszolút szám	A külföldiek százalékában
törökök	2 110 000	28,8
jugoszlávok (szerbek, montenegróiak)	719 000	9,8
olaszok	612 000	8,4
görögök	363 000	5,0
lengyelek	284 000	3,9
horvátok	209 000	2,9
bosnyákok–hercegovinaiak	190 000	2,6
osztrákok	185 000	2,5
portugálok	132 000	1,8
spanyolok	131 000	1,8
irániak	115 000	1,6
angolok	114 000	1,6
hollandok	112 000	1,5
amerikaiak	111 000	1,5
franciák	106 000	1,5
románok	90 000	1,2
vietnamiak	85 000	1,2
marokkóiak	83 000	1,1
afgánok	68 000	0,9
libanoniak	55 000	0,8
Külföldiek összesen	**7 320 000**	**100,0**

Németországi kivándorlásra toborzó brosúra címlapja, 2000. január

HAHNER PÉTER

AZ ISZLÁM ÁLLAM

Új határok

Az Iszlám Állam a közel-keleti államhatárok megváltoztatására törekszik, bár a nagyhatalmak által közel száz éve meghúzott határok meglepően tartósnak bizonyultak. Az első világháború után az Oszmán Birodalomból a győztesek kiszakították a déli vilájeteket, vagyis az arabok lakta területeket. Itt létrehozták a francia mandátummá nyilvánított Szíriát és Libanont, valamint a brit mandátummá nyilvánított Palesztinát, Transzjordániát és Irakot. Nagy-Britannia 1930-ban ismerte el Irak önállóságát, Libanon fennmaradt a franciák 1943-as távozása után is, Transzjordánia pedig 1946-ban nyilvánította függetlenné magát. Izrael államot 1948-ban nagyjából a korábbi Palesztina területén alapították meg. Bár a Baasz Párt az arab egységet tűzte ki célul 1947-es megalakulása idején, 1966-ban iraki és szíriai pártra bomlott. Évtizedeken át minden jel arra utalt, hogy a pánarab törekvések kudarcra vannak ítélve. Ahol a pánarab mozgalom hívei megszerezték a hatalmat, még ott is bezárkóztak a gyarmati korból örökölt határok mögé. Az iszlamista szervezetek is állami keretek között erősödtek meg. Az úgynevezett „arab tavasz” 2011-es tüntetései is inkább az államok demokratizálására irányultak, mint a határok megváltoztatására.

Új jelenség a szervezet által képviselt szunnita dzsihadizmus is. A világ muzulmánjainak több mint 85%-a a szunnita irányzathoz tartozik. A síita kisebbség ősei a 7. században nem ismerték el a Damaszkuszban megtelepülő Omajjáddinasztia kalifátusát, hanem Alit, Mohamed vejét tekintették kalifának, vagyis a próféta törvényes utódjának. Amikor a perzsák áttértek az iszlámra, a síiták tanításait fogadták el, s ez lett az államvallásuk. Több más államban élnek síita csoportok a szunniták körében, de a két irányzat közötti ellentét a 20. században egészen 1979-ig nem volt jelentős, s nem okozott államközi konfliktust. A pánarab törekvések valamennyi arab egyesítésére irányultak, függetlenül azok vallási hovatartozásától, az Iránon kívül, kisebbségben élő síiták pedig a pánarab, az iszlamista vagy más, államok feletti mozgalmakat támogatták.

Az 1979-es iráni forradalom hatására azonban a szunnita többség szemében a síiták egyre inkább a nagyhatalmi törekvéseket hangoztató Irán (az egykori Perzsia) támogatóinak tűntek. Az iráni–iraki háború (1980–1988) pedig vég-

Az Iszlám Állam olyannyira új jelenség a Közel-Kelet történetében, hogy még egységes elnevezést sem talált rá a világ. A szervezet, nevének többszöri megváltoztatása után, 2013-ban felvette az Irak és as-Sám (vagyis Levante) Iszlám Állama nevet, amelyet angol nyelvű rövidítéssel ISIS-ként vagy ISIL-ként ismerünk. Az arab rövidítés szerint azonban elterjedt a Da'ish vagy Daesh, franciás átírással pedig a Daech elnevezés is. Mivel ez az „eltaposó" és „viszályt szító" jelentésű arab szavakra emlékeztet, a szervezet tagjai e név kimondását megkorbácsolással és nyelvkivágással büntetik. Ennek dacára az arab világban elterjedt a daw'aish név is, ami így fordítható le: „véleményüket másokra kényszerítő bigottak". Pan Gimun, az ENSZ főtitkára pedig „nem iszlám nem állam" néven emlegette a szervezetet.

zetesen kiélezte a szunniták és síiták ellentétét. Irán ekkor már egyre erőteljesebben hangsúlyozta államvallása síita örökségét. Az egyiptomi szunnita Muszlim Testvériség, a Palesztin Felszabadítási Szervezet, Szaúd-Arábia vahhábita nevű szunnita puritánjai és a Perzsaöböl kisebb szunnita államai pedig mind a szunnita Irakot támogatták a síita Iránnal szemben. Szaddám Huszein iraki diktátor az 1990-es évek közepétől vallási hátterének megerősítésével próbálta fokozni külső és belső támogatottságát: vallási felirat került a nemzeti lobogóra, a tolvajokat pedig a hagyományos módon, kezük levágásával büntették meg. A katonatisztek fokozatosan felhagytak az alkohol fogyasztásával, szigorúan követni kezdték a vallási előírásokat, s az iszlám ősi törvényeihez való visszatérés fontosságát hangsúlyozták.

1995-ben 10-15 ezer fiatal szunnitából létrehozták a Fidajín Szaddám (Szaddám Önfeláldozói) nevű szervezetet, amely többek között mintegy 200 prostituáltat büntetett lefejezéssel.

A 21. század elején ismét új helyzet jött létre: a régióban demográfiai többséget alkotó szunniták több államban is kiszorultak a hatalomból. 2003-ban az Egyesült Államok által szervezett koalíció megtámadta Irakot, ahol ennek következtében a síiták vették át a hatalmat, a kurdok pedig jelentős autonómiára tettek szert. Libanonban a keresztény maroniták és a síita muzulmánok szövetsége van hatalmon, Szíriában a síita irányzat alavita ágazatának követői kormányoznak, a szunnita palesztinoknak pedig nem sikerült működő államot létrehozniuk. A marginalizálódó szunniták körében ezért talált támogatókra egy olyan mozgalom, amely államok feletti és nemcsak keresztény- és Nyugat-ellenes, hanem a síitákkal is szemben áll.

Oszáma bin Láden (balra)
Szaddám Huszein (jobbra)

Olivier Roy, a firenzei Európai Egyetem Intézet professzora, az iszlám szakértője úgy fogalmazott, hogy az Iszlám Államnak két „apja" volt: Oszáma bin Láden és Szaddám Huszein. Az előbbitől örökölte az iszlamista, nemzetek feletti, antiszemita, keresztény- és Nyugat-ellenes ideológiát, a nemzetközi média ügyes manipulálását és a terrorista gyakorlatot. Irak egykori diktátorától pedig az ellenőrzése alatt álló területet, Irak északnyugati részét, valamint a katonai szervezetét.

Az alapító

Ahmed Fadil 1966-ban született a jordániai Ez-Zarka városban, Ammántól északkeletre. Az Iszlám Állam ezt a szemüveges, hallgatag fiatalembert tekinti alapítójának, aki kimaradt az iskolából, és tizennyolc éves korában elveszítette apját. Egy videoklubban dolgozott, sokat ivott, kábítószert fogyasztott, tetoválásokat viselt, s néha összetűzött a rendőrséggel. Aggódó anyja egy muzulmán szervezetre bízta az átnevelését. A fiatalember felvette az Abu-Muszab az-Zarkávi nevet, s 1989-ben tanítói hatására Afganisztánba utazott, hogy a dzsihád hívei között harcoljon a szovjet megszállók ellen. Ez utóbbiak azonban ekkor már távozni készültek, ezért Zarkávi harc helyett cikkeket írt, és megismerkedett Oszáma bin Ládennel. Az al-Káida vezetője állítólag nem volt elragadtatva ifjú követőjétől, mert úgy érezte, Zarkávi túlságosan is készen áll az úgynevezett takfir gyakorlására, vagyis arra, hogy hitetlennek nyilvánítson és

Abu-Muszab az-Zarkávi

megbüntessen más mohamedánokat.

Zarkávi visszatért Jordániába, ahol Oszáma bin Láden anyagi támogatásával Afganisztánban megismert szíriaiakból, palesztinokból és jordániaiakból 1991 körül létrehozta az al-Káidához kötődő Zsund al-Sam (Szíria Régiójának Katonái) nevű csoportot. 1992-ben azonban letartóztatták, mert fegyvereket találtak az otthonában. A börtönben folytatta a szervezkedést, s mindent megtett, hogy harcostársakat toborozzon. II. Abdullah jordániai király 1999-es amnesztiájával őt is szabadon bocsátották. A jordániai hatóságok szerint előbb megpróbálta újra megszervezni régi csoportját, majd azt tervezte, hogy az ezredfordulón felrobbantja az ammáni Radisson SAS szállodát és más, turisták által látogatott épületeket. Tervei napvilágra kerültek, ezért Pakisztánba menekült, majd átkelt Afganisztánba, ahol az al-Káida segítségével a jordániaiak számára saját kiképzőtábort állított fel Herátban, az iráni határ közelében. Hívei ekkortól a Dzsamát al-Tóhid val-Dzsihád (Egyistenhit és Dzsihád Szervezete) elnevezést használták.

2001-ben 35 000 dollárt kért az al-Káida kandahári vezetőitől abból a célból, hogy harcosait bejuttassa Izraelbe. Az ikertornyok elleni merénylet idején Németországban próbált létrehozni terrorista csoportokat, amelyek a helyi zsidókra támadtak volna, de terveit a hatóságok meghiúsították. Hamarosan visszatért Afganisztánba, hogy a tálibok és az al-Káida oldalán harcoljon az amerikai támadók ellen. Az év végén megsebesült, s 2002 elején Irakba menekült követőivel. A jordániai hatóságok többször is kérték Szaddám Huszeintől a kiadatását, de nem kaptak választ. 2002. október 28-án az ő csoportjának tagjai lőtték le Ammánban Laurence Foley-t, a jordániai amerikai nagykövetség nemzetközi segélyekért felelős munkatársát. Irán délnyugati részén a radikálisok egyik táborában vegyi fegyverekkel kísérletezett, majd felkészült az Irak elleni amerikai támadásra. A jordániai hatóságok szerint 2004-ben Zarkávi terveket szőtt az ammáni biztonsági erők parancsnokságának felrobbantására, s az interneten be is ismerte, hogy ő állt a merényletkísérlet mögött. Ezután követői a Tanzim Káidát al-Dzsihád fi Bilád al-Rafidajn (Dzsihád Bázisszervezet Mezopotámiában) vagy csak egyszerűen az Iraki al-Káida nevet használták.

Irak 2003-as amerikai megszállásakor Zarkávi egyszerre állt készen a támadók és az őket támogató síita mohamedánok elleni harcra. Számtalan merényletért vállalt felelősséget, amelyeket Irakban, Marokkóban, Törökországban és Jordániában hajtottak végre. 2004. május 7-én személyesen fejezte le Nicholas Evan Berg amerikai túszt. A 2005. november 9-i, ammáni öngyilkos merényletek miatt, melyek 60 halálos áldozatot követeltek, még saját családja is megtagadta Zarkávit. Oszáma bin Láden viszont *„az al-Kaida iraki fejedelmének”* nevezte őt, mások pedig úgy emlegették, mint *„a mészárolók sejkjét”,* aki megbünteti mind *„az iszlám hitehagyottjait”,* mind a *„hitetleneket”,* akik *„megalázták az iszlám népét”,* és *„Palesztinát átadták a zsidóknak”.* Vezető szerepet játszott abban, hogy a megszállókkal szembeni ellenállás fokozatosan síita–szunnita küzdelemmé alakult. Az Egyesült Államokban felkerült a legkeresettebb személyek listájára, s 25 millió dollárt kínáltak annak, aki elősegíti az elfogását.

Magánéletéről alig tudunk valamit: állítólag négy felesége és öt gyermeke volt, négyet az első asszony szült, egyet pedig a második feleség, tizenöt éves korában. 2006 januárjában Zarkávi szervezete öt másik szunnita felkelőcsoporttal együtt létrehozta az Iraki Mudzsahedin Konzultatív Tanácsot. 2006. június 7-én két amerikai F–16-os vadászbombázó támadást hajtott végre az iraki Baakúba várostól nyolc kilométerre északra fekvő épület ellen, amelyben a dzsihadisták vezetői tanácskoztak. Zarkávi holttestét az ujjlenyomatai, sebesülései és tetoválásai alapján azonosították. *„Zarkávi élete ezzel véget ért, és ez az erőszakos ember sohasem gyilkol többé”* – jelentette ki George W. Bush amerikai elnök. Ekkor azonban már számtalan erőszakos ember állt készen arra, hogy a helyére lépjen.

Állam születik

Irak megszállása után, 2003-ban az amerikaiak ki akarták szorítani a hadseregből és a kormányzatból a Baasz Párt híveit, Szaddám Huszein korábbi szunnita támogatóit. Az iraki hadsereg mintegy 400 000 tagja egyik napról a másikra zsold és munka nélkül találta magát, fegyvereit viszont meg tudta őrizni. A megszállók által támogatott síita milíciák naponta több tucat áldozatot szedtek a bagdadi szunniták közül. A szunniták haragját tovább szították Núri el-Máliki iraki miniszterelnök (2006–2014) intézkedései, aki síita ellenzéki politikus volt, Szaddám Huszein kormányzata idején 24 évet töltött száműzetésben. A miniszterelnök börtönbe vetette a szunnita vezetőket, és feloszlatta a szunnita milíciákat. Ilyen körülmények között Szaddám Huszein egykori tisztjei, tisztviselői, elnyomóapparátusának vezetői csak a dzsihadista harcosoktól remélhettek hatékony támogatást. A dzsihadisták pedig katonai és konspirációs szakismeretekre tehettek szert Szaddám Huszein egykori tanácsadói segítségével, megtanulták tőlük a fegyelem és szervezettség fontosságát, valamint azoknak a csempészútvonalaknak a használatát is, amelyek segítségével korábban kijátszhatták az Irak elleni kereskedelmi szankciókat.

2006. október 13-án Núri el-Máliki ellenfelei, akik az Iraki Mudzsahedin Konzultatív Tanácsba tömörültek, kikiáltották Irak Iszlám Államát (Davlat al-Irak

al-Iszlamijja). Az új szervezet hatalma Irak szunniták által lakott középső és nyugati részeire terjedt ki. Emírjének az iraki hadsereg korábbi tisztjét, Abu Omár al-Bagdádit nevezték ki, a haderők élére pedig az egyiptomi származású Abu Ajub al-Mászrit állították, aki korábban Afganisztánban harcolt. Az új kormány hatalmas jövedelemre tett szert az észak-iraki olaj feketepiacon való értékesítéséből, de nagy összegeket csikart ki elrabolt irakiaktól, üzemanyag-szállító kamionokat térített el, és nagy összegeket kapott egyes szaúd-arábiai és szíriai támogatóitól. A világ minden tájáról beszerzett fegyvereinek többségét a szíriai határon csempészték át.

Irak Iszlám Állama felső vezetőinek többsége 2006-ban még nem iraki származású volt, de hamarosan az irakiak kerültek többségbe. Merényleteiknek több száz halálos áldozata volt, lefejezéssel végrehajtott kivégzéseik egy részét pedig videóra vették. 2007-ben az ellenőrzésük alatt álló terület keresztény lakóinak megparancsolták, hogy fizessenek adót, térjenek át vagy költözzenek el. A nőknek előírták a fátyol viselését, megtiltották a rövidnadrágot, valamint a mobiltelefon használatát. Háborúval fenyegették meg Iránt, amennyiben nem hagy fel az iraki síiták támogatásával.

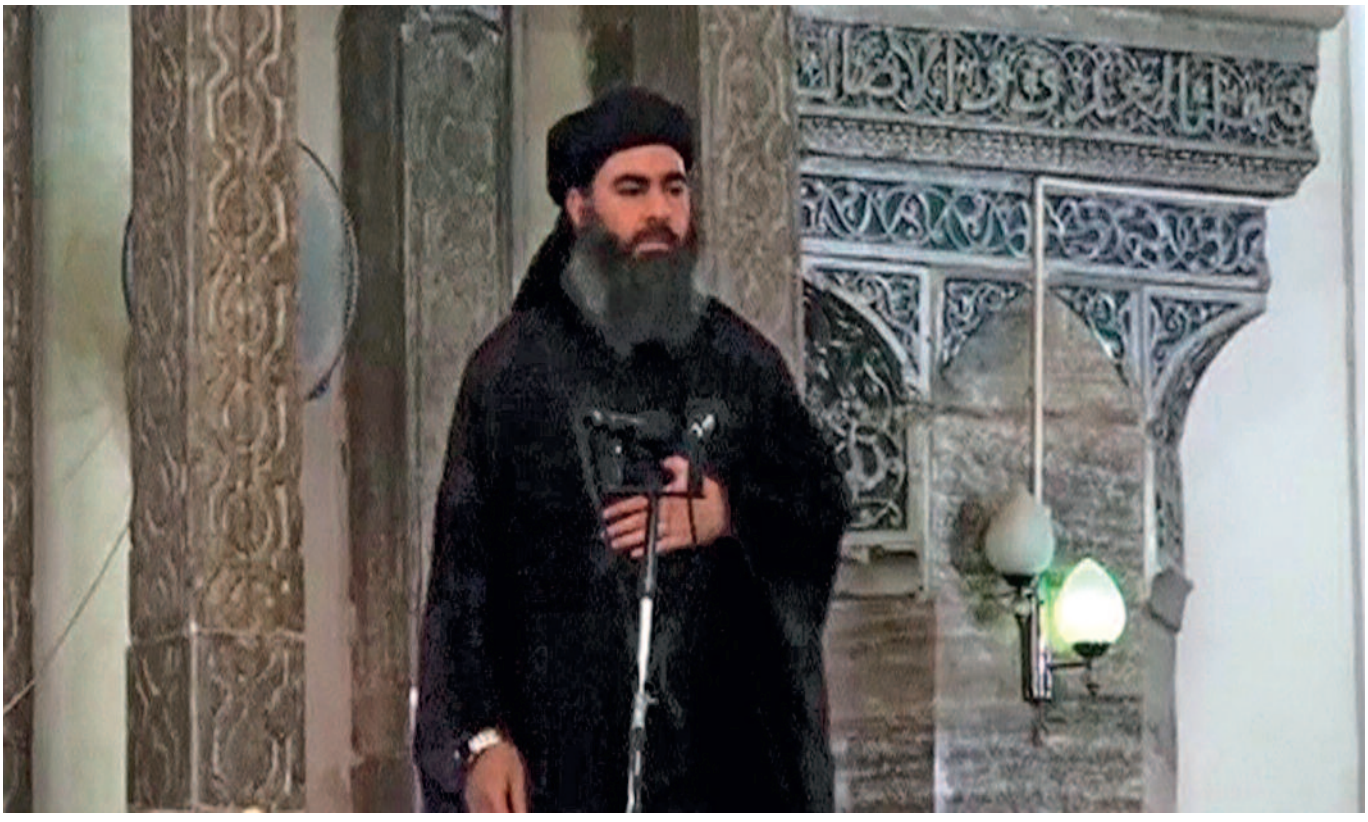
2010. április 18-án mind Abu Omár al-Bagdádit, mind Abu Ajub al-Mászrit megölték egy amerikai–iraki közös hadművelet során. Május 16-án bejelentették, hogy Irak Iszlám Államának új vezetője Abu-Bakr al-Bagdádi lesz, aki harcban és államigazgatásban járatos, egykori iraki hírszerzőkkel és katonatisztekkel vette körül magát. Lassanként megszilárdult a lelkes dzsihadista hívők és Szaddám Huszein pragmatikus, hidegen számító egykori tisztviselőinek szövetsége. Az előbbiek vallási, ideológiai okokból, a hitükért harcolnak, az utóbbiak pedig a hatalom megtartásáért.

Amerikai hírszerzők szerint Európa, Ázsia és Afrika mintegy nyolcvan országából havonta legalább ezer önkéntes csatlakozik a harcosokhoz. A „jó” és a „rossz” végső küzdelmét ígérő, apokaliptikus ideológia visszhangra talál az európai nagyvárosok identitásproblémákkal küszködő, fiatal mohamedán lakói körében, akik azzal próbálnak értelmet adni az életüknek, hogy egy karizmatikus vezető irányítását elfogadva bekapcsolódnak egy világméretű küzdelembe. Az Iszlám Állam iraki irányítói szívesen fogadják a távolabbi országokból érkező támogatókat, akik nem rendelkeznek helyi kapcsolatokkal. A helybéliek esetében ugyanis az a veszély fenyeget, hogy jobban kötődnek családjukhoz vagy törzsükhöz, mint vezetőikhez. A külföldi önkéntesek azonban nem ismerik sem a helybélieket, sem a szervezet felsőbb vezetőit, csak harcostársaikat és közvetlen parancsnokukat, személyes „emírjüket”. Emír viszont kizárólag hűséges, elkötelezett és katonai tapasztalatokkal rendelkező személyből válhat. A külföldről csatlakozók viszonylag könnyen eljuthatnak az Iszlám Állam területére, csalódás esetén azonban szinte lehetetlen hazatérniük, mert minden útvonal ellenőrzés alatt áll, s még a csatlakozók telefonkészülékét és Facebook-oldalait is figyelik. Sok újonnan érkező, a fegyverek, robbanószerek és harci járművek kezeléséhez nem értő fiatalember szenvedett egyket hónapon belül halálos balesetet.

A szíriai polgárháborút kihasználva a dzsihadisták 2011-től elfoglalták Szíria keleti területeit, ezért 2013. április 8-án a „Levante” nevet is hozzácsatolták az állam hivatalos elnevezéséhez. Azóta Irak és as-Sám (vagyis Szíria) Iszlám Állama a hivatalos elnevezés, amelyet Európában leggyakrabban ISIS formában rövidítenek. 2014. június 29-én pedig az új állam az egész világ megtérítésére törekvő, úgynevezett világkalifátussá nyilvánította magát, s Abu-Bakr al-Bagdádi felvette az Ibrahim kalifa címet.

A KALIFA

Amikor Abu Bakr al-Bagdádi, vagyis Ibrahim kalifa megjelenik egy mecsetben, fekete turbánban és fekete öltözékben, testőrei így kiáltanak: Allahu Akbar! (Isten hatalmas!) Tilos lefényképezni őt vagy filmet készíteni róla, s távozása után csak fél óra múlva szabad elhagyni a

Abu-Bakr al-Bagdádi, a kalifa

mecsetet. Ha idegenekkel tárgyal, kendővel takarja el arcát, s megtiltotta arcképeinek terjesztését.

1971. július 28-án született az iraki Szamarra egyik középosztályi lakónegyedében, s ekkor még Ibrahim Auad Ibrahim Ali Muhammad al-Badri volt a neve. (Később a hívei olykor Abu Dua, Abu Auad, Abu Bakr vagy „Láthatatlan Sejk" néven is emlegették.) Családja nem volt gazdag, de két nagybátyja Szaddám Huszein állambiztonsági szervezetéhez tartozott, s ez jelentős tekintélyt biztosított számukra. Állítólag a bagdadi Iszlám Egyetem visszahúzódó, félénk, csendes, vallásos diákja volt, akinek nem voltak barátai, és óvakodott az erőszaktól. Sokat olvasott, nem viselt nyugati ruhákat, és nem járt kávéházba. A dzsihadista források szerint az egyetem elvégzése után doktorátust szerzett iszlám tanulmányokból. Bagdadtól nyugatra, Tobcsi városka mecsetjében látott el szolgálatot.

2004 februárjában az amerikaiak letartóztatták, s decemberig a Bucca nevű táborban őrizték. E létesítményt egyesek „a terroristák virtuális egyetemének" nevezték, s al-Bagdádi is valószínűleg itt épített ki szorosabb kapcsolatot a dzsihadistákkal. Kiszabadulása után csatlakozott Irak Iszlám Államához. Egyes források szerint egy korábbi iraki tiszt, Hadzsi Bakr tanácsait követte, és neki köszönhette, hogy 2010-ben, Abu Omár al-Bagdádi halála után őt nevezték ki Irak Iszlám Államának vezetőjévé. Többtucatnyi öngyilkos bombamerénylet sikeres tervezőjének bizonyult. 2011-ben, Oszáma bin Láden megölése után magasztaló nyilatkozatokat tett közzé az al-Káida vezetőjéről, s merényletek sorozatával bosszulta meg a halálát. Ő jelentette be 2013-ban az ISIS megalakulását, majd a szíriai harcok folyamán fokozatosan eltávolodott az al-Káidától, amely 2014 februárjában minden kapcsolatot megszakított vele.

A kalifátus megalapítását élesen kritizálták mind a közel-keleti országok, mind más dzsihadista csoportok, mind a szunnita vallási vezetők. Szerintük ugyanis a kalifa címet (Mohamed utódjának címét) csak az egész mohamedán világ adományozhatja valakinek, nem egyetlen csoport. Ibrahim kalifa azonban bejelentette, hogy hadat visel egész Európa ellen, igényt tart Olaszország és Spanyolország területére, be kíván törni Jordániába, Libanonba, „felszabadítja Palesztinát", s csatlakozásra szólított fel minden mohamedánt.

Családi életéről keveset tudunk, helyi források szerint két vagy három felesége volt, s talán két gyermeke. 2014-ben házasságra kényszerítette, többször megerőszakolta és megkínozta Kayla Jean Mueller huszonhét éves amerikai emberjogi aktivistát, aki elrablása előtt egy nemzetközi segélyszervezet tagjaként szíriai menekülteknek segédkezett. (2015 februárjában az asszony egy légi csapás során vesztette életét.)

Egyes nyugati feltevések szerint a kalifa Hülegü kánt, Délnyugat-Ázsia 13. századi mongol meghódítóját tekinti példaképének, aki nemcsak a lakosságot pusztította el, de annak kultúráját is. A hagyományok szerint Hülegü annyi kéziratot dobatott a Tigris folyóba, hogy a víz elsötétült a feloldott tintától. Talán ezért vették videóra és terjesztették el világszerte Ibrahim kalifa hívei azt a jelenetet, amelyen a tengerparton lemészárolt foglyok vére vörösre festi a hullámokat. Moszulban felrobbantották a városi könyvtárat, az egyetem színházát, s al-Anbar tartományban több mint 100 000 könyvet és régi kéziratot égettek el. Az ISIS támogatói szisztematikusan pusztítják az ókori kultúrák emlékeit. Harcosai abban is Hülegü példáját követik, hogy kivégzik a magukat megadó katonákat, arra hivatkozva, hogy korábban ellenálltak. Hülegü a legkülönbözőbb származású ázsiai katonákkal foglalta el Bagdadot 1258-ban, s az ISIS is a világ négy sarkából érkező önkénteseket használja fel.

Az ISIS ma egy 300 000 négyzetkilométer nagyságú területet és annak 8-10 millió lakosát tartja uralma alatt Irak északnyugati és Szíria keleti részén. A két állam között húzódó egykori határt megszüntette. Politikai központja a szíriai Er-Rakka város, gazdasági központja pedig az iraki Moszul. Szoros szövetségi kapcsolatokat tart fenn közel-keleti, afganisztáni, észak-afrikai, nigériai és szomáliai dzsihadista csoportokkal. Több tízezer önkéntes csatlakozott hozzá Ázsiából, Észak-Afrikából, Nyugat-Európából és a közel-keleti államokból, de még kínai, ausztráliai, amerikai és orosz harcosai is vannak.

Csak egy újabb terrorista szervezet?

A londoni *International Business Times* és az ENSZ szakértői szerint az ISIS kormánya naponta 700 000 és 1,4 millió euró közötti összeget könyvelhet el az olajkutaknak köszönhetően, s ehhez járulnak még a zsarolásból, az elfoglalt bankokból, a kivetett adókból és a műkincs-kereskedelemből származó összegek. Amerikai szakértők minden idők leggazdagabb terrorista szervezetének nevezték az ISIS-t, amelynek vezetői büszkén hangoztatják, hogy nincs szükségük külső támogatásra.

Mivel az ISIS ideológiája hasonló az al-Káidáéhoz, s a két csoport korábban szövetséges volt, sok megfigyelő úgy vélekedett, hogy az Iszlám Állam csak egy újabb terrorista szervezet, amely ellen a régi eszközökkel kell felvenni a harcot. Barack Obama amerikai elnök is ilyen kijelentést tett 2014 szeptemberében. Audrey Kurth Cronin, a virginiai George Mason Egyetem professzor asszonya és nemzetközi biztonsági programjának igazgatónője azonban arra figyelmeztetett a *Foreign Affairs* című lap 2015. március–áprilisi számában megjelent tanulmányában, hogy az Iszlám Állam egészen új típusú fenyegetést jelent. *„Az olyan terrorista hálózatoknak, mint az al-Káida, általában csak tucatnyi vagy pár száz tagjuk van, civilekre támadnak, nem birtokolnak területet, és nem lehet katonai erőkkel közvetlenül szembeszállni velük. Az ISIS viszont 30 000 harcossal dicsekedhet, iraki és szíriai területeket tart birtokában, kiterjedt katonai szervezetet tart fenn, kommunikációs vonalakat ellenőriz, infrastruktúrával rendelkezik, anyagilag fenntartja magát, és összetett katonai hadműveletekbe bocsátkozik. Az ISIS egyszerűen nem más, mint egy pszeudoállam, amelyet egy konvencionális hadsereg irányít. Ezért mindazon terrorizmusellenes stratégiák, amelyek jelentősen csökkentették az al-Káida részéről fenyegető veszélyt, eredménytelenek lesznek az ISIS ellen."*

Az al-Káida mozgósítani kívánta az iszlám közösségeket a világi államok ellen. Az ISIS „tiszta" szunnita iszlám államot hozott létre, megváltoztatva a közel-keleti politikai határokat. Az al-Káida vezetői hegyvidékeken rejtőztek, ahol alacsonyabb volt annak kockázata, hogy az ellenük folyó vadászatnak civilek is áldozatául esnek. Az ISIS városokban telepedett meg, ahol vezetői a civil társadalomba integrálódtak. Bonyolult bürokratikus gépezete pénzügyi, vallási és kommunikációs rendszereket működtet, amelyeket vezetőik kiiktatásával sem lehet tönkretenni. Az al-Káidát kívülről pénzelték, az ISIS viszont önellátó, mert elfoglalta Szíria és Irak olajtermelő létesítményeinek jelentős részét, Szíria gyapot- és búzatermelő régióit, megszerezte Moszul tartományi bankját, megvámolja a nyugat-iraki kereskedelmet, s régiségeket értékesít a feketepiacon. Ráadásul pénzt követel túszokért, és zsarolja az ellenőrzése alatt álló terület vállalkozóit.

Az al-Káida vallásos érveléssel toborzott, aszketikus életmódot hirdetett, amelyben nem volt helye az alkoholnak,

a nőknek és a modern világ kísértéseinek. Az ISIS kalandot, hatalmat, közösséget kínál, lehetőséget az erőszakra, valamint önkéntes vagy rabszolgasorban tartott szexuális partnereket. Az al-Káida iszlám szélsőségeseket vonzott magához a világ minden tájáról, de nehéz volt összehangolni az egymást nem ismerő, egymástól távol tevékenykedő csecsen, indonéz, kasmíri vagy Fülöp-szigeteki csoportok tevékenységét. Az ISIS saját területtel rendelkezik, az iraki hadseregtől megszerzett amerikai harci eszközökkel van felszerelve, s képzett, egykori iraki katonatisztek irányítása alatt áll.

Az al-Káida ideológiáját egyesek az 1970-es évek európai terrorista csoportjainak ideológiájához hasonlítják: abban hittek, hogy fellépésükkel tettekre sarkallják a „tömegeket". Azok azonban ugyanúgy nem keltek fel a Közel-Keleten, ahogy Európában sem tették. Az ISIS már nem a tömegekben hisz, hanem a megfélemlítésben. Az al-Káida ezt hangoztatta: *„Ha cselekszünk, a tömegek felébrednek."* Az ISIS alapelveit viszont így lehetne megfogalmazni: *„Nyomd el a tömegeket, és engedelmeskedni fognak."*

Hogyan működik?

Az ISIS ideológiája szerint helyre kell állítani a kalifátust, az „igazi" iszlám államot, amelyet a vallási és politikai hatalmat egyaránt ellenőrző kalifa irányít a saría vallásjogi hagyományainak megfelelően. Ibn Tajmíjja középkori arab teológus szerint az iszlám alapja a könyv, amely utat mutat, és a szablya, amely támogatja. Az ISIS szervezetének már nem kettő, hanem három „pillére" van: a saría, a fegyveres erő és a média. Ideológiáját olyan szolgáltatók terjesztik, mint az Al-Hayat Media Center, az Al-Furqan Media, továbbá számtalan más szolgálat, és felhasználja a közösségi média valamennyi fajtáját. A kivégzéseket – az ellenfelek megfélemlítésének szándékával – videofelvételeken terjesztik világszerte, melyekhez több nyelven is feliratokat készítenek. Propagandájuk egyrészt világi előnyöket ígér a csatlakozóknak (fizetést, tekintélyt, házasságot és lakóhelyet), másrészt a tisztaság, önfeláldozás és hősiesség ideáljait hangsúlyozza.

Az ISIS legfontosabb hatalmi központja a saría tanácsa, amely az iszlám vallásjogi hagyományok és a próféta tanításai alapján ellenőrzi a kalifa és alárendeltjei nyilatkozatait, büntetéseket ró ki, irányítja az új támogatók ideológiai nevelését, s tanácsokat ad a kalifának. E tanács tagjainak többsége iraki, ők irányítják a két főmuftit, az irakit és

a szíriait. A tanácsnak különböző bizottságai vannak, amelyek jogi, oktatási, rendőri és egyéb ügyekkel foglalkoznak. Valamennyi kerületben működik egy kisebb saríatanács, amely a helyi ügyekkel foglalkozik. A vezetés valószínűleg távolról sem olyan egységes és összetartó, ahogy azt a propaganda hangsúlyozza: az al-Dzsazíra arab hírtelevízió szerint már több mint száz főt kivégeztek saját tagjaik közül, köztük tizenkét katonai vezetőt.

Az ENSZ vizsgálóbizottságai emberiesség elleni bűnökkel vádolják az Iszlám Államot: vallási és más kisebbségek üldözésével, hadifoglyok tömeges kivégzésével, több ezer civil lemészárlásával, tíz évnél fiatalabb gyermekek katonai kiképzésével, szexuális erőszakkal, nők rabszolgaságba taszításával, újságírók megkínzásával és megölésével, valamint a kulturális örökség elpusztításával. A kurd területekről elrabolt több ezer nővel úgy bánnak, mint az állatokkal, piacra terelik, hogy eladják őket, s még árcédulát is akasztanak a nyakukba. Baden-Württembergben német és kurd pszichoterapeuták ápolnak megfelelő intézetekben több száz kurd gyermeket és fiatal nőt, akiknek sikerült elmenekülniük az ISIS fogságából.

Az elfoglalt területeken a megfélemlítés mellett az ISIS komoly erőfeszítéseket tesz a városok közhasznú létesítményeinek működtetésére, az elektromosság és a folyóvíz biztosítására, a piacok ellenőrzésére és a szemét elszállítására. Több polgármester és helyi tisztviselő megőrizhette hivatalát. Egyes régiókban kórházat létesítenek, utakat építtetnek, megnyitják a bezárt iskolákat – természetesen csak a fiúk számára. Olykor megrendezik a szórakozás napjait, melyeken futball-labdákat osztogatnak és versenyeket rendeznek azok között, akik a legtöbb részletet tudják felmondani a *Korán*ból.

Bár az ISIS tagjai rendszeresen zaklatják öltözékük miatt a megszállt területek lakóit, s már a nyolcéves kisfiúkat is fegyverforgatásra oktatják, egyes szíriai településeken az ISIS által követelt adó alacsonyabb azoknál a megvesztegetési összegeknél, amelyeket az Aszad-rezsim tisztviselői számára kellett kifizetni. 2015 augusztusában saját pénz jelent meg az ISIS területén, az úgynevezett aranydinár, amelyet ezüst- és rézpénzre lehet váltani. Bár az ISIS propagandája világuralmi terveket hangoztat, vezetőinek tényleges célja egyelőre a szunnita régiók feletti uralom megszilárdítása. Sikereiket ellenfeleik megosztottságának köszönhetik, és annak, hogy egyetlen közeli vagy távolabbi hatalom sem támad rájuk teljes erejével, bár olykor súlyos csapásokat mérnek a levegőből harcosaikra és infrastruktúrájukra.

Egy hagyományos típusú hadjárat természetesen elképzelhető az ISIS ellen, de az afganisztáni és az iraki háború után az amerikai társadalom aligha támogatná az intenzív küzdelmeket és a hosszabb távú megszállást, amelyet egy ilyen háború maga után vonna. Audrey Kurth Cronin így írt erről a *Foreign Affairs* idézett számában: *„Az Egyesült Államok érdekeinek legjobban az offenzív visszaszorítás felel meg: a korlátozott katonai hadjárat kombinálása nagyobb diplomáciai erőfeszítéssel az ISIS meggyengítése érdekében, összehangolva azon országok érdekeivel, amelyeket a csoport előrenyomulása fenyeget. Az ISIS azonban nem csak amerikai probléma. A szíriai és iraki háborúkban nemcsak regionális játékosok érdekeltek, hanem olyan globális hatalmak is, mint Oroszország, Törökország, Irán, Szaúd-Arábia és más öbölállamok. Washington nem viselkedhet tovább úgy, mintha katonai erővel meg tudná oldani a régió problémáit, inkább vissza kellene térnie a diplomáciai szuperhatalom szerepébe."*

Olivier Roy szerint a vallási ellentétek köntösében hatalmi harc dúl, melynek az a tétje, hogy Szaúd-Arábia és Irán közül melyik válik a régió vezető nagyhatalmává. A közel-keleti kormányok pedig egyaránt abban reménykednek, hogy az ISIS kordában tarthatja és fenyegetheti az ő ellenfeleiket is. Pillanatnyilag ugyanis az Aszad-rezsimnek a saját belső ellenségei, a török államnak a megerősödő kurdok, Szaúd-Arábiának Irán, Izraelnek pedig Szíria és a síita Hezbollah okozza a legtöbb fejfájást – az ISIS pedig valamennyit ellenségnek tekinti. Ezért több kormányzat is afféle „hasznos ellenfelet" lát az ISIS-ben, amelyet nem lenne okos dolog teljesen megsemmisíteni. *„Egyetlen helyi főszereplő sem tekinti elsődleges céljának a stabilitás helyreállítását* – írja borúlátóan Olivier Roy. – *S mivel az európaiak nem akarnak beavatkozni, elmondhatjuk, hogy egy új harmincéves háborúban élünk. Vagy inkább a kezdetén."*

BÁBA IVÁN

Schengen sebei

AZ EURÓPAI UNIÓ VÍZUMRENDÉSZETE ÉS AZ ILLEGÁLIS MIGRÁCIÓ

Az Európai Unió egységes határőrizeti rendszerének egyik legfontosabb pillére – amelyről az utóbbi hónapok zajos vitáiban még nem esett szó – az egységes uniós vízumrendészet. E rendszert a Schengen-övezet tagállamai azért hozták létre, hogy közös ellenőrzés alatt tartsák az immár belső határellenőrzéssel nem védett tagállamokba az idegenek belépését, illetve benttartózkodását.

A VÍZUMELJÁRÁS

A vízumeljárást a Schengen-övezet országaiban egyrészt a nemzeti jogszabályok, másrészt az Európai Unió rendeletei határozzák meg. Magyarországon a 2007. évi II. törvény szabályozza a harmadik országbeli – vagyis az unión kívüli – állampolgárok beutazását és tartózkodását, a 2007. évi I. törvény pedig a szabad mozgás jogával rendelkező személyek beutazását és tartózkodását. Míg a 810/2009/EK rendelet előírja a Közösségi Vízumkódex létrehozását, az 539/2001/EK rendelet tartalmazza a külső határok átlépésekor vízumkötelezettség alá eső, illetve az e kötelezettség alól mentes harmadik országok felsorolását. A „schengeni" Vízuminformációs Rendszer létrehozásáról (VIS) szóló 2004/512/EK rendelet pedig az egyik legfontosabb pillére a közös vízumpolitikának.

A három hónapot meg nem haladó tartózkodáshoz a beutazni szándékozónak – egységes – ún. „C" vízumra van szüksége. A harmadik országbeli állampolgárok az első beutazástól számított 6 hónapon belül legfeljebb 90 napig „C" típusú, egységes schengeni vízummal utazhatnak be Magyarországra, vagyis az Európai Unióba. A vízumkérelmet az illetékes magyar külképviseleten nyújthatják be. A vízumkérelem befogadható, ha a kérelmező a megfelelő időben benyújtja a kitöltött és aláírt vízumkérő adatlapot, érvényes útlevét, megfelelő fényképét, megfizeti a vízumdíjat – mely általában 60 euró, de a díj különbözhet a vízumkönnyítési megállapodásokban foglaltak szerint –, és ujjlenyomatot ad.

A vízum kiadható és a magyarországi („schengeni") tartózkodás engedélyezhető, ha a kérelem vizsgálata során a vízumkiadó hatóság meggyőződött arról, hogy a kérelmező teljesíti a beutazási és tartózkodási feltételeket, vagyis igazolja a tervezett tartózkodás célját és feltételeit, s megfelelő anyagi fedezettel rendelkezik. A másik alapfeltétel nemzetbiztonsági jellegű, vagyis a kérelmező nem állhat beutazási tilalmat elrendelő figyelmeztető jelzés hatálya alatt, nem jelenthet kockázatot az illegális bevándorlás vagy a tagállamok biztonsága tekintetében, és meg kell győződni arról, hogy a kérelmezőnek szándékában áll a vízuma lejárta előtt elhagyni a tagállamok területét. A „C" típusú vízumok a fokozatosság elvének betartásával egyszeri, kétszeri, vagy többszöri beutazásra, ám legfeljebb ötéves érvényességgel adhatók ki.

A KÉRELMEK FELDOLGOZÁSA

A fent említetteken kívül az Európai Unió vízumpolitikájának alapvető forrása még a *Közösségi Kézikönyv (Handbook)* a vízumkérelmek feldolgozásáról és a kiadott vízumok módosításáról, mely a bizottság C(2010) 1620 (2010. március 19.) határozata alapján jött létre, valamint a bizottság C(2010) 3667 (2010. június 11.) határozata a vízumosztályok működési rendjéről és a helyi schengeni együttműködésről. A *Schengeni határ-ellenőrzési kódex* (562/2006/EK rendelet), a vízumok egységes formátumáról szóló 856/2008/EK rendelet, valamint a vízumkönnyítési megállapodások és bírósági esetjog felsorolása teszi teljessé a rendszert. A *Vízumkódex* meghatározza a vízum fogalmát mint „beutazási ígérvényt", illetve az egyes vízumfajtákat.

A tagállamok együttműködésének több formája létezik. A konzultációt a *Vízumkódex* 22. cikke szabályozza bizonyos állampolgárságú vízumkérelmezők vonatkozásában az egyes tagállamok között. A tagállamok megkövetelhetik, hogy más tagállamok központi hatóságai egyeztetést folytassanak az ő központi hatóságaikkal egyes harmadik országbeli állampolgárok vagy ilyen állampolgárok bizonyos kategóriái által benyújtott kérelmek vizsgálatakor.

A Vízuminformációs Rendszer (VIS Visa Information System) a vízumokkal kapcsolatos adatok és információk továbbítását szolgáló, a tagállamok közötti integrált számítástechnikai rendszer, melynek célja javítani a közös vízumpolitika végrehajtását, a helyi schengeni együttműködést, a központi vízumhatóságok közötti konzultációt, valamint biztonságossá tenni az ellenőrzést a külső határokon. A Helyi Schengeni Együttműködés az egyes tagállamokban, illetve harmadik országokban – vagyis a külképviseleteken – működő konzulok rendszeres jelleggel ülésező szakmai fóruma, melynek célja a harmonizált gyakorlat kialakítása, a visszaélések kiküszöbölése, a speciális helyi viszonyokra való egységes, közös reagálás.

BIZONYTALAN ÉS ELLENŐRIZHETETLEN

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy az egységes vízumrendészet és vízumpolitika eddig az egyik legfontosabb eleme volt az Európai Unió védelmének. A zárt rendszer, a szoros együttműködés, a gyors információcsere ugyanis minimálisra csökkentette a visszaélések lehetőségét, és folyamatos ellenőrzés alatt tartotta a beutazó „idegeneket". Az unió tagállamai eurómilliárdokat költöttek e rendszer felépítésére és működtetésére.

2015 őszén az Európai Unió területére beözönlött több mint egymillió, ellenőrizetlen identitású illegális migráns. Ez hatalmas rést ütött az unió biztonsági rendszerén, különösen vízumrendészetén. Az adatbázis megbízhatósága súlyosan károsodott, az előzetes ellenőrzés és szűrés – ami a vízumrendészet lényege – lényegében összeomlott. A migránsok százezreinek bizonytalan és többnyire ellenőrizhetetlen identitása szinte megoldhatatlan feladat elé állította a tagállamok illetékes hatóságait. A közös uniós belbiztonsági rendszer egyik legfontosabb pillérét a „kidőlés" veszélye fenyegeti.

SYLVESTRE 1890

Grüll Tibor

A BIRODALOM ÉS A BARBÁROK

Migrációs politika a császárkori Rómában

Az afrikai, közel-keleti és ázsiai bevándorlók Európába áramló tömegei láttán felvetődik a kérdés: milyen párhuzamok vonhatók a késő Római Birodalom és az EU migrációs politikája között?

Egyáltalán beszélhetünk-e az ókori és a mai események között bármiféle hasonlóságról? Mielőtt a kérdésre megpróbálnánk választ adni, semlegesítenünk kell néhány történelmi tévhitet, továbbá jó pár, végletekig leegyszerűsített, sztereotip nézetet a Római Birodalom és a „barbárok" viszonyát illetően.

Rómát 410-ben kifosztják a barbárok. Joseph-Noël Sylvestre festménye, 1890

Honorius császárt ábrázoló medalion, 5. század eleje

Rohamra induló római legionáriusok ábrázolása egy oszloptalapzaton

Kezdjük talán a leggyakoribb sztereotípiával: *„a Római Birodalmat a barbár népek beözönlése döntötte meg”.* Először is pontosítanunk kell: a barbár népek beözönlése az 5. században legfőképpen a Nyugatrómai Birodalmat érintette, a Keletrómai Birodalom (vagyis Bizánc) egészen 1453-ig fennállt, amikor az oszmán törökök elfoglalták Konstantinápolyt. Másodszor: ezen barbár népek közül nem is egy már több mint száz éve Róma fennhatósága alatt állt, vagy legalábbis a birodalom szövetségi rendszeréhez tartozott. A harmadik félreértés az előbbi tényállítás nem ismeretéből fakad: az úgynevezett „barbár” népeket hajlamosak vagyunk valamiféle vad, emberevő hordaként látni (elég, ha a vandál szó közkeletű jelentésére gondolunk), holott közülük számosan az együttélés időszaka alatt nemcsak a római nyelvet és kultúrát sajátították el, hanem a birodalom krisztianizálása után a kereszténységet is felvették.

Művelt vandálok?

Maradjunk csak a „rettegett vandáloknál”: ezt az eredetileg a Skandináv-félszigetről származó népet 271 körül Aurelianus császár Dacia nyugati részén telepítette le, ahonnan a gótok támadása miatt nyugatra vonultak. A vandálok ezután Pannoniába vándoroltak, ahol I. Constantinus 330 körül a Duna jobb partján földet adott nekik. Itt körülbelül hetven évig éltek. Innen 400-ban vagy 401-ben – valószínűleg a hunok elől menekülve – Godigisel király vezetésével és szövetségeseikkel, az alánokkal és a svévekkel nyugat felé húzódtak. Ebben az időben egyik törzsük már felvette a keresztény hitet.

Valens császár uralkodása idején tértek át az arianizmusra, mely ellentétben állt a keresztény vallás hivatalos Szentháromság-felfogásával. Az ariánus hit követői között volt Honorius császár egyik befolyásos embere, a félvandál Stilicho is. A vandálok ezután Gallián keresztül Dél-Spanyolországba vándoroltak (Andalúzia róluk kapta a nevét), végül Észak-Afrikában alapítottak önálló királyságot, amely 534-ben megadta magát Justinianus bizánci császár seregeinek.

Thrasamund király (450–523) alatt az afrikai vandál udvar és arisztokrácia a római kultúra felé fordult. Prokopiosz szerint a vandálok rajongtak a színházért, a lóversenyért, szerették a táncot, a színészetet és a mimusjátékot, költőik pedig ékes latin nyelven az arisztokratákat dicsőítő verseket írtak. A karthágói Felicianus Grammaticus tanítványai között volt a költő Dracontius is, aki így írt mesteréről: *„qui fugatas Africanae reddis urbi litteras” („aki visszaadod az afrikai városnak az elmenekült irodalmat”).* Mindezzel persze nem akarjuk azt a látszatot kelteni, mintha a „vandál pusztítás” szóösszetétel csupán légből kapott szófordulat volna, csak azt akarjuk jelezni, hogy az egyoldalú megközelítés ebben az esetben sem állja ki a történetiség próbáját.

A limes és a Barbaricum

A rómaiak – görög mintát követve – alapvetően két részre osztották a lakott világot *(oikumené):* a Római Birodalomra és a „barbárok” által lakott területekre. Az utóbbira a Barbaricum kifejezést alkalmazták, ám a szó irodalmi forrásokban csak a 4. századtól kezdve szerepel (Notitia Dignitatum, Ammianus Marcellinus). A Moesia Superiorban és Germaniában talált feliratok azonban megerősítik, hogy a kifejezés már a 3. században elterjedt a katonai nyelvben. Nemcsak a modern történelmi atlaszokban, hanem már a késő római közgondolkodásban is úgy értelmezték a limes vonalát, mint amely a birodalom civilizált világát képes hermetikusan elzárni a Barbaricum átláthatatlan, kaotikus és embertelen viszonyaitól.

A *Hadügyekről (De rebus bellicis)* című traktátus ismeretlen késő római szerzője így jellemezte a „kívül lakó” barbár népeket: *„Először is tudnunk kell,*

hogy a Római Birodalom körül mindenütt különféle vad törzsek ólálkodnak, s a határvidék minden részén természetes rejtekhelyek kínálkoznak a barbár cselvetésekhez. Hiszen többnyire az említett barbár népek vagy az erdőkben rejtőzködnek, vagy a hegyekbe húzódnak, vagy a fagyos éghajlat oltalmazza őket, néhányuk a sivatagokban vándorol, s a nap heve szerfelett védelmezi őket. Vannak, akik mocsarak vagy folyók védelmében élnek, s még megtalálni is igen nehéz őket, de váratlan betöréseikkel megzavarják a béke nyugalmát." (VI. 1–3.) Az ismeretlen szerző egyébként azt követeli a császártól, hogy mérföldenként telepített bástyákkal vegye körül a birodalmat, hogy *„a provinciák, mintegy védőgyűrűvel körülvéve, háborítatlanul, békés nyugalomban élhessenek".*

Barbár származású előkelő. Relief az ókori Puteoli fórumán, 1. század vége

Hasonló védvonal azonban már jó háromszáz éve létezett: a limes. Az imperium Romanum politikai-közigazgatási határát jelző limes lehetett mesterséges alkotás, például fal *(vallum)* Britanniában; cölöpsánc *(pugnaculum)* a felsőgermaniai–raetiai határvonalon; árok és töltés *(fossa et agger)* Africában vagy út *(via),* mint Arabiában. A természetes határok közé tartoztak a tengerpartok *(ora)* és a folyók *(ripa),* például a Rajna, a Duna vagy az Eufratész. A mára önálló diszciplínává vált limeskutatás egyik vezető szakembere, John Mann szerint a Római Birodalom határvonalainak kijelölése majdnem véletlenszerű döntések következménye volt.

A „falak" katonai szempontból tökéletesen alkalmatlanok voltak a védekezésre: az Antoninus-fal Britannia és a barbár Skócia határán mellmagasságig ért; az ettől délebbre húzódó Hadrianus-falon mérföldenként kapuk nyíltak a Barbaricum felé. Raetiában a terepadottságokat teljességgel figyelmen kívül hagyva 80 kilométeren át nyílegyenesen húzódott a „védvonal", amely több helyütt nem is volt más, mint levert cölöpökből álló palánkkerítés vagy árok és sánc nélküli kőfal. Dacia limese még ennyire sem volt kiépítve: fallal, árokkal vagy sánccal csak a völgyeket zárták el, a hegyek gerincén megelégedtek őrtornyok felállításával. Arábiában mindössze egy út épült a határ mentén *(via nova Traiana);* a folyópartokon elhelyezett őrtornyok pedig szintén csak a birodalom – pontosabban az egyes provinciák – adminisztratív határának jelzésére szolgáltak. Summa summarum: a limessel aligha lehetett egy kívülről betörő masszív – akár több százezer főt felvonultató – katonai támadást vagy akár békés, de tömeges migrációt feltartóztatni.

Önkéntes migráció

A Római Birodalom területén szabadon mozoghattak a provinciák lakói [„Schengen”] – ezalól egyedül Egyiptom volt kivétel, ahonnan a császárkorban csakis speciális útlevéllel lehetett kiutazni. A legnagyobb vonzerőt természetesen Róma jelentette [„Németország, Skandinávia”], ami egyben azt is jelzi, hogy a migránsok nagy részét már az ókorban is a kecsegtető jólét, a biztosnak hitt megélhetés, a karrier lehetősége vonzotta – vagyis tulajdonképpen gazdasági migránsnak nevezhetők.

David Noy a római bevándorlást feldolgozó könyvében *(Foreigners at Rome,* 2000) több száz olyan sírfeliratot vizsgált meg, amelyet Rómában élő külföldieknek állítottak a császárkorban, s ez alapján kiderült, hogy a bevándorlók 70%-a felnőtt férfi volt [csakúgy, mint manapság]. Ebben nagy szerepet játszhatott a császári testőrgárda is, amelynek tagjait „külföldiekből” – provinciálisokból – sorozták. Egyébként ezernyi okból vándoroltak Rómába az emberek, ahogy ezt Seneca is észrevételezte:

„Nézd csak végig ezt az embersűrűt, amely az óriási világváros házaiba alig fér bele: e tömeg javarészének nincs is hazája. Szabad városokból és telepes városaikból, szóval az egész földkerekségről sereglettek itt össze: egyeseket a nagyravágyás vonzott ide, másokat a közhivatal kényszere; egyeseket a követi megbízatás, másokat a nagyvilági élet sóvárgása, amely mindig keresi a bűnös kicsapongásokra legalkalmasabb és legkáprázatosabb helyet; egyeseket a tudományszomj, másokat a játékok látványossága; némelyeket a baráti vonzalom csalt ide, másokat a törtetés, hogy itt óriási közönség előtt fitogtathatják tehetségüket; némelyek idejöttek vásárra vinni szónoki tehetségüket: mindenféle ember összeverődött itt a városban, amely egyformán nagyra értékeli az erényeket és a bűnöket. Szólítsd őket magad elé sorra mind név szerint, s kérdezd meg mindegyiktől, hová valósi: megtudod tőlük, hogy legtöbbjük máshová való, vidékről költözött ide ebbe az óriási és gyönyörű városba, amelyhez azonban egyáltalán nincs köze. Aztán hagyd ott ezt a várost, Rómát, amelyet mégis minden ember közös hazájának nevezhetünk, és tarts szemlét a világ annyi más városán: egy sincs köztük, amely ne volna zsúfolva külföldiekkel.” (Helvia vigasztalása 6.2–3., Révay József ford.)

Erőszakos betelepítések

De térjünk vissza a birodalom határaihoz. A 2. század elején Tacitus már *saeptum imperium*ról, „bekerített birodalomról” beszélt – vagyis kialakult a limestudat, amely a civilizáció és a barbárság választóvonalaként tekintett a katonai szempontból elhanyagolható jelentőségű határvonalra. Ez a határvonal a valóságban azonban inkább egy széles zóna volt, amelyen keresztül élénk kapcsolattartás folyt. A római kereskedők olyan keresett árucikkeket szállítottak a Barbaricum lakóinak, mint az itáliai vagy galliai bor, míves kidolgozású edények,

A barbárok támadása. Ulpiano Checa festménye, 1887

különleges textíliák; cserébe pedig szőrmét, bőröket, féldrágakövet, borostyánt vagy éppen rabszolgákat hoztak be a birodalomba.

Nemcsak a barbárok csoportjai, hanem a római katonaság is oda-vissza közlekedett a limesen keresztül, ahogyan azt számos irodalmi és epigráfiai forrás bizonyítja. Tiberius Plautius Silvanus Aelianus Kr. u. 61–66 között töltötte be Moesia helytartójának tisztét. A család tiburi mauzóleumában a tetteit megörökítő sírfeliraton nyoma sem látszik annak, hogy a bármiféle dunai „határ" iránt tiszteletet tanúsított volna: preventív katonai akciókat hajtott végre barbár területen; egész törzseket kényszerített a Moesiába való áttelepülésre, hogy ezzel az adófizetők számát gyarapítsa; túszokat szedett, amivel *„megszilárdította és kiterjesztette a provincia békéjét":*

„[Moesia] *provinciába a Danuvius túlsó (északi) partján élők sokaságából több mint százezer embert hozott át feleségeikkel, gyermekeikkel, fejedelmeikkel és királyaikkal együtt, hogy adót fizessenek; a szarmaták egy megmozdulását még kitörése előtt elfojtotta, bár csapatainak nagy részét* [Corbulo] *armeniai hadjáratának céljaira átadta; addig ismeretlen vagy a római néppel szemben ellenséges királyokat hozott át a védelme alatt álló (déli) partra, és arra kényszerítette őket, hogy térden állva adják meg a tiszteletet a római hadijelvényeknek; a bastarnák és rhoxolánok királyainak visszaküldte a fiait, a dák uralkodónak a testvéreit, akiket* [annak idején] *foglyul ejtett vagy az ellenség kezéből ragadott ki; közülük egyesektől túszokat vett; ezáltal megszilárdította és kiterjesztette a provincia békéjét…"* (CIL XIV 3608 = ILS 968, Borzsák István ford.)

Hogy a rómaiak e furcsa „migrációs politikája" nem volt elszigetelt eset, egy másik felirat is mutatja. Lucius Tampius Flavianusnak, aki Africa proconsula és Pannonia legatusa (68–69) is volt, a senatus diadalmeneti jelvényeket *(ornamenta triumphalia)* adományozott, miután *„sok túszt ejtett a Dunán túl lakó törzsek közül, az egész határvonalat biztosította, az ellenséget pedig áttelepítve adófizetésre kötelezte"* (CIL X 6225 = ILS 985, Kovács Péter ford.). A túszok természetesen a törzsi előkelőségek gyermekei és feleségei voltak, a törzsek áttelepítése pedig a hadijog alapján történt: ezért nevezi a barbárokat a szöveg „ellenségnek" *(hostis).* A tömeges áttelepítési akció mögött valójában a rómaiak részéről is merőben gazdasági megfontolások rejlettek: a ritkán lakott térségben szükség volt a munkáskézre, s ezek a munkások természetesen adót is fizettek az államkincstárnak.

A négy császár évében (68–69) egyébként nem folyt háború a Pannonia tartomány szomszédságban élő törzsekkel. Háborúk esetén ugyanis a rómaiak – ugyancsak a hadijognak megfelelően – rabszolgákká tették a fegyveresen ellenálló törzsek tagjait, akiket szintén nagy számban „dobtak piacra" a birodalom minden részében. Az első pun háború végén 75 000 rabszolga került Karthágóból Rómába; a második makedón háborúban 150 000 épeirosit adtak el; majd a kimberek és teutonok elleni hadjárat után ugyanennyi germánt. Caesar galliai hódításai során 500 000 embert tett rabszolgává; Augustus az alpesi törzsek meghódítása során 44 000 hadifoglyot ejtett; Septimius Severus parthusok elleni hadjáratában 100 000 hadifoglyot adtak el rabszolgapiacokon; és a két zsidó háborúban összesen több mint egymillió volt a rabszolgává tett emberek száma. A római demográfia egyik legelismertebb kutatója, Walter Scheidel (MIT) szerint Rómában a kora császárkorban 300-450 000 rabszolga élhetett, és további 600 000-et foglalkoztattak Itália különböző részein.

Barbárokra várva

Korunkkal összehasonlítva úgy tűnik, Róma urait nem aggasztották az önkéntes bevándorlók vagy az erőszakkal áttelepített „migránsok" százezrei. Sőt, mintha ők maguk is mindent elkövettek volna annak érdekében, hogy ezek száma minél magasabb legyen. Ám mielőtt ebből messzemenő következtetéseket vonnánk le, érdemes néhány számadatot is megismernünk. A Római Birodalom összterülete Traianus uralkodása idején (Kr. u. 117-ben) érte el legnagyobb kiterjedését: 5,9 millió km²-en kb. 50-60 millió ember élt, akik mind Róma alattvalóinak mondhatták magukat. „Dübörgött" a gazdaság – erről a grönlandi jégmagok vizsgálata győzte meg a tudós világot, amely bebizonyította, hogy a levegő nehézfém-szennyezettsége a 2. században elérte a nagy ipari forradalom idején tapasztalt szintet. Róma gazdasági térsége a Balti-tengertől a Niger-folyóig, a Kanári-szigetektől Srí Lankáig terjedt, vagyis gyakorlatilag az egész akkori ismert világot magában foglalta. Szükség volt tehát a munkáskéz-utánpótlásra, elsősorban a mezőgazdasági termelésben.

Másfél száz év múlva azonban a helyzet jelentősen megváltozott. A 3. század végére a birodalom ezernyi bajjal szembesült: a járványok következtében megcsappant a lakosság száma, ami a hadsereg utánpótlását is veszélyeztette; kimerültek a hispániai ezüstbányák, emiatt pénzhiány lépett fel, felvirágzott a feketegazdaság, visszaestek az adóbevételek; fél évszázad alatt a birodalomnak legalább húsz uralkodója volt, akiket a hadsereg választott és legtöbbször rövid idő múlva ugyancsak a hadsereg tett el láb alól. A helyzetet tovább súlyosbította az egyre inkább kezelhetetlenné váló „barbárkérdés".

Mint fentebb láttuk, a barbárok hol békés, hol erőszakos betelepítése már az első században megkezdődött. Marcus Aurelius a markomann háborúk időszakában a cotinusokat telepítette Pannoniába, Commodus pedig a burusokat vitte Daciába. A *Historia Augusta* császáréletrajza szerint Probus Thraciában 100 ezer bastarnát telepített be a birodalom területére, s rajtuk kívül még gepidákat, greuthungokat (gótokat) és vandálokat is beengedett a limesen belülre. A bizánci történetíró, Zósimos bastarnákról és thrákokról, továbbá frankok-

ról tud (az utóbbiak hadifoglyok voltak). A bastarnákat császári birtokokon telepítették le örökhaszonbérlettel rendelkező *colonus*ként (az ún. *laeti* státusában), vagyis nem kaptak teljes római polgárjogot.

297-ben Trierben egy ismeretlen szónok Constantius előtt afelett örvendezett, hogy a barbár foglyokat munkára fogják: *„Városaink valamennyi oszlopcsarnokában csoportosan ücsörögnek a barbár foglyok, a férfiak remegnek, vadságukban teljesen össze vannak zavarodva, az öregasszonyok és a feleségek bámulják férjük és gyermekeik egykedvűségét, a fiatalok és a lányok összebújnak és vigasztaló szavakat suttognak egymásnak, és mindezeket szolgálatra osztják ki a te tartományaid lakosai között, vagy az elhagyott földekre viszik őket, hogy velük műveltessék azokat."* (*Panegyrici Latini* 8(4).9.1-3, Grüll Tibor ford.)

Egy 409-ben kelt törvény megtiltotta, hogy a letelepített barbárokat rabszolgává tegyék, és csak a colonus (paraszt) megnevezést engedélyezte velük kapcsolatban. A valóságban – ezt Sózomenos említi – a legyőzött barbárokkal (amint például a Sciri törzzsel) keményebben bántak: a földművelésre kiválasztottakat a birodalom különböző részeibe küldték [„kvóta"?], a többieket pedig vagy bebörtönözték, vagy eladták rabszolgának. Constantinustól kezdve – erőszakkal vagy önkéntesként – barbárok nagy tömegeit sorozták be a hadseregbe, sőt a császári testőrség *(schola)* is szinte csak barbárokból állt.

A derék barbár és a gonosz római

A népvándorlások következő hullámát feltehetőleg a hunok indították el, akik vereséget szenvedtek a kínaiaktól, s maguk előtt nyomták a gótokat Európa felé. Valószínűleg a sztyeppe kiszáradása is közrejátszott az ázsiai népek nyugat felé vándorlásában. A nyugati és keleti gótok vereséget szenvedtek a hunoktól, így nyugatra menekültek, s bebocsátást kértek és kaptak Rómától, szövetséges jogállásban. Róma a fokozódó külső támadásokat egyre nehezebben tudta visszaverni, katonailag, pénzügyileg és morálisan is meggyengült, ezért a letelepített népek egyre nagyobb önállóságra tettek szert, önálló politizálásba kezdtek, s gyakran fellázadtak a központi hatalom ellen. Ennek azonban részben maguk a rómaiak voltak az okozói.

Vadászó hun király.
Szászánida perzsa ábrázolás, 5. század

376-ban a gótok egy csoportjának megengedték, hogy a limesen belülre településsenek, abban a reményben, hogy majd adót fizetnek és katonáskodnak a hadseregben. A helyzet azonban nem így alakult: az ideiglenes táborokban [„hot spotokon"] éhínség tört ki. A rómaiak – egyébként emberi fogyasztásra alkalmatlan – kutyaeledelt adtak a bevándorlóknak, amiért cserébe asszonyaikat és gyermekeiket kérték, akiket eladtak volna rabszolgáknak. Amikor Fritigern, a gótok vezetője számon kérte Valens császártól a földosztásra és az ellátásra vonatkozó ígéretét, azt a választ kapta, hogy menjenek a thraciai Marcianopolisba (ma Devnya, Bulgária), és ott vegyenek maguknak élelmet.

Valódi „éhségmenet" indult útnak a Duna mellől, amelyben éhező aggastyánok, gyermekek és asszonyok vonszolták magukat. Marcianopolis védői azonban bezárták a kapukat, és megtagadták tőlük az élelmet. Ekkor nyílt lázadás kezdődött, amelyben Hadrianopolisnál megverték Valens seregét (378), majd feldúlták egész Thráciát, Daciát és Macedoniát. Magát a császárt is megölték. A római állam története során először találta magát olyan helyzetben, hogy a birodalom határain belül letelepített autonóm népesség mért rá csapást, melynek következtében béketárgyalásokat kellett folytatnia.

A 4. század második felére a birodalom gazdasági és politikai bajai igen megsokasodtak. Az egyik tünet a szabad születésű colonusok röghöz kötése – gyakorlatilag rabszolgasorba süllyesztése – volt. Ezt elítélve a massiliai Salvianus 430 körül publikált, *Az isteni kormányzásról* című művében a birodalom morális romlását állította szembe a barbárok sokszor kemény, de tiszta erkölcsiségével:

„Kinek a jogtalankodása fogható a mienkhez? Mert a frankok nem ismerik ezt a bűnt, a hunok mentesek az efféle aljasságoktól; nyoma sincs mindennek a vandáloknál, nyoma sincs a gótoknál. A gótok között a barbároknál olyannyira nem kell ilyenek miatt szenvedniük, hogy még a köztük élő rómaiak sem tűrnék el. Így aztán az ottani rómaiak közös óhaja, hogy sohase kelljen római fennhatóság alá kerülniük. Ott a római nép egyetlen és egyhangú kívánsága az, hogy életüket a barbárok körében élhessék le. És még csodálkozunk, ha seregeink nem győzik le a gótokat, mikor még a rómaiak is szívesebben élnek velük, mint velünk? Saját testvéreink nemcsak hogy egyáltalán nem akarnak tőlük hozzánk átszökni, hanem inkább minket hagynak itt, csak hogy hozzájuk szökhessenek." (Salvianus: *De gubernatione Dei* V. 8. 36–40, Borzsák István ford.)

Mit tanulhatunk a rómaiaktól?

A médiában az egyik legtöbbet foglalkoztatott mai ókortudós, Mary Beard (University of Cambridge) a tekintélyes *The Wall Street Journal* 2015. október 16-i számában írt cikket arról, hogy az Európai Unió mai politikusai és döntéshozói mit tanulhatnak a Római Birodalom migrációs politikájából *(Ancient Rome and Today's Migrant Crisis)*. Annyi bizonyos – írja Beard –, hogy a rómaiak is sűrűn találták magukat szembe a tömeges migráció problémájával, nem is szólva arról, hogy saját ősük, Aeneas maga is menekültként érkezett Itáliába. Róma alapítójának és első királyának, Romulusnak, hogy városát betelepíthesse, idegeneket, sőt bűnözőket is be kellett fogadnia, és menekültstátuszt *(asylum)* kellett biztosítania számukra. Történetének első ezer évében (a Kr. e. 8. századtól) Róma fokozatosan osztotta meg az általa alávetett területek lakóival a polgárjogot, amely garantálta számukra a törvényes védelmet, a törvény előtti egyenlőséget, végső soron a teljes állampolgári szabadságot. Róma így tette egykori ellenségeit barátaivá.

Ez a folyamat Kr. u. 212-ben kulminált, amikor Caracalla császár a biroda-

lom valamennyi szabad születésű lakójának megadta a polgárjogot, ami hozzávetőlegesen 30 millió embert érintett. Ez volt a világtörténelem legnagyobb szabású polgárjog-adományozó akciója. John F. Kennedy elnök a hidegháború kellős közepén elmondott híres *„Ich bin ein Berliner”* beszédében kifejtette, hogy a nyugati szabadságeszmék egyik inspirálója a római polgárjog volt: *„Kétezer évvel ezelőtt* – mondta Kennedy – *a legbüszkébb dicsekvés így hangzott: Civis Romanus sum, azaz »római polgár vagyok«.”* Ennek a mondatnak varázslatos erejét Pál apostol is megtapasztalhatta, amikor egy római százados parancsára kihallgatás nélkül meg akarták korbácsolni, de egyetlen mondatára („római polgár vagyok”) azonnal feloldozták és a körülményekhez képest a lehető legbarátságosabb elbánásban részesítették. Beard így folytatja: *„Minden bizonnyal a római vezetők is zavarban lennének a migráció és menekültstátusz modern problémáival szembesülve, és bizonyára visszariadnának attól a mészárszéktől, amit a mediterrán partokon láttunk; a határainkon zajló harcoktól; és azoktól a falaktól, amiket hirtelenjében felhúzunk azért, hogy a reményvesztetteket vagy a nemkívánatosakat privilegizált országainkon kívül tartsuk.”*

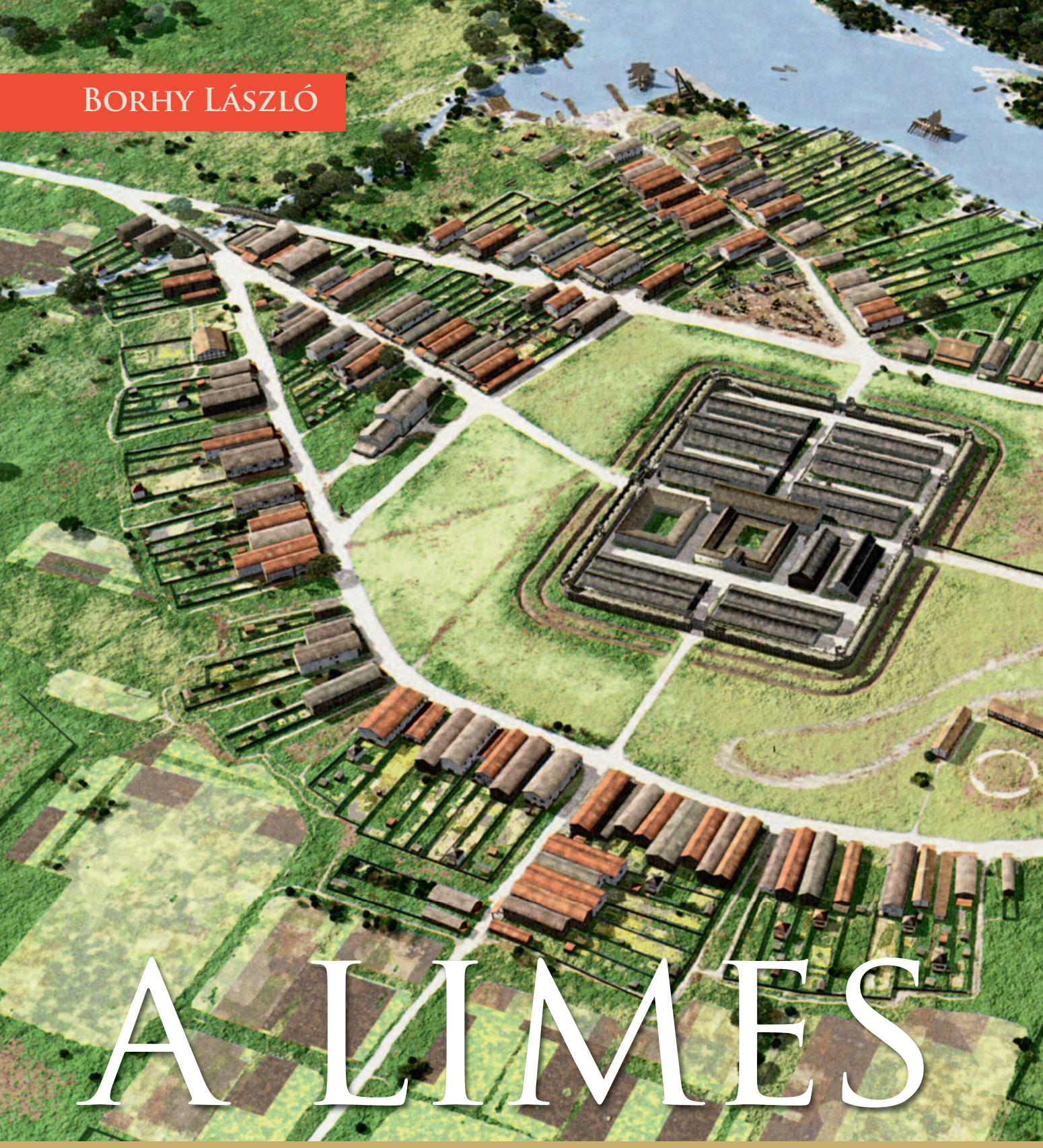
Bár e rövid cikkben a Nyugatrómai Birodalom felbomlását eredményező barbár migráció számos aspektusát még érintőlegesen sem tárgyalhattuk, azért annyi remélhetőleg kiderült az olvasó számára, hogy igen összetett kérdésről van szó. Az a tankönyvekben szereplő metanarratíva, mely szerint *„a 4–5. században a derék és civilizált rómaiak honvédő háborút folytattak a vérszomjas és kulturálatlan betolakodó barbárokkal, akik végül legyőzték őket, és Európát több évszázadra sötétségbe borították”*, számos ponton megkérdőjelezhető és egyáltalán nem alkalmas e rendkívül összetett jelenség leírására. Ugyanakkor az is érthetetlen, ahogyan egyes modern történészek ókori példákat felhasználva értelmezik a korunkban lezajló eseményeket.

Az International Organization for Migration nevű szervezet adatai szerint 2015 augusztusáig 322 914 ember érkezett illegálisan hajókon Líbiából Olaszországba, miközben 2432-en vesztek oda a tengeren. Nevetséges azt állítani, hogy egy római hadvezér „mészárszéknek” nevezte volna ezt a kétségkívül sajnálatos veszteséget, amikor egyedül a hadrianopolisi csatában – a „gót migránsok” elleni nyílt fegyveres küzdelemben – 40 000 ember vesztette életét mindkét oldalon. Egy római tábornok továbbá aligha nevezte volna „harcoknak” a Rószkénél vagy a görög Idomeninél zajló csetepatékat, amikor az ő idejében százezres hadseregek küzdöttek a harcmezőkön. Lehetséges továbbá, hogy a limes nem képezett valódi „vasfüggönyt” a Római Birodalom és a Barbaricum között, a rómaiak mindenesetre készek voltak fegyverrel is megvédeni „privilegizált országukat” a nemkívánt betolakodókkal szemben.

Caracalla császár, aki 212-ben a birodalom valamennyi szabad születésű lakójának megadta a polgárjogot. Egy Nápolyban felállított szobor másolata a limesvonal egyik erődítményében, Dalkingen

Borhy László

A LIMES

A RÓMAI BIRODALOM HATÁRAI

A dunai határvonal mentén, Raetia tartományban fekvő Quintana (ma: Künzing, Bajorország) táborának rekonstrukciós rajza. Nevét az itt állomásozó gyalogoscsapat (cohors V Bracaraugustanorum) nevének „ötödik" sorszámából kapta. Jellegzetesen középső császárkori, szabályos alaprajzot mutat. A tábor körül húzódó, beépítetlen katonai területiumon kívül egy polgári település (vicus) lakóházai helyezkedtek el a hozzájuk tartozó földekkel. Főleg a késő császárkorban húzódott szívesen a civil lakosság a katonai táborok közelébe, sőt, időnként – védelmet és biztonságot keresve – betelepedtek a táborfalak közé is.

A Római Birodalom határaira gondolva sokakban egyrészt az a képzet él, hogy a birodalmat a limes vette körül, másrészt pedig az, hogy ez a limesnek nevezett határvonal nem volt más, mint az Imperium Romanumot körülölelő, azt a külvilágtól elzáró folyamatos falvonulat. Mindkét téves elképzelésnek van némi valóságalapja.

A Római Birodalomnak ugyanis valóban voltak olyan határszakaszai, amelyeket limesnek nevezünk, és voltak olyanok is, amelyek védelmi rendszerének valamely szakaszát ténylegesen egy hosszan kiépített fal alkotta.

A Római Birodalom határainak vonatkozásában azonban – amint azt az alábbiakban látni fogjuk – nem lehet csak és kizárólag limesről beszélni, mint ahogyan a határvonal védelmi rendszereinek típusai között a klasszikus értelemben megépített falon kívül másfajta konstrukciók is léteztek.

FELÉPÍTÉS, HATÉKONYSÁG, STRATÉGIA

Mi a limes?

Mindenekelőtt egyrészt érdemes magának a limes szónak az eredeti jelentésén elgondolkodni, másrészt pedig azt megtekinteni, hogy milyen esetekben használták a rómaiak ezt a szót – akár általánosan is – „határ" értelemben.

Eredeti jelentése, amely rokonságban áll a limen, -inis n (lat., jelentése „küszöb") szóval, „választóvonal, mezsgye, (birtok)határ", és a római kataszteri rendszer szaknyelvében a föld- és szőlőbirtokokat egymástól nem egyszerűen csak elválasztó, hanem azok megközelítését is lehetővé tevő „út" volt. A kora császárkor időszakának katonai szóhasználatában is ebben az értelemben találkozunk ezzel a kifejezéssel. Ezzel a jelentéstartalommal szerepel Velleius Paterculusnál *(Hist. Rom.* II. 120), aki a Varus-féle katasztrófát követő római megtorló intézkedések leírásakor megemlíti, hogy Tiberius, miután hadseregével átkelt a Rajnán, az ellenséges területen egyre beljebb nyomul *(penetrat interius),* „utakat nyit" *(aperit limites),* elpusztítja a földeket, felperzseli a házakat, megöli a szembeszegülőket, majd mindazokat, akikkel átkelt a Rajnán, visszavezeti a téli táborba.

A „limesek" megnyitása tehát nem jelent itt mást, mint a katonai felvonulási utak kiépítését, amely a csapatok előrenyomulását és győzelmes visszavonulását is lehetővé teszi. A limes tehát nem az ellenségtől elválasztó határvonal, hanem éppen az ellenkezője, az ellenség felé vezető útvonal, út volt.

A Kr. u. 1. század végén Tacitus is ebben az értelemben használja *(Ann.* I. 50) ugyanerre az időszakra és ugyanerre a térségre vonatkozóan. Megtudjuk tőle azt is, hogy a rómaiak a Tiberius által megkezdett „utat" a germaniai Caesia-erdőbe – egyfajta irtást végezve, azaz járhatóvá téve azt – „vágták" *(Romanus* […] *silvam Caesiam limitemque a Tiberio coeptum scindit),* sőt Tiberius a kiépített út mentén táborokat helyezett el *(castra in limite locat),* kétoldalt vallummal, azaz sánc-árok rendszerrel, melynek oldalait facölöpökkel erősítette meg. Frontinus pedig *Hadicselgyűjteményében* Domitianus császár germánok elleni hadjáratai kapcsán írja le a sűrű germán erdőkön át kiépített „limesek" használát: *„Domitianus császár* [Imperator Caesar Domitianus Augustus], *amikor a germánok szokásuk szerint a magaslatokról és rejtekhelyekről mindenünnen rátámadtak a mieinkre, és biztonsággal visszavonultak az erdők mélyére, 120 római mérföld hosszúságú úttal nemcsak a háború állását változtatta meg* [limitibus per centum viginti milia passuum non mutavit tantum statum belli], *hanem ellenfeleit alávetette uralmának, akiknek a menedékeit »lecsupaszította« az utak kiépítésével* (quorum refugia nudaverat limitibus actis)."

HALTERN LEGIOTÁBORA azon katonai létesítmények közé tartozik, amelyek a Rajnától keletre még Augustus korában épültek, amikor a római hadsereg az Elba irányába nyomult előre Germania területén. Ez a 19. században felfedezett korai tábor utánpótlási bázisként és szálláshelyként szolgált a hódító római hadsereg számára. Ezt mutatja a tábor szerkezete is: fa–föld konstrukciójú falain csak a megfigyelést szolgáló, befelé ugró sarok-, kapu- és oldaltornyok vannak, belső épületei pedig faszerkezetűek, napon szárított agyagtéglákból épültek.

A limes szó ebben az értelemben tehát olyan, az ellenség területén – többnyire erdőségen át – épített útvonalat jelentett, amely az ellenfél irányába vezetett, nem pedig tőle elválasztott. Átvitt értelemben az előrenyomuló római hadsereg felvonulási és utánpótlási útvonala volt, amelyet sánc-árok rendszerrel *(vallum)* erősítettek meg, és amelynek mentén táborokat építettek.

A limes szó a Kr. u. 2. századtól kezdődően, a Római Birodalom határainak állandósulásával kezdett általános értelemben „határt" jelenteni. Azonban továbbra sem kizárólag az Imperium Romanumét, hanem – ahogyan azt pl. észak-afrikai fundusok, azaz nagybirtokok határfeliratain látni *(limes fundi)* – földterületekét is. Amikor a rómaiak ezt a szót „birodalmi határ" értelemben kezdték használni, azt csakis és kizárólag a kiépített, sánc-árok rendszerrel, cölöpökkel, táborokkal megerősített, szárazföldi határra vonatkozóan tették. Az antikvitás végéig ugyanis mindig megkülönböztették az általános értelemben vett „vég(ek)"-től *(finis,* illetve *fines),* a folyami határvonaltól *(ripa)* és a határvonalat jelentő folyami partvonaltól *(margo* vagy *supercilium),* illetve – merthogy ilyen is volt – a tengerparti határtól *(litus).*

Falak Britanniában

A „limes” – amint arra a bevezetőben utaltunk – nem jelentett folyamatos falvonulatot, noha kétségkívül voltak ilyenek. A téves képzettársításra okot adó, legismertebb fal Britannia provincia északi részén húzódott, kialakítását Hadrianus császár idejére tehetjük. Építéséről és szerepéről – nagyjából kétszáz évvel a létrehozását követően – a *Historia Augusta* a következőt írja: „(Hadrianus) *elsőként épített 80 római mérföldön át egy falat* [murumque per octoginta milia passuum primus duxit], *amely a barbárokat és a rómaiakat elválasztotta* [qui barbaros Romanosque divideret].”

A nyugaton Bowness on Solway (Maia), keleten Wallsend on Tyne (Segedunum), South Shields (Arbeia) között húzódó s a rómaiak által is „fal”-nak *(murus,* feliratokon azonban *vallum* is) nevezett konstrukció jól átgondolt tervezést mutat. Egyrészt a „fal” építőanyaga megfelel a helyi adottságoknak: ahol lehetett – mintegy 72 km-en át –, kőből építették, ahol azonban ez az építőanyag legfeljebb az alapok megépítésére állt rendelkezésre elegendő mennyiségben, ott a helyben „bányászható” tőzeget használták fel (45 km-en át). Az építőanyagnak megfelelően a falvastagság is változó volt: hol szélesebb (3,20 m), hol keskenyebb (2,29 m) falszakaszok váltogatták egymást. Túlzottan nagy védelmi funkciót nem szántak neki. Amellett, hogy a Római Birodalom és az azon túli területek, azaz a Barbaricum közötti jól látható kulturális választóvonal – a német régészeti szakirodalomban „Kulturgrenze” – szerepét töltötte be, inkább az ellenőrzött átjárási lehetőséget biztosította a rómaiak és a „barbárok” között.

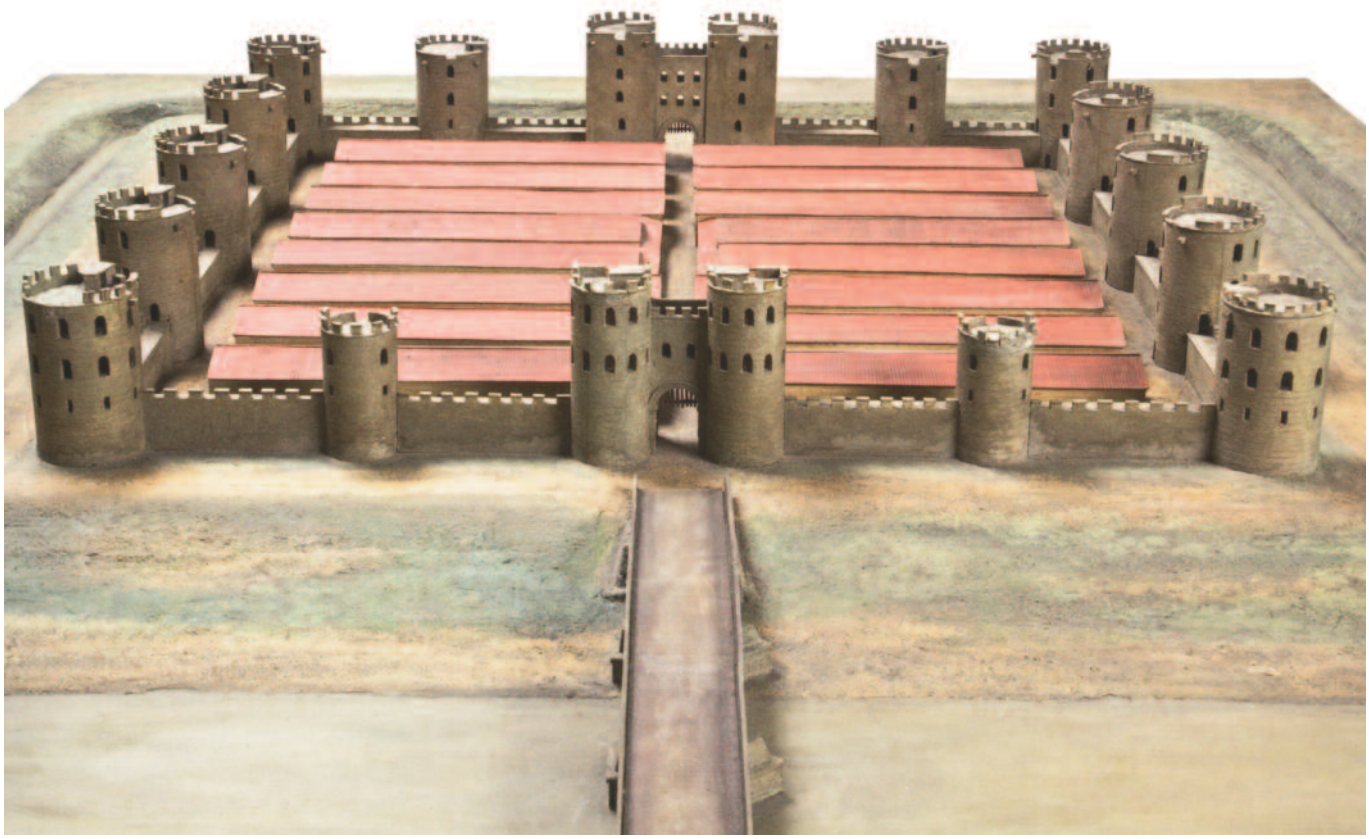
Az átjárást a római mérföldenként, azaz 1480 méterenként elhelyezett, az angol nyelvű szakirodalomban *„milecastle”*-nek nevezett 80 kapu biztosította. Ez nem volt más, mint a falra épített, kb. 270 m^2-es, négyszög alakú kiserőd, amelynek észak–déli irányú főtengelye az északi ponton metszette a Hadrianus-falat. A főtengely két végpontján egy-egy kapu helyezkedett el, amelyek az erődbe való ki-, belépést, a hadsereg által ellenőrzött áthaladást, illetve a Római Birodalom területének elhagyását vagy az abba bejutást biztosították. A kapuk között két-két, 495 méterenként a Hadrianus-falra ráépített, összesen 158 torony helyezkedett el.

A Hadrianus-fal, bár 3-3,5 méteres magassága és a ráépített védművek láncolata lehetővé tette volna, nem elsősorban védelmi funkcióval épült. Látható választóvonalat jelentett a rómaiak által meghódított és az attól északra fekvő, barbárok által lakott terület között. Ezt mutatja későbbi sorsa is: megépítése után néhány évvel a következő uralkodó, Antoninus Pius feladta ezt a vonalat, és Quintus Lollius Urbicus helytartósága idején mintegy 120 km-rel északabbra hozzálátott a szintén nem túlságosan hosszú életű – Septimius Severus alatt végérvényesen feladott –, 55,5 km hosszúságú Antoninus-fal megépítéséhez, mely Bishopton Fort és Carriden Fort között húzódott.

Az újabb britanniai védelmi rendszert már aligha nevezhetjük falnak, hiszen fa-föld konstrukciójú sánc-árok rendszer alkotta, amelynek struktúráját nem lehet összehasonlítani a Hadrianus-fal jól átgondolt, ritmikusan ismétlődő védműveivel. A korabeli latin nyelvű feliratok sem nevezik falnak, a „sánc-árok védmű” kifejezés *(opus valli)* bukkan fel a feliratokon. Az Antoninus-fal szerkezetének lényeges eltérése a Hadrianus-falétól jól mutatja, hogy még azon a területen belül sem beszélhetünk álta-

ANTONINUS PIUS CSÁSZÁR hódításai túlnyúltak az Odenwald-limes vonalán. Ezért építtette meg a Vorderer-limest, melynek vonala ma is jól látható pl. a bajorországi Eichstätt közelében. Klasszikus értelemben vett „limes” volt, hiszen folyamatos, épített útvonal, sánc-árok rendszer, paliszád és őrtornyok, valamint táborok láncolata alkotta. Nyílegyenes vonalvezetése, amely nemcsak sík terepen, de hegyes-völgyes és erdős területeken áthaladva is figyelmen kívül hagyta az időnként jelentős szintkülönbségeket, egyfajta demonstrációja volt a rómaiak technikai felsőbbrendűségének.

▲ **A RAJNAI FOLYAMI HATÁRON** épült híd védelmére létesített legiotábor, Divitia (Köln–Deutz) ellenerődjének rekonstrukciója. A Colonia (Köln) felől a Rajnán át vezető út védelmére, a Rajna keleti partján létesített tábor I. (Nagy) Contstantinus császár személyes jelenlétében épült a legyőzött frankoktól elfoglalt területen. Hasonló, barbár területen létesített erődítményeket – a „birodalmi" oldalon fekvő nagy legioközpontokkal szemben – másutt, pl. Pannoniában is ismerünk. Divitia tábora jellegzetesen késő római, védelemre berendezkedő jegyeket mutat: árok veszi körül, csak két táborkapuja van, falait pedig kör alakú sarok-, kapu- és oldaltornyok védelmezték. Belső épületei egymással párhuzamosan,az útra merőlegesen helyezkednek el.

lános értelemben vett limesről, sőt a birodalom határát jelentő „kőfalról" sem, amely Britannia provincia kapcsán egyértelmű volna. Ehhez jön még a fentiekben említettektől merőben eltérő késő római határvédelmi és közigazgatási rendszer, az ún. *litus Saxonicum,* amely végképp azt bizonyítja, hogy a fogalmat korszakról korszakra, területről területre eltérően és árnyaltan kell kezelnünk. A litus Saxonicum ugyanis nem volt más, mint Britannia délkeleti és az európai kontinens vele szemben fekvő nyugati, ma részben Belgium, részben Franciaország La Manche csatorna mentén fekvő partvidékének közös közigazgatás alá vont, part menti erődökkel megerősített rendszere.

AALEN mintegy hat hektáron elterülő segédcsapattáborának rekonstrukciója. A táborban egy lovascsapat (ala) állomásozott. Négyzetes alaprajza jellegzetes középső császárkori jegyeket mutat: noha négyszeres árokrendszer veszi körül, a kőből épített táborfal és a belső épületek inkább a tartós berendezkedésre utalnak, semmint a védekezés igényére. Tornyai a tábor felé néznek, négy táborkapuja van, a tábor összességében erőt és magabiztosságot sugároz. A gyalogoscsapatok (cohors) elhelyezésére szolgáló segédcsapattáborok is hasonló, szabályos szerkezetet mutatnak, csakúgy, mint a lényegesen nagyobb méretű legiotáborok. ▼

A RAETIAI LIMES MENTÉN kőből épített őrtorony rekonstrukciója. A középső császárkorban az eredetileg fából épített paliszáddal (kihegyezett cölöpökből álló kerítéssel) körülvett fa őrtornyokat kőből építették újjá, és azokban a tartományokban, ahol a Római Birodalom határát fal alkotta, hozzáépítették ahhoz, ily módon folyamatos választóvonal jött létre. Az őrtornyokban szolgálatot teljesítő katonákat a közeli táborokból helyezték ki. Ott teljesített többnapos szolgálatuk ideje alatt a rendelkezésükre bocsátott élelmiszerkészletből önellátó módon gondoskodtak magukról, például a kenyeret is helyben sütötték.

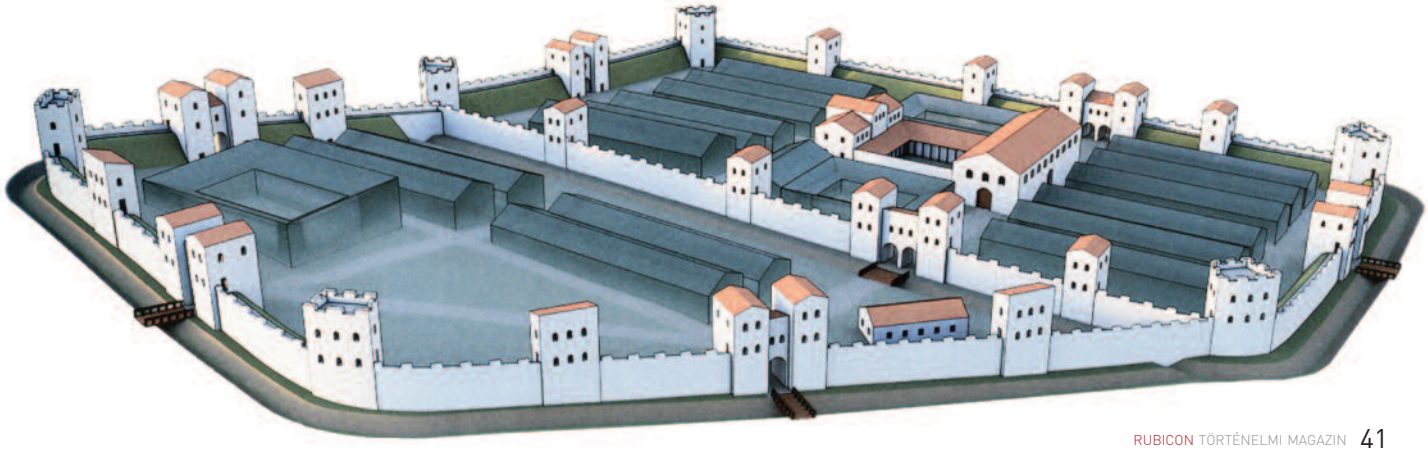
Germania határai

Egy tartományon belül egymástól eltérő, de akár egymásba is kapcsolódó, egy adott időszakban létrehozott, majd nem sokkal később megváltoztatott határvédelmi rendszerekről más térségekben is beszélhetünk. Ilyen volt példának okáért Germania inferior, Germania superior és Raetia tartomány, ahol folyami (Rajna, Majna, Neckar mentén húzódó) és szárazföldi (Taunus-Wetterau-, Odenwald-, Lauertal-, Alb-, Rätischer Limes) szakaszok váltogatták egymást. Ezek védelmi rendszere sem nevezhető egységesnek: Alsó-Germania határvonala a Rajna északi-tengeri torkolatától egészen a Felső-Germania provincia határát jelentő, Bonntól délre húzódó Vinxtbachig folyami határvonal *(ripa)* volt. Ennél a pontnál kezdődött az ún. felső-germaniai–raetiai limes, amely folyami (tehát ripa) és épített szárazföldi (vagyis limes) határszakaszokból állt.

A római határvédelmi rendszer elsődleges céljának a Kr. u. 2. század végéig ebben a térségben is elsősorban a jól látható határvonal meghúzását, a birodalom előterében élők mozgásának szemmel tartását és a kontrollált határátkelést tartották. Ezért volt elegendő paliszáddal és legfeljebb fa őrtornyokkal megerősített sánc-árok rendszert kiépíteni a Rajnát és a Majnát összekötő Taunus–Wetterau-limesen. Ezért volt elégséges a Majna és a Neckar között mintegy 70 km hosszan húzódó Odenwald-limes esetében csupán gyalogos segédcsapatok *(numerus, cohors)* által védelmezett, kb. 700 méterenként egy-egy, ún. „őrjárat útja" mentén elhelyezett toronnyal ellátott rendszert kialakítani.

Ha a helyzet úgy hozta, a rómaiak változtattak a nem sokkal korábban megépített határvonalakon: így történt ez a Hadrianus alatt kő őrtornyokat kapó Odenwald-limesszel, amelyet a kelet felé történő előnyomulással a Vorderer Limesszel cseréltek fel, így sokkal egy-

A GERMANIA SUPERIOR tartományban húzódó, Antoninus Pius császár uralkodása idején kiépített Vorderer Limes mentén fekvő osterburkeni gyalogsági segédcsapattábor jellegzetesen középső császárkori szabályos alaprajzú, négyszögletes formájú táborként épült. Commodus császársága alatt megnagyobbították, és szabálytalan alakzatot vett fel, hiszen az új táborrészt a domborzati viszonyok figyelembevételével építették ki. Feliratos emlékanyag alapján tudjuk, hogy ebbe a táborba olyan csapatot helyeztek, amelynek katonái korábban az Odenwald-limes mentén állomásoztak.

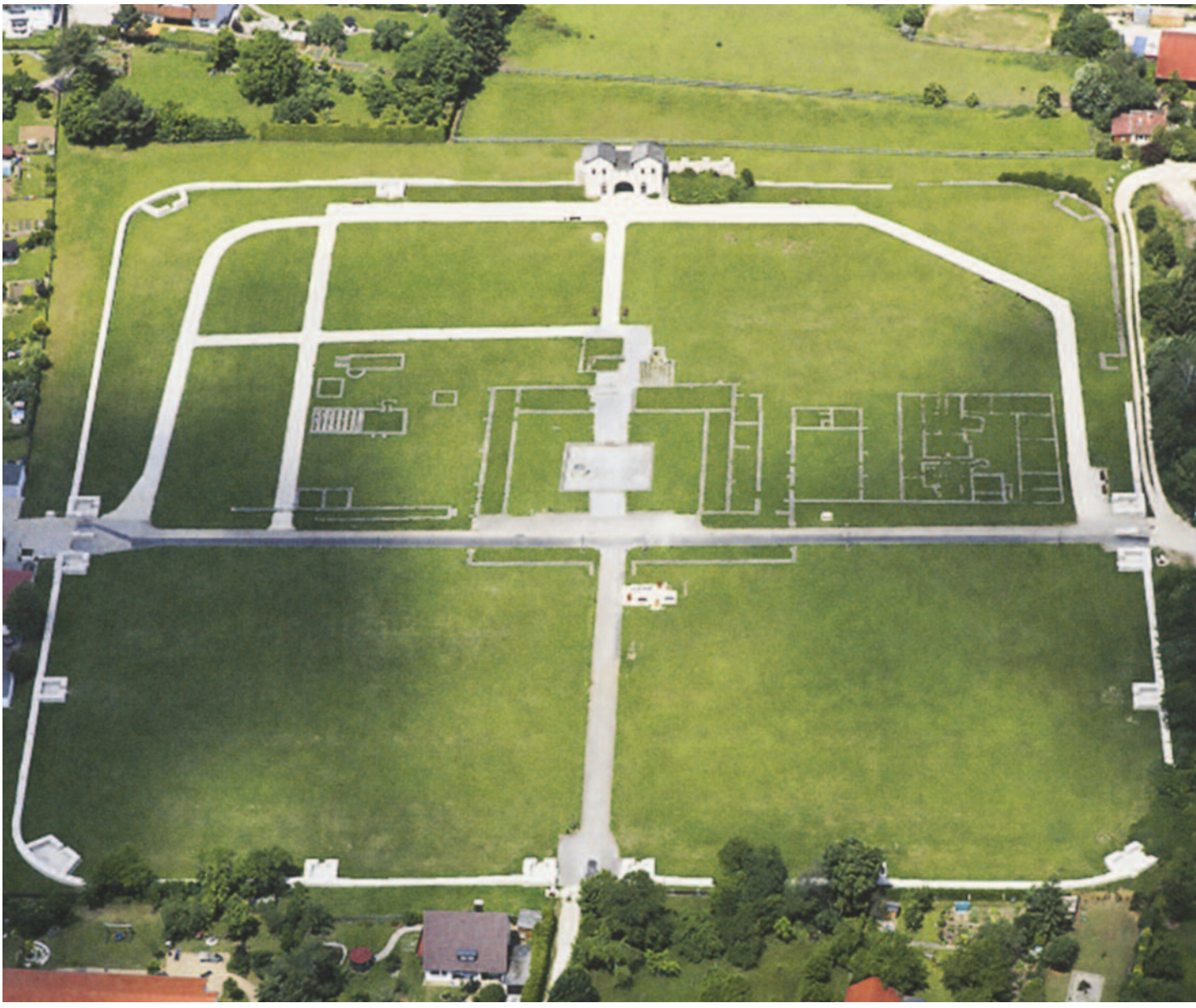

A RAETIAI LIMES mentén épített fa őrtorony (burgus) rekonstrukciója. A kora császárkorra jellemző fa őrtornyok nem védelmi célból épültek, hanem megfigyelési feladatokkal bírtak. Az őrtornyokat a sánc-árok rendszerrel megerősített őrjárat útja kötötte össze egymással, más folyamatos összeköttetés nem volt közöttük. Az őrtornyok körül paliszád helyezkedett el és nyújtott némi védelmet.

ségesebb és egyenesebb, némi birodalmi erőfitogtatással is párosuló határvédelmi koncepció valósult meg. Az Antoninus Pius rendelkezése nyomán Caius Popilius Carus Pedo helytartó által kiépíttetett védvonal a Majna partján fekvő Miltenbergtől indult, s déli irányban mintegy 120 km-en át tartott – a hegyek-völgyek közötti szintkülönbség és a sűrű erdős terepviszonyok ellenére is demonstratívan nyílegyenesen – egészen Lorchig. A Vorderer Limes itt csatlakozott a szintén „klasszikus" értelemben vett újabb szárazföldi limesszakaszhoz, a raetiaihoz (Rätischer Limes). Ez utóbbi Einingnél (Abusina) érte el a Dunát, amely ettől a ponttól kezdve egészen Moesia superior tartományig a Római Birodalom természetes, folyami határát jelentette.

A Kr. u. 233 és 255 körüli frank–alemann betörések – akárcsak 271-ben Dacia esetében a gót támadások – a szárazföldi, épített határvonalak, tehát a limesek feladásához vezettek. Ekkor – legalábbis a Római Birodalom nyugati felében – a természetes folyami határok kialakításának elve érvényesült. Létrejött ugyanis a Rajna északi-tengeri és a Duna fekete-tengeri torkolata között egy csaknem folyamatos, mintegy 3500 km hosszú folyami határvonal. Azonban még ez sem tekinthető teljesen egységesnek, hiszen egyrészt a Bodeni-tó partján egy „tavi" határszakasz ékelődik közbe, illetve a tó keleti csücskében fekvő Brigantium (Bregenz) és a legközelebbi folyóparti helyőrség, Cambodunum (Kempten) között egy kb. 50 km hosszúságú, őrtornyokkal hallatlanul megerősített, ám törékeny és sebezhető szárazföldi szakaszt kellett beiktatni. Cambodunumtól viszont ismét folyami határról beszélhetünk, hiszen innen az

BIRICIANA (ma: Weißenburg, Bajorország) Kr. u. 1. század végén épített táborának maradványai. A lekerekített sarkú, szabályos téglalap alaprajzú tábor védművei még a tábor belseje felé néznek. Lovascsapat számára épült, és eredetileg egy Hispaniából toborzott egység katonáit szállásolták el benne (ala Hispanorum). A táborfalakon kívül a parancsnoki épülete, legénységi barakkok és fürdője ismertek.

▲ **GYALOGOS SEGÉDCSAPAT** (cohors) mintegy 500 katonája (cohors quingenaria) számára épített, kb. két hektár területű tábor maradványai. A táborfal mellett, a tábor belsejében elhelyezkedő parancsnoki épület (principia) körvonalai is jól láthatók: itt kapott helyet a csapat gyülekezési csarnoka (basilica), a zászlószentély (aedes), a tábori kincstár (aerarium) és a fogda (carcer). A limes mentén állomásozó segédcsapatok parancsnokai egyben a felügyeletük alá tartozó folyami és szárazföldi határszakaszok elöljárói (praefectus ripae, praepositus limitis) is voltak.

Iller (Hilaria) folyó haladt északi irányba, és ömlött Günzburgnál (Guntia) a fekete-tengeri torkolatáig a Római Birodalom határát (ripa) jelentő Dunába.

Ázsiától Afrikáig

A mai Izrael területén húzódott az ún. limes Palaestinae, Jordánia területén pedig a limes Arabicus, amelyek megint csak inkább erődökkel megerősített, helyőrséggel ellátott kereskedelmi útvonalaknak, semmint folyamatos védműnek, akár falszakasznak, akár sánc-árok rendszernek tekintendők. Egyedül a római közigazgatási értelemben vett, Egyiptomtól nyugatra elterülő Africa képez némi kivételt: itt ugyanis létezett a Szaharát a még megművelhető területektől elválasztó, egyes felfogások szerint a római foglalást megelőző időszakban kiépített sánc-árok rendszer, az ún. Fossatum Africae, amelynek vonulata az 1940-es években az első régészeti tárgyú légi fotózást végzők figyelmét is felkeltette.

A Fekete-tenger keleti partvidékén az orosz nyelvű szakirodalomban „pontijszkij limesz”-nek nevezett erődláncolat húzódott, míg a déli partvidékén a mai törökországi Trabzon (Trapezus) városából indult ki az ún. Eufratész-limes, amely a szíriai sivatagban fekvő Palmyrába és Dura Europosba vezetett, s a Diocletianus idején kiépített és erődökkel, köztük határerődítményekkel is védelmezett kereskedelmi útvonalhoz (strata Diocletiana) csatlakozott. Tudjuk, hogy a Perzsa Birodalom fenyegetésének kitett térség, amelynek védelméről a Kr. u. 3. század dereka táján Róma nem tudott gondoskodni, Palmy-

ra központtal, az Odainath-dinasztia vezetésével kivált a Római Birodalomból, és saját királyságot hozott létre. Fénykorát Zenóbia királynő uralma alatt élte, akit Aurelianus császár győzött le.

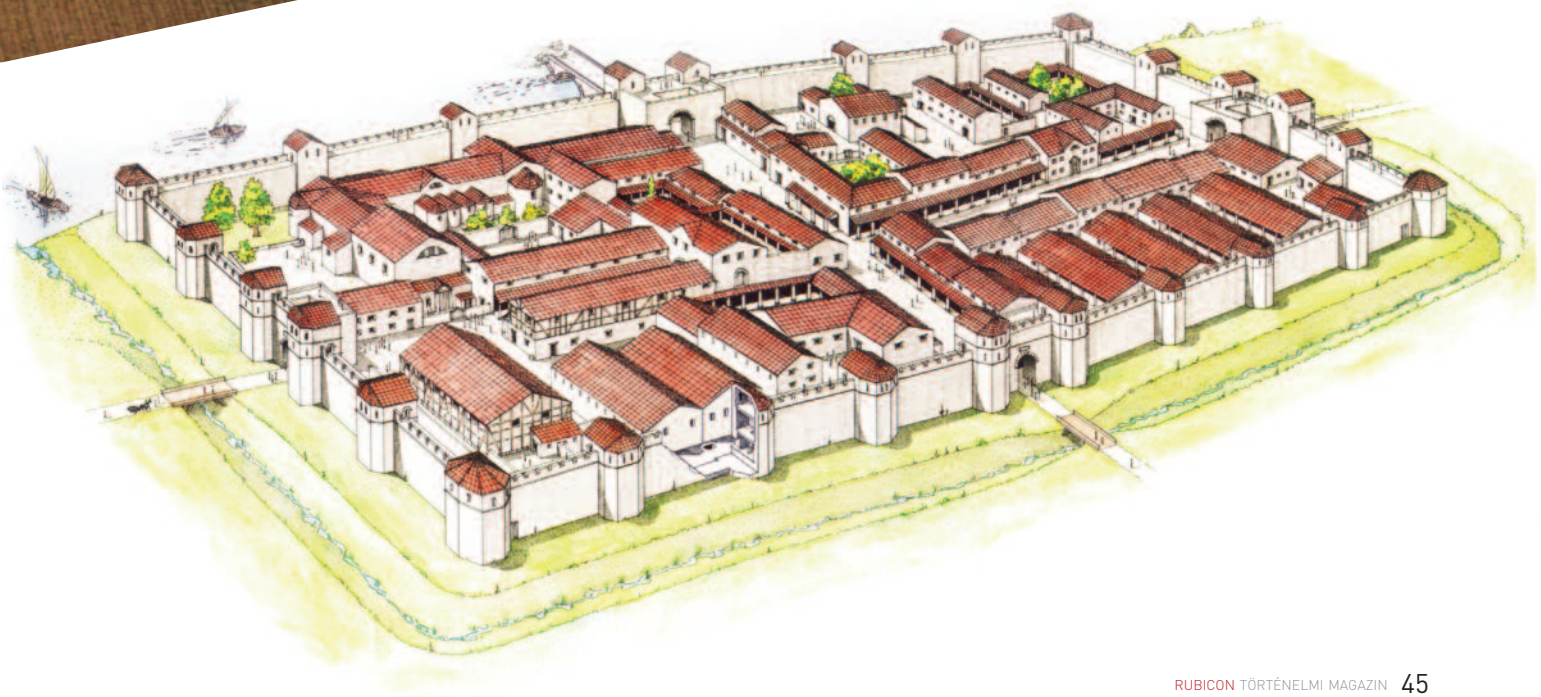
A limes és a barbárok

Hasonló, a Római Birodalomból kivált és az önvédelemre berendezkedés miatt önállósult birodalomrészekkel másutt is találkozunk: ilyen volt Britannia térsége Carausius idején, illetve az Imperium Galliarum a Kr. u. 3. században (259–274), Postumus uralkodása alatt, de itt lehetne megemlíteni Pannonia és tágabb értelemben Illyricum, azaz a Duna-vidék provinciáit is. Ez utóbbiak az erősödő és állandósuló gót, szarmata, langobárd, korábban markomann és kvád betörések következtében állandó hadszíntérré váltak. A barbárokkal sikeresen harcoló, Itáliát és Rómát az illyricumi határvidéken védelmező hadvezéreknek rendre lehetőségük nyílt arra, hogy a Római Birodalom császáraivá váljanak. Sokan közülük illyricumi, sőt, pannoniai születésűek voltak.

A pannoniai limesvédelmet igyekeztek az új helyzethez igazítani. A Római Birodalom területén kívül élő, a birodalomba történő befogadásukat *(receptio)* erőteljes betörésekkel követelő barbárok egy része felvételt nyert a római hadseregbe, a határ mentén földbirtokot kapott, és szinte saját tulajdonaként védelmezte – akárcsak a libyai „megerődített majorságok" földbirtokos katonái – a Római Birodalom határát. Azonban sem a Duna, sem a mélységében tagolt, belső erődökkel támogatott pannoniai hármas védelmi rendszer, sem pedig az erődöknek mégoly kivételesen megerősített láncolata, mint a Valentinianus-korban kiépített őrtorony-, kiserőd- és magaslati erődrendszer a Dunakanyarban nem tudta feltartóztatni a Pannonia északi és keleti határvonalán a Római Birodalmat elözönlő népvándorlás kori népeket.

Amíg ezek a talán hun–alán etnikumú népcsoportok a birodalom előterében éltek – legalábbis a budapest-gazdagréti késő római temető leletanyaga alapján ez látszik –, egyfajta szimbiózis jellemezte ezt a kapcsolatrendszert, amelyet a befogadásuk után az egykori romanizált lakosság lassú asszimilációja követett. Bár a Kr. u. 5–6. század fordulójáig kimutatható a római típusú használati tárgyak, kerámiák, üvegedények, ékszerek használata iránti igény, sőt az előállításukhoz szükséges nyersanyag és mesterségbeli tudás, továbbá a díszítésükhöz szükséges antik gyökerű motívumkincs is halványan fennmaradt, a Kr. u. 6. század első felében lassan, de végérvényesen megszűnt mindaz, ami korábban a Kárpát-medence római provinciális lakosságának kultúráját, műveltségét jelentette. ◆

COLONIA AUGUSTA RAURICA (Augst, Svájc) városa. A Kr. u. 3. század folyamán, a század közepén végbement frank–alemann betöréseket követően a korábban védtelen, nagy kiterjedésű települések városközpontját magas, védművekkel ellátott falakkal erősítették meg.
A colonia adminisztratív központját előreugró sarok-, kapu- és oldaltornyokkal ellátott falakkal megerősítették. Ez a tény tükröződött a település nevében is, amelyet a késő ókorban Castrum Rauracenseként emlegettek. ▼

SZÉKELY MELINDA

Gótok a Római Birodalomban

„Ez idő tájt, amikor határsorompóink felnyíltak, és a barbár föld úgy ontotta magából a fegyveres csapatokat, mint az Aetna a tüzes szikrákat" (Ammianus Marcellinus)

A germán törzsek közül talán egyik sem gyakorolt akkora hatást a késő római birodalom történetére, mint a nyugati, más néven vizigótok. Ők voltak az első olyan barbár nép, amely előtt a Római Birodalom határa megnyílt, és különleges jogokkal, önállóságukat részben megtartva települhettek be. A birodalom területén belül 378-ban legyőzték a rómaiakat, 410-ben pedig kifosztották a sérthetetlennek hitt Róma városát. Negyven éven át vándoroltak a birodalomban, végül közös megegyezéssel 418-ban Gallia területén telepedtek le. Jelenlétük – a késő római birodalom egyéb külső és belső problémáival kiegészülve – nagymértékben hozzájárult Európa politikai térképének átrajzolásához: a Nyugatrómai Birodalom felbomlásához és a germán vezetésű európai államok megalakulásához.

Rómaiak és barbárok

A Római Birodalom határvédelmi politikájában évszázadokon át felhasználta a határához érkező barbár népeket. Évpénzt fizetett a határok védelméért, kedvező kereskedelmi kapcsolatokat alakított ki, ajándékokat – köztük fegyvereket, értékes ezüsttárgyakat – adott a germán előkelőknek, gyermekeiket képezte, s a harcosokat felhasználta a római seregben.

A római kormányzat és a barbárok viszonyát eleinte az ún. *deditio* intézménye határozta meg. A gyakorlatban ez egyfajta behódolási aktust jelentett, amelynek során a birodalom védnökségét kérő vagy éppen legyőzött népcsoportok elöljárói a császár jelenlétében átadták fegyvereiket, túszokat állítottak – többnyire magas rangú családból származó ifjakat, akikből azután a fővárosban a birodalomhoz hű, romanizált életmódhoz szokott vezetőket neveltek –, és lemondtak önálló államiságukról, illetve ígéretet tettek a *tirocinium* (katonaállítási kötelezettség) teljesítésére.

A rómaiak szemszögéből a deditio nem csupán az újoncutánpótlást segítette, hanem az volt a célja, hogy a határokat fenyegető barbár népcsoportokat egy-két generáció alatt asszimilálják. Ennek érdekében kis csoportokban, többnyire latifundiumokon telepítették le őket, szétszórva a provinciákban. A frissen letelepítettek ún. *peregrini dediticii* voltak: barbár „kívülállóságukat" már elvesztették, felvették őket az adó- és újonclistára, de még nem minősültek római polgárnak, jogállásuk gyakorlatilag a colonusokéval egyezett meg. Háború esetén a tirociniumnak megfelelően kiállították a megfelelő számú katonát, akik zsoldban is részesültek.

Gótok a határoknál

A gótok első támadásai a birodalom ellen a 3. században az al-dunai határszakaszon kezdődtek. Az akkor még a Fekete-tenger térségében élő gót törzsek évjáradék fejében békét kötöttek a rómaiakkal, és segédcsapatok állítását vállalták. Ezeknek a csapatoknak döntő szerepük volt abban, hogy a római haderő a 3. század végén sikeresen szállt szembe a keleti határait fenyegető újperzsa Szászánida Birodalommal.

Jelentőségüket tovább növelte a 4. században jelentkező újonchiány: az akadozó zsoldfizetés, a hiányos ellátás és az ígért kedvezmények elmaradása miatt a katonáskodás egyre kevésbé jelentett vonzó lehetőséget a Római Birodalom lakossága számára. A helyzetet tovább súlyosbította a perzsákkal vívott harc kiújulása, így a hadsereg kénytelen volt felhasználni az egyetlen potenciális tartalékot, az egyre nagyobb számban érkező barbár népcsoportokat, közülük is kiemelten a gótokat, akik nélkül – írja Iordanes – *„a római hadsereg már akármelyik néppel is nehezen mérkőzött"*. A hadsereg barbarizálódásának folyamatában jelentős volt Constantinus rendelete, amely 332-ben egy 40 ezer fős segéderő kiállítására kötelezte a gótokat, akik szolgálataikért évjáradékban részesültek.

A gótok és rómaiak között létrejövő megegyezések azonban nem bizonyultak tartósnak, a kapcsolat hullámzó volt: a források újabb fegyveres harcokról, majd ismét megegyezésekről adnak hírt. A rómaiak Valens császár idejében, 367-től a gótokkal hosszú, többéves háborút vívtak, amelyet 369-ben egy újabb szerződés zárt le. A Duna közepén horgonyzó gályán aláírt egyezmény a korábbinál kedvezőtlenebb volt a gótokra nézve, ugyanis a római adományok abbamaradtak, és csak két központot hagytak a határon folytatott kereskedelem lebonyolítására.

Átkelés a Dunán

Ez a viszonylag stabil politikai helyzet a Duna északi oldalán borult fel teljesen a hunok érkezése miatt. A 370-es években a hunok elözönlötték a délorosz styeppét, és a Római Birodalom határai felé szorították a gótokat. A források arra utalnak, hogy a gótok nem egy nagy támadás hatására, hanem a sorozatos kisebb támadások és az állandó fenyegetettség miatt hagyták el területeiket, és nem fejvesztett menekülőként, hanem szervezett csoportban érkeztek az Al-Duna vidékére.

376-ban a nyugati gót vezetők követeket küldtek Valens keletrómai császárhoz, betelepedési engedélyt kérve. Az államtanács hosszas vitájának eredményeként a császár megadta az engedélyt: a legfőbb vezetés a gótok római zsoldos katonaként való alkalmazásától a birodalmi hadsereg megerősödését remélte. A döntéshez jelentősen hozzájárult, hogy a gótok felvették a kereszténységet.

376 őszén a vizigótok Durostorumnál (ma: Silistra, Bulgária) hajókon és tutajokon keltek át a Dunán. Az átkelő gótok összlétszáma vitatott. Ammianus Marcellinus szerint még az átkelést felügyelő hivatalnokok is feladták a hiábavaló próbálkozást, hogy pontosan megállapítsák a létszámot: *„Mert aki számukat tudni akarja, ám vegye számba / Libya földjén hány porszem sodródik a szélben."* Eunapius történetíró 200 ezer főről beszél, ami valószínűleg túlzás, a történészek többsége ennek a felét vélelmezi.

A gótok körében azonban lázadás tört ki a fellépő ellátási nehézségek, a római hivatalnokok sorozatos visszaélései és a korlátlan újoncozás miatt, így 378. augusztus 9-én Hadrianopolisnál megütköztek a rómaiakkal, és egy nagy véráldozatot követelő csatában, amelyben Valens császár is elesett, legyőzték a római sereget.

A birodalomban kialakult súlyos válsághelyzetben Gratianus, a nyugati császár a Balkán-félsziget viszonyait ismerő, képzett katonát, Theodosiust hívta a dunai frontra. Előbb katonai főparancsnokká *(magister*

militum), majd az első sikerek után, 379-ben a keleti birodalomrész társcsászárává nevezte ki. Theodosius erélyesen lépett fel a gótokkal szemben, határozott intézkedésekkel készült az ütközetre ellenük. Mivel a hadrianopolisi csatában a római sereg kétharmada, több tízezernyi ember elesett, fő célkitűzése az volt, hogy feltöltse a keleti hadsereget. Újoncozást rendelt el, ami alapján mind római, mind barbár férfiakat besoroztatott, és a dezertálók ellen szigorúan fellépett. Syriából helyeztetett át hadtestet, majd ugyancsak keletről veteránokat is mozgósított.

Divide et impera!

A gótok a hadrianopolisi győzelem után igyekeztek kihasználni sikerüket, Hadrianopolist és Constantinopolist is megpróbálták bevenni. A sikertelen ostromok után azonban élelmiszer-utánpótlásuk elapadt, így Thraciától nyugatra, Felső-Moesia és Illyricum területeire vonultak. 380-ban – valószínűleg újra az élelemhiány miatt – a gótok kettéváltak. Alatheus és Saphrax északnyugatra, Pannoniába vezette népét, míg Fritigern délnyugatra vonult Theodosius újonnan felállított és keleti csapatokkal megerősített hadserege ellen. Fritigern gót serege egy ütközetben szétszórta a római sereget.

A római vereségek után nyilvánvalóvá vált, hogy Theodosius katonai erővel nem képes a vizigótokat legyőzni. Ezért megpróbálta megosztani az ellenség sorait: a *„kiemelkedő rangú és születésű"* törzsi vezetőknek megtisztelő kitüntetéseket adományozott és hatalmas ajándékokat küldött. Az ajándékok között fegyverek, díszes ruhák, értékes ezüstedények lehettek. A gót vezetőket saját asztalánál megvendégelte, sátrát megosztotta velük, és sohasem szalasztotta el a kedvező alkalmat, hogy megmutassa bőkezűségét. Nem telt el sok idő, és néhány kiváltságos törzsfőnök reagált a különleges bánásmódra. Theodosius kitüntető figyelmességgel fogadta a Constantinopolisban menedéket kérő gót vezetőt, Athanaricot is. Amikor a vezér két hét múlva meghalt, a császár állami temetésben részesítette. Ez a gesztus számos vizigótra mély benyomást gyakorolt.

A többéves háborúskodás során nyilvánvalóvá vált mind a rómaiak, mind a gótok számára, hogy a másik felett diadalmaskodni csak túl nagy áldozatok árán lehetne, így mindkét részről készség mutatkozott a békés megegyezésre. 381-ben Gratianus nyugati serege Bauto és Arbogastes vezetésével keletre űzte a gót Fritigernt Illyricumból. A vereség a még harcolni akaró, az egyezkedéstől vonakodó gót közembereket is meggyőzte a béke szükségességéről.

Több hónapig tartó, hosszú tárgyalások után, 382. október 3-án megkötötték a szerződést, amely *foederati* (szövetséges) státuszt biztosított a vizigótok számára. A szerződés szerint a gótok nem az addig megszokott leigázott vagy alávetett, hanem egyenrangú, szövetséges viszonyba kerültek a rómaiakkal. Feladatuk a határ védelme és segédcsapatok állítása lett, ezért évpénzt kaptak, és földet Moesia északkeleti részén. Területük adómentes lett, és nagyfokú autonómiát is nyertek. A római seregben szabad emberként saját parancsnokuknak voltak alárendelve. Hogy mennyire újszerű és fontos ügyről volt szó, jelzi, hogy a szerződés előkészítése tizennyolc hónapig tartott.

384–385 telén újabb gót csoportok jutottak át a Duna jegén a folyó torkolatvidékén. A következő évben pedig egy minden addiginál erősebb, többetnikumú barbár támadás indult meg a gót Odotheus vezetésével, aki seregét a Dunán átkelve Thraciába vezette. Theodosius katonai erővel szállt szembe velük, világosan kifejezve, hogy a 382-ben megkötött szerződés engedményei kényszerhelyzetben születtek, és újabb germán csoportokra nem kívánja a foederati státuszt kiterjeszteni.

Theodosiusnak a birodalom nehéz helyzetében különösen szüksége volt a szövetséges gótok katonai támogatására. Folytatódtak a gót vezetők számára fontos vacsorameghívások, közös étkezések. Eunapius beszámol arról, hogy a császár mennyi fényűző, költséges lakomát rendezett, és milyen ajándékokat küldött nekik. Theodosius gótokat megnyerő politikája sikeresnek bizonyult, 388-ban gót és hun segédcsapatokkal legyőzte Magnus Maximus trónbitorlót Sisciánál és Poetoviónál. 392-ben Arbogastes, a frank származású katonai parancsnok Galliában új császárt állított Eugenius személyében. Az újabb trónbitorlás hírére Theodosius mozgósította gót szövetségeseit.

A gót vezetők 382 után két csoportra oszlottak: egyesek kitartottak a Róma-ellenes szemlélet mellett, mások azt vallották, hogy a Theodosiusszal kötött béke előnyei kedvezők, ezért a katonai segítségre tett ígéretüket meg kell tartaniuk. A Róma-barát irányzat vezetője Fravittas volt, aki római nőt vett feleségül, és római nevet is vett fel. A másik csoport vezére Eriulf volt. Theodosius nagyszabású lakomára hívta az ellenségeskedő gót vezetőket, ahol felszínre törtek az indulatok. Féktelen verekedés tört ki, Fravittas karddal rohant Eriulfnak, és halálos sebet ejett rajta. Eriulf hívei rátámadtak Fravittasra, a küzdő feleket csak a birodalmi katonák tudták szétválasztani. A császár elfogultságára jellemző, hogy közbenjárása nyomán nem került bíróság elé a gyilkos vezér ügye.

394 szeptemberében Theodosius megindult Arbogastes és Eugenius ellen, 100 ezres seregében 20 ezer gót harcos volt. A császár a gót kontingenst a menetoszlop elejére, a legveszélyesebb helyre rendelte, így a támadás megindulásakor őket érte a legnagyobb veszteség, 10 ezer gót harcos esett el a Frigidus menti csatában. A gótok érezték, hogy Theodosius törzsük gyengítése érdekében, szándékosan küldte őket végveszélybe, és attól féltek, hogy a nagy veszteség veszélyezteti függetlenségüket. Így már a csatamezőről visszatérve fellázadtak a rómaiak ellen Alaric vezetésével.

Róma kifosztása

Theodosius 395-ben meghalt, s két kiskorú fiára hagyta a trónt: Arcadius Keleten, Honorius Nyugaton uralkodott. A kiskorú császárok helyett irányító katonai parancsnokok és miniszterek között azonban azonnal megindult a hatalmi harc, és a felmerülő problémákat – így a birodalom területén belül vándorló és lázadó gótok ügyét is – egymás rovására próbálták megoldani. Ennek a politikának a következménye volt, hogy a vizigótok először a két birodalomrész közötti vitás területet, Illyricumot foglalták el, majd Észak-Itáliára támadtak. A 400-as évek első évtizedében háromszor is Róma falaihoz vonultak, majd 410 augusztusában betörtek a városba, és három napon át fosztogattak. A történetírók kiemelik, hogy a keresztény templomokat és azok birtokait megkímélték.

Róma kifosztása után a vizigótok Alaric vezetésével Dél-Itáliába vonultak, hogy átkeljenek Afrikába, de a Messinai-szorosnál egy vihar a vállalkozást meghiúsította, és a gót király váratlanul meghalt. Alaric utódja, Athaulf inkább Gallia felé fordult, és megegyezett Honorius császárral. A kompromisszum értelmében a rómaiak megengedték a gótoknak, hogy Gallia nyugati, délnyugati részében letelepedjenek, ezenkívül gabonaszállítmányokat is ígértek nekik. Ennek fejében a gótok kötelezték magukat, hogy szövetségesként harcolnak a birodalom oldalán. A római szolgálatban szerzett győzelmek után a rómaiak szerződésben ismerték el a vizigótok letelepedését Gallia Aquitaniában, így 418-ban római szövetségben jött létre a tolosai nyugati gót királyság. A szerződés rendezte a gabonaellátás kérdését is. Mivel Aquitania Gallia leggazdagabb tartományai közé tartozott, az új szerződés az addigiaknál biztosabb gazdasági alapokon nyugodott. A földterület elosztásánál a gótoké lett a földek kétharmada, az erdőket és a réteket közösen használták a rómaiakkal. A nyugati gótok adót nem fizettek, helyette császári szolgálat terhelte őket.

A tolosai központú vizigót királyság Euric király ideje alatt (466–484) vált először teljesen függetlenné a Római Birodalomtól. Euric kiterjesztette a nyugati gót állam határait Hispaniára is. Sikeres expanzióival szemben a római császár tehetetlen volt, ezért tárgyalásokba bocsátkozott a királlyal, és 475-ben békét kötöttek. Euric uralkodásának utolsó évei a meghódított területek konszolidációjával teltek el. 484-ben, amikor természetes halállal meghalt, a tolosai gót királyság hatalma csúcspontján állt: 700-750 ezer km^2-nyi területet foglalt magába, tízmillió lakos tartozott hozzá, így a Nyugat-római Birodalom legjelentősebb utódállamának tekinthető.

Sólyom Márk

Valentinianus és Valens politikája

A Római Birodalom két eltérő válasza a germán problémára

A Római Birodalom az i. e. II. század vége óta küzdött az impérium északi provinciáit rettegésben tartó germán népekkel, ám évszázadokon át sikerrel tartotta vissza a féktelen barbárokat a nagyobb betörésektől. A veszély a 4. század második felében azonban felerősödött, amire kétféle választ adtak a római császárok. Egyes imperátorok az „Oszd meg és uralkodj!" („Divide et impera!") elvét alkalmazva megpróbálták kijátszani egymás ellen a különböző törzseket, és barbár csoportokat telepítettek be szövetségesként a birodalomba, egyszersmind gazdasági hasznot is remélve a jövevényektől. A másik védelmi módszer a határok megerősítésére összpontosított és minden erővel fellépett a germánokkal szemben. A teljes ellenállás és a befogadás között őrlődő birodalom helyzetét leginkább egy császári testvérpár, Valentinianus és Valens tevékenységén keresztül lehet bemutatni.

I. Valentinianus germánpolitikája: a határok megerősítése

I. Valentinianus császár (364–375) Pannonia Secunda provincia déli részén, Cibalae városában született 320 környékén. Édesapja alacsony származású, ám hatalmas erejű férfi volt, egyszer állítólag öt katona sem tudta a kezéből kicsavarni a rabszolgavezető kötelet. A férfi ezután komoly karriert futott be a hadseregben, és magas katonai tisztségeket is kiérdemelt. Az ifjú Flavius Valentinianus és öccse, Flavius Valens később ugyancsak belépett a seregbe, amelyben édesapjuk fényes hírneve gyors előmenetelt tett lehetővé számukra.

Valentinianust Jovianus császár halála után, 364. február 24-én uralkodóvá kiáltották volna ki a római csapatok, ám a Nicaeába megérkező, kereszténysége ellenére rendkívül babonás császárjelölt rettegett attól, hogy az úgynevezett „bisextilis napon", vagyis a rossz ómennek számító szökőnapon öltse magára az uralkodói bíborköpenyt, így császárrá avatásával várni kellett néhány napot. Az új uralkodó maga mellé vette öccsét, Valenst, és megosztoztak a birodalmon: Valentinianus uralta ezután a nyugati provinciákat, míg testvére a keleti tartományokat.

I. Valentinianus uralkodásának kezdetétől a barbárellenes küzdelemnek szentelte életét, fő célja a Római Birodalom vízi és szárazföldi határainak megerősítése volt. Különösen a germán veszély izgatta, Galliát ugyanis az alemannok, míg Pannoniát a kvádok fenyegették. A császár elrendelte a Rajna és a Duna menti védelmi rendszer azonnali felújítását és megerősítését, de gyakorlatilag valamennyi késő római erődítésen megfigyelhetik a régészek a Valentinianus-kori renoválás nyomait. Pannoniában ekkor újították fel a visegrád-gizellamajori erődöt, és ekkor épültek a Dunakanyar római őrtornyai is. Ammianus Marcellinus, a IV. század legjelentősebb történetírója így számolt be az uralkodó határ menti építkezéseiről: *„Valentinianus uralkodásának kezdetétől fogva dicséretesen, de túlzott buzgalommal iparkodott a határokat megerősíteni."*

Mit jelent az idézetben az utalás a császár túlzott buzgalmára? A határok megerősítésével természetesen minden római egyetértett abban a korban. Valentinianus azonban nemcsak megerősítette a határon húzódó falakat és őrtornyokat, hanem elhatározta azt is, hogy germán területen római erődöt fog építeni. Nemsokára egy kisebb katonai egység kelt át a Dunán, és a folyó bal partjától 3 km-re, a mai Göd területén szétzavarták és legyilkolták a helyi kvád lakosságot, majd nekikezdtek egy hatalmas kiterjedésű, 450x300 méter területű erőd építésének. A tiltakozó kvád királyt, Gabiniust a békülést színlelő ravasz rómaiak mézes-mázos hangnemben lakomára invitálták, s ott látszólag megegyeztek vele. Az elégedetten távozni készülő germán uralkodót azonban a helytartó utasítására orvul meggyilkolták. A vendégjog szentségét súlyosan sértő, Ammianus Marcellinus által is elítélt, különösen aljas gaztettől a rómaiak valószínűleg azt remélték, hogy a kvád előkelők összevesznek majd a megüresedő trónon.

A germánokat azonban egységbe forrasztotta királyuk halála, és rajtaütöttek az erődöt építő római katonákon, majd kegyetlenül lemészárolták őket, ezután pedig átkeltek a Dunán, s nekiláttak Pannonia Prima, Pannonia Secunda, Pannonia Valeria és Pannonia Savia tartományok kifosztásának. A 374-es sokkszerű kvád betörést az egész Dunántúl megsínylette, egy gazdag, Balaton mellett élő előkelő például valószínűleg ekkor ásatta el azt az ezüst étkészletet, amelyet Seuso-kincsként ismerünk. A fosztogatásnak kis híján áldozatul esett Valentinianus császár fiának, Gratianusnak a menyasszonya is, akit Ammianus Marcellinus szerint éppen ebéd közben ért a germán rajtaütés, azonban a provincia helytartója, Messala kocsira ültette a megrémült lányt, és kimentette a bajból.

A felfordulás I. Valentinianus germánellenes politikájának bukását jelentette. A megerősített határok nem tudták feltartóztatni a barbárokat, sőt az agresszív külpolitika siettette is a bajt. A császár 375-ben bekövetkező halála kiválóan szimbolizálja egész életét: miután az uralkodó Pannoniába masírozott csapa-

taival és sikerült úrrá lennie a káoszon, Brigetióban (Szőnyben) fogadta a kvád békeköveteket, akik tiszteletlen hangnemben előadták, hogy az egész háború oka a császár erődépítkezése volt. A követek stílusa miatt éktelen haragra gerjedő, ordítozó Valentinianust hirtelen elöntötte a verejték, összeesett, majd hamarosan meghalt.

Valens germánpolitikája: a gótok befogadása

Valens bátyjához, I. Valentinianushoz hasonlóan Pannonia Secunda Cibalae nevű városában született. Testvére nevezte ki társcsászárnak (364–378), azonban a hatalomba való beilleszkedése nem volt zökkenőmentes, a császár apósa ugyanis harácsoló természetéről és kapzsiságáról volt hírhedt. Ammianus Marcellinus egyenesen testileg-lelkileg ocsmány alaknak nevezi a férfit, akinek tettei miatt Valens-ellenes mozgalom szerveződött Procopius vezetésével. A lázadó ellencsászárnak kiáltotta ki magát, a háborúhoz pedig megnyerte a nyugati gótok támogatását is. Valens a lázadás leverése után, uralmának első felében emiatt germánellenes politikát folytatott, s több hadjáratot is vezetett a gótok ellen.

375-ben, Valentinianus halála után azonban megváltozott a helyzet. A keleti sztyeppék félelmetes lovas nomád népe, a hun ugyanis megindult nyugat felé, s előbb a perzsa származású alánokat, majd a keleti és nyugati gótokat verte tönkre. Kezdetét vette a népvándorlás legnagyobb hulláma. A hunok elől délnyugati irányba menekülő gót embertömegek bebocsátásért rimánkodtak Valens császárnak a Római Birodalom határánál. A menekülők tömegét Ammianus Marcellinus a sivatag homokszemeinek számához hasonlította:

„Mert aki számukat tudni akarja, ám vegye számba
Libya földjén hány porszem sodródik a szélben.”

Valens tanácsadói azonban mit sem törődtek a veszéllyel, aranyat és gazdagságot szimatoltak, s hízelegve egekig magasztalták a császár szerencséjét, mondván, hogy a sok nyugati gót katonáskodó újoncokat és teli kincstárat jelent, mivel be lehet őket sorozni a segédcsapatok közé, és nagy mennyiségű adót lehet kisajtolni belőlük. Valens végül engedélyt adott a gótoknak a Moesiában és Thrákiában (vagyis a mai Románia és Bulgária területén) történő letelepedésre, tanácsadói pedig római csapatokat mozgósítottak, hogy segítsenek átkelni a Dunán a barbárok tízezreinek, így a naiv és kapzsi főemberek *„lázas buzgalommal járultak hozzá a római világ pusztulásához”.*

A császár döntését a remélt anyagi előnyök mellett befolyásolta az a tény is, hogy a befogadott gótok ugyanahhoz az eretnek keresztény csoporthoz tartoztak, amellyel maga Valens is szimpatizált: ariánus keresztények voltak, tagadták az Atyaisten és Jézus Krisztus egyenlőségét. Igen ám, de a kereszténységgel 340 körül, Wulfila („Kis Farkas”) térítései nyomán megismerkedő gótok sajátosan értelmezték ekkoriban az igét, legtöbbjük csak látszólag vallotta a keresztény hitelveket, lényegében megmaradt többistenhívő pogánynak.

A császári testvérpár, I. Valentinianus és Valens arcképével készített medalion

A befogadott és letelepített nyugati gótokat tehát sarcolható pénzforrásoknak tekintették a római tisztviselők, az éhező barbárok például csak úgy tudtak élelmet szerezni maguknak, hogy eladták egyes családtagjaikat rabszolgának, másokat pedig túszként hurcoltak el a tartomány előkelői. A dühödt gótok végül Fritigern vezetésével fegyvert fogtak, s fellázadtak az önkényeskedésekkel szemben. Valens császár sereggel sietett a fosztogatók ellen, azonban 40 ezer katonája 60 ezer góttal került szembe Hadrianopolis városának közelében. A legtöbb római hadvezér be akarta várni a nyugati császár, Gratianus csapatait, az uralkodó közvetlen tanácsadói azonban lebeszélték Valenst erről a tervről, mondván, *„ne engedjék részesedni Gratianust a már-már kivívott győzelemből”.* A 378. augusztus 9-én lezajló ütközet katasztrófához vezetett, a római sereg háromnegyedét lemészárolták, a sebesült császár pedig egy kunyhóba menekült, amelyet rágyújtottak a kíméletlen gótok, s lángsírban lelte halálát.

Valens politikája végzetesnek bizonyult, a Római Imperium súlyos sebet kapott a barbárok befogadásával, s megindult a nyugati birodalomrész egy évszázadon át tartó agóniája. A hadrianopolisi csata után egy emberöltővel Róma városa kénytelen volt megnyitni kapuit a nyugati gótok előtt, aminek következtében 410-ben Alarik barbárjai három napon át fosztogatták az Örök Várost. 455-ben Geiserik vandáljainak prédája lett a metropolis. Az utolsó nyugatrómai császárt, Romulus Augustulust is egy germán (szkír) hadvezér, Odoaker mondatta le trónjáról 476-ban. Ez a dátum szimbolizálja az ókor végét, vagyis az újonnan születő germán királyságok diadalát a Nyugatrómai Birodalom fölött.

Amit tanulságként levonhatunk…

Ammianus Marcellinus kemény szavakkal ítélte el a rómaitól teljesen eltérő kultúrájú germán népek nagy tömegben történő betelepítését a birodalomba. A görög anyanyelvű, ám latinul alkotó kiváló történetíró egy évszázaddal az utolsó nyugatrómai császár trónfosztása előtt váteszként jósolta meg a majdani bukást és a betelepítést helyeslő, abból anyagi és katonai előnyöket remélő császári tanácsadók, az „agyafúrt hízelgők” politikájának végzetes kudarcát. Kétségtelen tény azonban, hogy a még jobban megerősített és még több katonával ellátott határ menti védműrendszerek sem tudták volna hosszabb távon megállítani a nagy népvándorlást, a birodalom katonai potenciálja ugyanis jóval kisebb volt, mint a fegyvert fogó barbárok hadereje. A falak ugyanakkor az ókorban és a kora középkorban működő alternatívát jelentettek, elég a hsziungnuk (hunok) ellen emelt kínai nagy falra vagy Konstantinápoly II. Theodosius császár (408–450) idejében épített védműrendszerére gondolni, amely 1000 éven keresztül sikerrel védte a Bizánci Birodalom fővárosát avaroktól, perzsáktól, araboktól. ◆

VÁLTOZÓ KÉP AZ ÓKOR VÉGI NÉPVÁNDORLÁSOKRÓL

VIDA TIVADAR

Az Európát napjainkban érintő bevándorlást és migrációt övező tanácstalanságban a kutatók és a politikusok is szívesen fogják vallatóra a múltat, hogy a mostani komoly politikai, gazdasági és morális döntésekhez értelmezhető történeti előképekre, alkalmazható cselekvési mintákra leljenek. Tanulhatunk a múltból, de egyértelmű eligazításra nem számíthatunk. Már csak azért sem, mert a korabeli eseményeket a történészek éppúgy sokféleképpen magyarázzák, mint a politikusok a ma történéseit. A történelem ritkán szolgáltat egyértelmű, követendő példákat, ám tanulmányozása kiszélesítheti látókörünket és segíthet a jobb megoldások megtalálásában.

Elefántcsont írótábla díszített oldala, amely Stilicho vandál származású fővezért mint a római hadseregben a legmagasabb rangúnak számító magister militumot ábrázolja díszes tunikában és köpenyben, amelyet római módra hagymafejes aranyfibula kapcsol össze. Lábhoz simuló nadrágja barbár hatásra honosodott meg a római hadseregben. Ékkövekkel díszített, hun típusú kardját hun módon az övén viseli, kezében lándzsát tart, mellette pajzsa. E consuli dyptichon 400 körül készült, ma a monzai dómkincstár őrzi.

Az ókor végén lezajlott népvándorlások máig meghatározó módon rajzolták át a Földközi-tenger nyugati felének, Közép- és Nyugat-Európa területének politikai és etnikai térképét. Új királyságok alakultak, új népek születtek, s a viharos politikai eseményeket követő hosszú távú kulturális és gazdasági átalakulások következményei ma is jelen vannak az európai kultúrában, ma is meghatározóan befolyásolják az európai népek önképét. Ugyanakkor e vándorlások és az azokat követő átalakulások emléke különféleképpen őrződött meg a népek történeti emlékezetében, amit nyelvi fordulataik is visszaadnak. Itália népe invázióként élte meg a barbárok beáramlását, az angolszász világ egyszerű migrációra emlékszik, a németek „Völkerwanderung" kifejezése pedig közvetlenül is utal arra, hogy a vándorlások új népek, elsősorban a germán csoportok kialakulásához és európai terjeszkedéséhez vezettek. Az európai nemzetállamok születésének időszakában, a 19. században fokozott érdeklődés bontakozott ki a népvándorlás kora iránt, mert Európa nagy nemzetei e korabeli népekben saját elődeiket látták.

Átalakulások az ókor végén

Az ókor utolsó szakaszáról alkotott képünk az elmúlt évtizedekben néhány vezető ókortörténész (Peter Brown, Garth Fowden, Averil Cameron) munkássága nyomán alapvetően változott meg. Ennek köszönhetően a késő antik időszak – és közvetve a népvándorlás kora – ma nem elsősorban Róma bukását és az antik civilizáció pusztulását jelenti, hanem egy új történeti korszak, egy új kulturális minőség kezdetét, amely a hatalmi-politikai szervezet, a gazdaság és a társadalom átalakulásához vezetett és megnyilvánult az élet minden területén. Kevesen tudják, hogy Váczy Péter, a magyar középkorkutatás jeles alakja már a harmincas években „antik középkornak" nevezte ezt a korszakot.

A késő ókori történeti átalakulás horizontjába a kora középkor neves kutatói (Patrick Geary, Peter Heather, Walter Pohl) illesztették be a barbár népek múltját, és egyben programot adtak művészettörténészeknek és régészeknek, hogy a korábbinál is céltudatosabban kutassák az ókor és a középkor közötti átmenet tárgyi emlékeken megfogható lenyomatát. Sok esetben ez nem jelent mást, mint az addig ismert emlékek és leletek új szemléletű átértékelését. Az új történeti kérdésfeltevések nyomán napjainkra a régészeti kutatásban is fontos felismerések születtek a késő antik társadalmi reprezentációs formák (rangjelzők, viselet, ékszerek), temetkezési szokások, életmód, vallás elemeinek a barbárok, főképp a barbár elit általi átvételének elemzése terén.

Miközben a humanista történetírás felismerése – mely szerint a népvándorlás kora korszakhatárt jelent az antikvitás és a középkor között – máig nem vesztette érvényét, a „népvándorlások" lefolyásának körülményeiről és hatásáról az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakultak ismereteink. Napjainkra a történeti források kritikus újraértékelése, a régészeti leletek elemzése és főleg az új természettudományos vizsgálatok

A 481-ben elhunyt frank király, Childerich ravatalának a legújabb kutatások eredményeit tükröző rekonstrukciója. A királyi ravatal mind a helyi késő antik előkelők, mind pedig a harcostársak reprezentációigényeinek megfelelt. Childerich kezében hegyikristály gömbben végződő, késő római uralkodói jogart tart, köpenyét a magas rangú római tisztekhez hasonlóan színarany római fibula kapcsolja össze. Pecsétgyűrűjén a római császár éremképét utánozva neve és mellképe látható. Ékkövekkel díszített, széles pengéjű kardját római módra a vállán átvetett szíjon viseli. Ékkődíszes csatja római munka. Egyélű, rövid kardja a hun korban vált általánossá. A jobb karján lévő 30 dkg súlyú tömör arany karperec az 5. sz. második felében barbár fejedelmek szimbóluma volt. Ezenkívül melléhelyeztek még kincstárából egy zacskó arany- és ezüstérmét, egy csiszolt-achát-tálat, valamint frank típusú harci fejszéjét, lándzsáját és pajzsát. (© D. Quast)

eredményei a népek vándorlásáról a 19. századi történettudományban kialakult romantikus elképzelések elvetéséhez vezettek. Míg korábban a népvándorlás kori népeket az antik magas civilizáció elpusztítóinak tartották, a kutatás ma elsősorban a barbárok európai beilleszkedésére, az antik hagyományok átvételének és továbbélésének, valamint a barbár kultúrával való találkozásának kutatására összpontosít.

Hun üst Balatonlelléről. A hun hadjáratok kiterjedését a legszemléletesebben az Északnyugat-Kína és Franciaország között elterjedt üstök mutatják. Formájuk, anyaguk, öntéstechnikájuk keleti eredetű, gyakran égett, faszenes szennyeződésekkel együtt kerülnek elő. Általában a hun halotti áldozattal hozzák kapcsolatba, de szerepük lehetett a közösségteremtő rítusok során is.

A vándorló népek mítosza

A régészeti kutatásban hosszú, munkás folyamat vezetett a mai szemlélet kialakulásához. Ugyanis a 19. század második felében igazi tudománnyá vált régészet kezdetben a népekről és a népvándorlásokról a történeti források alapján kialakított kép illusztrálásában látta feladatát. A 20. század elején az etnológiai kutatások eredményei teremtették meg azt az elméleti és módszertani alapot, amely az ún. településtörténeti módszer szellemében egyes tárgytípusok földrajzi elterjedését régészeti kultúrák határaiként értelmezte, amelyeket aztán homogénnak tartott népcsoportokkal, például germánokkal vagy szlávokkal azonosított. Ez a szemlélet a kezdetektől meghatározta a német kutatást, és rejtve még az 1990-es években is megnyilvánult az etnikumoknak mint látszólag semleges, ún. „kulturális modell”-eknek a leírásában.

Más úton járt az angolszász tudomány, amikor a 20. század második felében a modern társadalomtudományok, a kulturális antropológia, a szociológia, a demográfia és a statisztika eredményeit segítségül hívva kísérelte meg leírni és modellezni a késő ókori népvándorlásokat. Ennek köszönhetően fény derült arra, hogy a korabeli közösségek nem lehettek egynemű csoportok, mert nyelvi, antropológiai, kulturális és etnikus vonásokkal meghatározható alkotóelemeik csak a legritkábban estek egybe és koncentrálódtak azonos földrajzi térben. Ráadásul a különbségeket gyakran elfedte az azonos anyagi kultúra, az azonos formájú ékszerek, viseleti és használati tárgyak, eszközök. A bonyolult jelenségek szubjektív megítélése gyakran vezetett ellentmondásos következtetések levonásához. A történeti és régészeti értelmezés határain – mint korábban oly sokszor a tudomány történetében – a modern természettudományok sietnek a régészet segítségére, mert az új típusú vizsgálati eredmények gyökeresen új szempontokat adnak a

Római kori barbárok folyóba veszett, nemes- és színesfémekből és vaseszközökből álló zsákmánya egy kavicsbányából került elő a németországi Neupotzban. Az 1062 db tárgy összsúlya 700 kg. A kincslelet segítségével betekintést nyerhetünk a római provinciákba betörő és fosztogató germánok hatalmas zsákmányába, amelyet a limesen át hazájukba vittek. (Kr. u. 3. század közepe.)

Katonai sisak a 6. század elejéről Batajnicáról. Hasonló védőfegyvert használtak a bizánci hadseregben is, az azokat készítő műhely a birodalom területén lehetett. A sisak peremén látható poncolt díszítés mediterrán eredetű, néha keresztény motívumokkal.

népvándorlások korszerű értelmezéséhez.

A 20. század második felében folytatott kutatások bebizonyították, hogy a népvándorlás soktényezős folyamat, és nem tartható többé a „népeket" mint egységes származási közösségeket bemutató korábbi romantikus felfogás. A mai kutatás a népvándorlás kori népeket már nem zárt etnikus közösségekként tartja számon, hanem olyan dinamikusan változó szövetségekként, amelyekben nem elsősorban a születés, a vérrokonság határozza meg a csoporthoz tartozást. Az egyes személyek ugyanis az élet- és jövőkilátásaiknak megfelelően, tehetségüktől és a helyzettől függően az őket befogadó sikeres közösség tagjaiként azonosították magukat. Cassiodorus, a neves ókori államférfi, Nagy Theoderich minisztere is megjegyzi, hogy a „gens" (nemzetség) magába foglalta az idegeneket *(peregrini)* és a jövevényeket *(advenae)*, ezért azt meg kell különböztetni a vérrokonságban élők közösségétől.

Ebben a felfogásban a kora középkori népek – akárcsak a római nép *(populus)* – sokféle etnikus csoportból összeálló politikai képződmények voltak. Katonai vezetők vagy ismert családok képviselői alakították ki az új népeket összetartó közös hagyományt, amelyet erősíthetett az azonos vallás és jogrendszer, a véghezvitt közös tettek vagy a közösen túlélt veszélyhelyzetek emléke. A szóbeliségen alapuló hagyomány azonban néhány generáció alatt átalakulhatott, hiszen a társadalom vezetői saját igényeik szerint formálhatták a múltról alkotott képet.

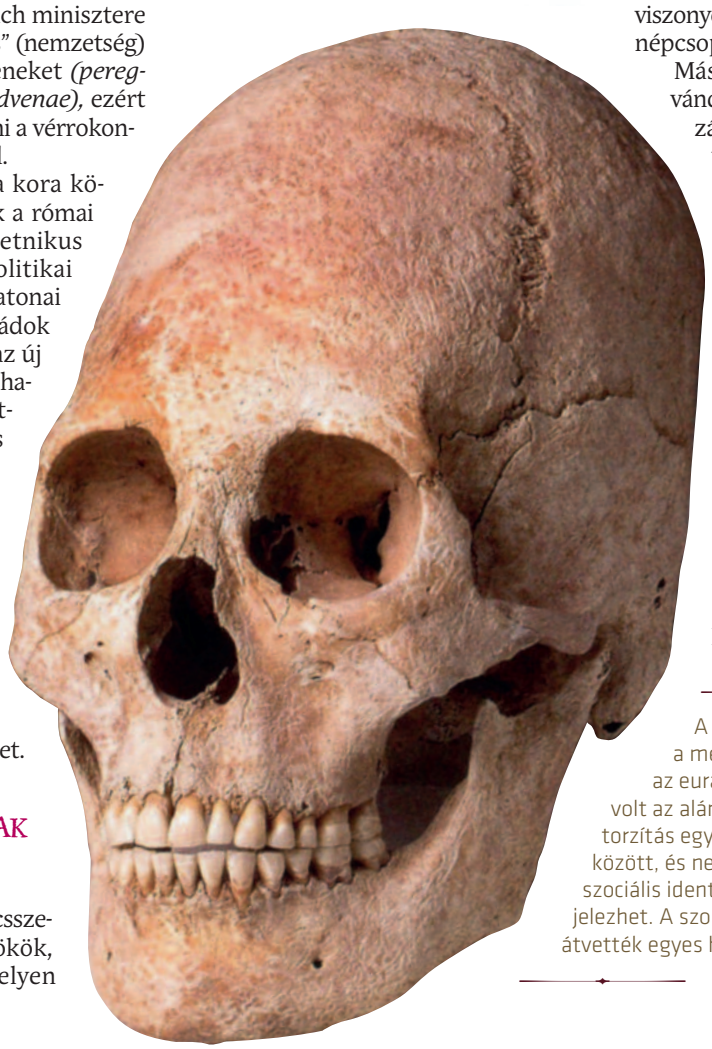
Kik vándoroltak és miért?

A népek születésében kulcsszerephez jutó katonai főnökök, vezető családok az új helyen átformálhatták a helyi népességet, és ez más megvilágításba helyezi egész népek vándorlásának tényét. A történeti és régészeti adatok azt mutatják, hogy az ókor végén a Római Birodalomba bejutó csoportok olyan katonai egységek voltak, amelyeket Róma érdekében használtak fel vagy a behívó fél oldalán részt vettek a birodalmon belüli belső hatalmi harcokban. Néhány évszázaddal később a magyarok is hasonló nagyhatalmi játszmákban tűntek fel a 9. század végén a Kárpát-medencében. A történeti kutatások alapján tehát a népvándorlások nem képeztek egységes, zárt folyamatot, s a vándorlásokban heterogén, különböző módon összekovácsolódott, sokféle indítékkal rendelkező csoportok játszottak meghatározó szerepet, amelyeket különbözően kell megítélni.

Az ókor végén induló népvándorlásokat többféle esemény vagy jelenség egybeesése okozta, amelyek között fontos szerep jutott a háborúskodásnak, a túlnépesedésnek, a természeti katasztrófáknak, a klímaváltozásoknak és a Római Birodalom helyzetének. A hunok megjelenése kétségtelenül politikailag destabilizálta a Volgától keletre fekvő területeket, felforgatta a népek közötti viszonyokat, ennek következtében egész népcsoportok sorsa vált bizonytalanná.

Más történészek az ókor végi népvándorlások egyik okát a klímaváltozásban látják. A 2–3. század kedvező klimatikus viszonyai Európában jelentős túlnépesedéshez vezettek, s a hun vándorlás e megnagyobbodott népességet kényszerítette elvándorlásra. Ráadásul a népvándorlás időszakában, a Kr. u. 4. század vége és 6. század vége között Európában kedvezőtlenebbre fordult az időjárás, ami a növénytermesztő és állattenyésztő népeket is helyváltoztatásra késztette.

E kényszerítő tényezők mellett azonban a népvándorlásokban szerepet játszottak húzóerők is. A közfelfogás szerint a Római Birodalom bukását első-

A hun korban vált divattá Európában a mesterségesen torzított koponya, amely az eurázsiai régióban már az 1. századtól ismert volt az alánok és a szarmaták körében. A koponyatorzítás egyforma mértékben fordul elő nők és férfiak között, és nem kapcsolható hozzá etnikus vagy szociális identitás sem, legfeljebb rokoni kapcsolatokat jelezhet. A szokást Közép- és Nyugat-Európában is átvették egyes helyi népcsoportok.

A wolfsheimi leletegyüttes római szolgálatban álló barbár szövetségesre utal. Míg arany nyakperece (1) római katonai jelvény, kiszélesedő végű arany karperece (2) magas rangú germán személyt jelez. Barbár típusú ruhakapcsoló fibulájával (3) római módon fogta össze köpenyét. Az ékkövekkel berakott arany-csüngő (4) perzsa munka, rajta pehlevi (közép-perzsa) felirat, ehhez keleten juthatott. Ez a tárgy jelzi a korszak harcosainak mobilitását. Gazdagságát a mintegy 100 megolvasztott aranysolidus (5) mutatja.A fegyverövéhez tartozó aranycsatokat színes ékkőberakások díszítik (6, 8), a lábbelijét rögzítő csatok közül csupán egy csatkarika maradt meg (7). A nagyméretű borostyán a kard markolatához rögzített amulett volt (9). (5. század első fele.)

sorban a népvándorlások idézték elő, de felmerült, hogy a birodalom meggyengülése önmagában is kiváltó oka, sőt ösztönzője lehetett a területére irányuló népmozgásoknak. Nem kétséges, hogy az antik civilizáció vívmányai a kezdetektől hatalmas vonzerőt gyakoroltak a határain kívül élő, egyszerűbb életmódot folytató népekre, amelyek mindent elkövettek, hogy békés úton, szerződés révén *(foedus)* letelepedhessenek vagy akár erőszakos módon rabolni, zsákmányolni bejussanak a birodalom területére. Mind a római, mind a bizánci császárkorban szűnni nem akaró nyomás nehezedett a birodalom határaira, amelyeken csak fiatal férfiak jól felfegyverzett csoportjainak volt esélyük átjutni.

A 3. századtól mind nehezebbé vált a Rajna–Duna menti limes védelmének megszervezése, ezért a katonai alakulatokat fokozatosan zsoldért szolgálatot teljesítő barbárokkal töltötték fel, akik előtt megnyílt a katonai felemelkedés lehetősége, egyesek magas katonai rangot is elértek. Az erődök menti temetők feltárása során arra is fény derült, hogy több esetben a katonákat családjuk is elkísérte a szolgálatra. S Róma feltehetően még a Kr. u. 5. század első felében is kétségbeesetten igyekezett szövetségre lépni – ha már elűzni nem tudta őket – a Pannoniába betelepedett katonai csoportokkal. A régészeti kutatásban ma is vita folyik arról, hogy sikeres hódítóknak vagy inkább Róma szövetségeseinek tekinthetők-e a térségben előkerült, rendkívüli gazdagságot mutató barbár temetkezésekben eltemetett előkelők.

Az újabb történeti és régészeti kutatási eredmények azt mutatják, hogy a történelem folyamán népek teljes elvándorlása feltehetően csak ritkán valósult meg. Életszerűbbnek is tűnik a társadalmi szempontból mozgékonyabb rétegek – a vezetőréteg tagjai fegyveres kíséretükkel, egyes korcsoportok (fiatal férfiak) vagy specialisták (kézművesek) – mobilitását feltételeznünk.

A vándorlások régészeti nyomai

Nem könnyű feladat régészeti módszerekkel igazolni a népvándorlásokat, körülhatárolni az elvándorlási és a bevándorlási területet, azonosítani az útvonalat. Az alapvető kérdések arra vonatkoznak, hogy kimutatható-e kapcsolat az írott források adatai és a régészet által elkülönített leletek és megfigyelt szokások között. Hogyan zajlott és milyen mértékű volt az új népesség el- és bevándorlása? Hogyan viszonyultak a bevándorlók a helyi lakossághoz? Egy feltételezett kiindulási területen a lakóhelyek, települések feladása még nem feltétlenül a népvándorlás jele, mert jelentheti a lakóhelyek kistérségen belüli áthelyezését is. A temetők sírszámának csökkenése sem feltétlenül az elvándorlás bizonyítéka. Az alemannok és a bajorok például a 7. század végén, a 8. század elején feladták a mintegy két évszázada használt temetőiket, mert a kereszténység hatására templomok körül kezdtek temetkezni.

Sok nehézséget okoz a régészetben a népvándorlások útvonalának kimutatása is. A vándorló germánok és avarok folyamatosan zsákmányszerzésre kényszerültek – saját termelésük, kézművességük a vándorút folyamán nehezen azonosítható. Szerencsés esetben egyes vándorló népeknél kimutathatók a vándorlás során köztes állomásnak tekinthető, néhány évtizedes megtelepedések helyszínei, mint például a Keleti-tenger partjáról a Fekete-tenger térségébe érkező gótoké vagy Etelközben a magyaroké.

Trónoló lovas nomád uralkodó egy Egyiptomban fennmaradt szászánida textiltöredéken 600 körül. Az uralkodó felett harci jelenetek áthatók, közöttük egy sztyeppei szokás szerint lováról hátrafelé nyilazó harcos és egy gyalogos íjász.

Nagyobb lehetőség mutatkozik a betelepült terület fokozatos kiterjedésének régészeti azonosítására, mert adott helyszínen a bevándorlókat új típusú tárgyaik, temetkezési szokásaik vagy antropológiai jegyeik révén ismerhetjük fel. Idegen tárgyak adott környezetben nem feltétlenül migrációra utalnak, odakerülhettek kereskedelem révén, ajándékként, fizetségként, adóként, zsákmányként is. Emellett különleges tárgyak megjelenhettek vallási okból, idegen divat követése, de új kézműves-technológiák átvétele révén is. Több ezer temetkezés módszeres elemzésével olyan régészeti leleteket és jelenségeket lehetett kimutatni a mai déllengyel területeken, amelyek a

2. századtól fokozatosan feltűntek a Kárpát-medence északkeleti térségében is. E régészeti kép jól összevethető a történeti forrásokkal, amelyek éppen ezeken a területeken, az egykori Dacia provincia északi határán említik a vandál törzseket.

Pannoniában a Kr. u. 5. században újonnan alapított, kis sírszámú temetők jelzik a betelepedő közösségeket, amelyek nem laktak hosszú ideig egy helyen, néhány évtizedig használtak csak egy-egy temetőt. Közöttük ázsiai eredetű betelepedőkre utalnak a hun korban megjelenő mongolid vonású egyének, akiknek sírjai egyenletesen oszlanak el Kárpát-medencében. Ugyanebben az időszakban a koponyatorzítás szokása viszont nem tekinthető kizárólag a keleti betelepülőkre utaló jellegzetességnek, amint azt a korábbi kutatás vallotta, mert az az 5. században a helyi népek között, Európában is divattá vált.

Leginkább a helyitől eltérő, idegen szellemi és hitvilágbeli háttérre visszavezethető temetkezési szokások megjelenése utal közvetlenül is új népesség érkezésére. Az avar korban a türk típusú áldozati leletek és a részleges állattemetkezések megjelenése jelzi egyértelműen a Kárpát-medencében a keleti sztyeppei eredetű népesség betelepülését. Szemléletes példa lehet továbbá a görögországi Olympiában feltárt 7. századi hamvasztásos temető, amelynek leletei kapcsolatokat mutatnak a kelet-európai szláv területekkel és alapvetően eltérnek a helyi bizánci környezettől. Nem kétséges, hogy e közösség tagjai kelet-európai eredetű személyek, szlávok lehettek.

A régészeti leletek alapján a legkönnyebben az idegen környezetbe jutott nők leletanyaga azonosítható. A franciaországi Valentine lelőhelyen egy hölgyet két ékkőberakásos, korong alakú ruhakapcsolóval (fibulával), valamint egy sasfejjel és ékkövekkel díszített, nagy csattal temettek el. A helyi környezetben azonban ez a temetkezési szokás, illetve az eddig kizárólag a Tisza-vidéki és az erdélyi gepida temetőkből ismert viseleti tárgyak idegenek. A hölgy feltehetően a gepida királyság területéről származott, ugyanis Cassiodorus két levelében is említi, hogy Nagy Theoderich 523-ban gepidákat telepített át Provence területére. A férfisírokat viszont nehezebb földrajzilag behatárolni, mert az azonos harcmodor következtében a korban hasonlóvá vált a fegyverzet, s ez a férfiviseletben azonos típusú fegyverövek kialakulásához vezetett.

Az új és bonyolult kézművestechnikák terjedése ugyancsak közvetve utalhat migrációra. A „technológiatranszfer” megvalósításáért mindeddig a vándor kézműveseket tették felelőssé, és lebecsülték a kézművesszaktudással rendelkező, erőszakkal áttelepített mesterek szerepét. Egy augsburgi győzelmi oltár a Római Birodalomból elhurcolt, szaktudással rendelkező lakosokról ad hírt. A türingiai Haarhausenben 3–4. századi római edényégető kemencék utalnak a birodalomból származó idegen mesterekre. A bizánci források többször is említik, hogy az avarok hadjárataik során a lakosok tízezreit telepítették át a balkáni bizánci provinciákból a Kárpát-medencébe. Nyomaikat nemcsak az eredeti bizánci leletek, hanem különleges kézművestechnológiák megjelenése és széles körű alkalmazása is mutatja a Dunántúlon.

A régészet számára azonban mindig vitatott marad a tárgyak értelmezése. Leggyakrabban az emberi motivációk maradnak rejtve. Hódítás, vándorlás, kereskedelem vagy ajándékcsere révén terjedtek el a különleges tárgyak? A divat követése vagy a felsőbb társadalmi rétegek szokásainak átvétele eredményezhetett-e nagy területeken hasonló viseletet és eszközöket? Készíthették-e az idegen tárgyakat vándor kézművesek, vagy minden esetben népmozgásra kell következtetnünk?

Sasfejjel és ékkőbetétekkel díszített csat Dél-Gallia területéről, ahol ez teljesen idegen. Hasonló csatok nagyobb számban a gepida településterületen, a Tisza vidékén és Erdélyben, valamint a gótok által lakott Krímben ismertek.

Új természettudományos vizsgálatok a népvándorlások kutatásában

Egy vándorló közösség jobb megismeréséhez új szempontokat adnak a molekuláris biológiai, paleogenetikai, geokémiai vizsgálatok. A fizikai antropológiai vizsgálatok segítenek a migráció eredményezte stresszmarkerek megfigyelésében az emberi csontvázakon, a személyek közötti erőszak vagy a táplálkozási stressz, a rossz egészségi állapot nyomainak azonosításában. A molekuláris biológiai elemzéssel feltárható a közösség genetikai képe, megállapítható, hogy a csoport tagjai azonos vagy különböző biológiai hátérrel rendelkeztek-e.

Genetika

A populációgenetika olyan új tudományág, amely objektív és egyértelmű adatokkal tud szolgálni népcsoportok összetételéről, rokonsági fokáról, vándorlási útvonalairól. A közelmúltban váltak ismertté a Balatonhoz közeli Szólád községben feltárt langobard (6. sz.) temető genetikai vizsgálatának eredményei, amelyek mitokondriális DNS-vizsgálata heterogén biológiai összetételű közösségre utal, hiszen a temetőben 41 egyén esetén összesen 22 haplotípust sikerült azonosítani. (Haplotípus: genetikai pozíciók elhelyezkedésének kombinációja egy kromoszómán. Az egyedi szekvenciák mutációi alapján egy-egy haplotípust határoznak meg. A haplotípusokat haplocsoportokba soroljuk egyes ősi, azonos mutációik alapján, amelyek a filogenezis során csak egyszer alakultak ki, és többségükben jellegzetes földrajzi eloszlást mutatnak.)

A közösségben a ma Nyugat- és Észak-Európára jellemző haplotípusok mellett előfordulnak az inkább keleten gyakoribb típusok is. A szóládi temetőben megtalálható változatos haplotípusok régión túlmutató kapcsolatai biológiai értelemben alapvetően európai eredetű közösségre utalnak. A közös anyai vonal több sírpárnál is feltételezhető, és néhány esetében kimutatható a rokonsági kapcsolat is. A temető rövid idejű

használatát figyelembe véve az adatok két esetben is utalhatnak testvérekre, egy esetben pedig nagybácsi–unokaöcs kapcsolatra. A biológiai vizsgálatok adatai alapján a szóládi langobardok nyitott, apai ágon szerveződő, idegeneket befogadó közösséget alkottak.

Stroncium és migráció

A geokémiai módszerrel elemezhető stronciumizotópot az 1980-as évek óta használják állatok és emberek mozgásának vizsgálatára. A stroncium aránya ugyanis jellemző egy adott geológiai környezetre, s – bekerülve a vizekbe és a növényzetbe – a táplálkozás révén az állatok és az emberek csontszövetében beépül a kalcium helyére. A stronciumizotópok ($^{87}Sr/^{86}Sr$) a gyermek- és fiatalkorban a fogzománcban konzerválódnak, és az egész élet során arra a földrajzi/geológiai környezetre utalnak, ahol az egyén a gyermekkorát töltötte. Más csontokban viszont a csontszövet folyamatos átalakulása miatt a stronciumizotóp aránya arra a helyre utal, ahol az egyén a halála előtti években élt.

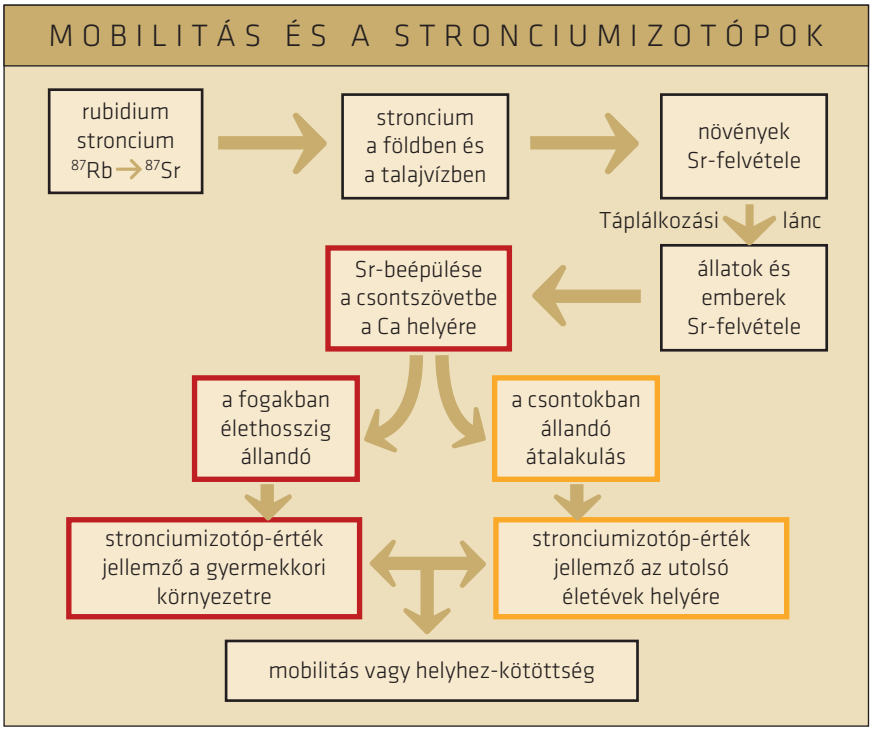
A vizsgálatokhoz tehát először szükség van a talajból, a vizekből, a növényzetből vett minták alapján a helyi stronciumizotóp-szint bemérésére, majd kontrollként az ugyancsak „helyi lakosnak" számító háziállatok, szárnyasok, juhok, sertések stronciumértékeinek meghatározására. E módszerrel adott földrajzi környezetben elkülöníthetők a helyiek és az első generációs bevándorlók, kimutatható a kapcsolat az együtt mozgó személyek között, valamint megállapítható, hogy a nem helyi személyek ugyanarról a területről származtak-e. Míg a korábbi kutatás egy langobard temető esetében korábban teljes mértékben új bevándorlókkal számolt, a szóládi langobardkori egyének stronciumértékei nagy meglepetést okoztak, mert kiderült, hogy a temető alapítói között az eltemetettek mindössze 60%-a volt új „langobard" bevándorló, a többi helyi lakos.

Táplálkozás és életmód

Bizonyos esetekben lehetőséget ad az egyéni mobilitás vizsgálatára a táplálkozási szokások meghatározása (pl. ha az eltérő volt a gyermekkori és a későbbi környezetben), illetve az eltérő vagyoni vagy társadalmi helyzetben lévő személyek életmódjának rekonstruálása. Az egyén társadalomban betöltött szerepe és táplálkozása közötti összefüggés nyilvánvaló, hiszen a táplálék mennyiségét és minőségét alapvetően határozza meg a lakóhely és a társadalmi, illetve vagyoni helyzet.

A stabil szén- és nitrogénizotópok ($\delta^{13}C/\delta^{15}N$) vizsgálatával adatok nyerhetők az élőlények étrendjére és életmódjára, mivel mind az állati, mind az emberi szervezet megőrzi az általa elfogyasztott táplálék nyomelemeinek, izotópjainak összetételét. Ezért a táplálkozási szokások vizsgálhatók – az archaeobotanikai és archaeozoológiai elemzésen túl – az eltemetettek csontanyagában található stabil izotópok, a szén- és nitrogénizotópok segítségével is. A szénizotópok arányát a növények fotoszintézisének típusa határozza meg. A szénizotópos vizsgálatok választ adhatnak arra a kérdésre, hogy a táplálkozásban mekkora szerepet töltött be a szárazföldi vagy vízi eredetű élelmiszer, és lehetővé teszik a kölesfogyasztás elkülönítését. A már említett szóládi langobard közösség tagjainál a szén- és nitrogénizotópok aránya rendszeres kölesfogyasztásra utal.

Minél magasabb szinten áll egy élőlény a táplálékláncban, annál nagyobb a nitrogénizotóp ($d^{15}N$) aránya a szervezetében. A gazdag mellékletekkel ellátott fegyveres férfiak egy kis csoportjának étkezésében magas az állati protein jelenléte, ami a közösség többi tagjához képest nagyobb mértékű húsfogyasztást mutat. Ugyanakkor a nőknél nem minden esetben mutatható ki kapcsolat a magasabb társadalmi státusz és az ételfogyasztás között. A csecsemők egy csoportja esetében kimutathatók a csontokban a szoptatásra utaló értékek, más esetekben a kisebb proteinarány esetleg már a gyermekek elválasztására utalhat.

Az ókor végi népvándorlások következményei tehát ma is jelen vannak az európai művelődésben, ma is hatással vannak az európai ember önképére (identitására). Azonban napjaink kutatóit elsősorban nem az érdekli, hogy az ókor végén mi pusztult el, hanem inkább az, hogy az antik és barbár kultúra találkozása során mi született, hiszen enélkül nem értelmezhető a középkori és újkori kultúra. A népvándorlások korában erős személyiségek, katonai vezetők emelkedtek ki, s új népek formálódtak, amelyek megújították az anyagi és a szellemi kultúrát. Meghatározó tényező volt, hogy a régi és új világ népeit összekapcsolta egy közös ideológia, közös hit, a kereszténység. A népvándorlások mítosza a katonai elit mozgásához köthető, mert az alacsonyabb társadalmi helyzetű rétegek csak ritkán hagyták el tömegesen lakóhelyüket. Ezek az elit csoportok határozták meg új hatalmi területükön az átalakulás irányát. Ma már biológiai és geokémiai vizsgálati eredmények segítségével pontosítható a betelepülők és a helyiek aránya a kialakuló új közösségekben. Így megállapítható a betelepülők eredete, feltárhatók a rokonsági kapcsolatok, és ezáltal következtetések vonhatók le egyes népcsoportok nyitott vagy zárt jellegére. A fenti példák jól szemléltetik, hogy a népvándorlásra utaló régészeti emlékek és jelenségek értelmezését napjainkban miként tágítják új szempontokkal a rokon társadalomtudományok, valamint a modern természettudományok.

Sághy Marianne

NÉPVÁNDORLÁS, MULTIKULTURALIZMUS

Új etnikumok a vallási és kulturális integráció küszöbén Európában

A párizsi Sorbonne-on arab professzorok magyarázzák Aquinói Szent Tamást, Oxfordban pakisztáni költők írnak ezoterikus latin hexametereket, Dublinban kopt teológusok tanítanak Homéroszt, Münchenben török filológusok adják ki a germán történelem forrásait, Madridban marokkói szemiotikusok tanítják a Bibliát, Rómában szír papok újítják meg a liturgiát – valahogy így lehetne ma érzékeltetni, milyen változások történtek a 4–7. század folyamán.

A germán törzsek 378-ban császári engedéllyel telepedtek meg a Római Birodalom területén. Alig száz évvel később, 476-ban egy szkír harcos, Odoaker letette trónjáról az utolsó nyugatrómai császárt, Romulus Augustulust, s noha a Római Birodalom névleg nem szűnt meg létezni – keleti része Konstantinápoly központtal 1453-ig fennállt –, nyugati felét ettől kezdve germán törzsfők és királyok uralták. Miért omlott össze a birodalmi szervezet nyugaton? Mi zavarta meg germánok és rómaiak békés együttélését?

Umberto Eco szerint ma új középkorban élünk, Pierre Riché szerint a latin műveltség „bedarálta” a barbárokat, még ha a rétor iskolája szinte a felismerhetetlenségig át is alakult kolostori iskolává. Hogyan integrálta a görög–római kultúra az új népeket? Hogyan vették át, sajátították ki és újították meg elképesztő gyorsasággal a Római Birodalomba betelepülő barbárok, a pogány/ariánus germán „munkavállalók” a politeista/keresztény görög–római kultúrát? Milyen új technológiákat alakítottak ki az oktatásban? Hogyan szervezték meg új iskoláikat és kulturális központjaikat a klasszikus hagyomány alapján, de posztklasszikus keresztény szerzetesi szellemben a Római Birodalom germán királyságaiban?

A késő antikvitás

A korszak annak köszönheti népszerűségét, hogy feltűnően emlékeztet korunkra. A késő antikvitás a klasszikus kor posztmodernje: a 4–7. század nagyon hasonlít a mi multikulturális, globális világunkra. A kereszténység egy multikulturális társadalomban vált dominánssá, ahol több vallás élt együtt, és ahol a politeizmus mindinkább „szekularizálódott”, polgári hagyománnyá vált. A Római Birodalom „hanyatlása” helyett a mai történetírás – Henri-Irénée Marrou és Peter Brown nyomán – a keresztény egyház felemelkedését egy új, demokratikus kultúra térhódításának látja. Nem a bukás, hanem éppen ellenkezőleg, az „ambíció kora” ez, amikor a görög és római történelem színpadán olyan társadalmi rétegek és földrajzi területek, olyan nemek és nemzetek képviselői jelennek meg és játszanak mindjárt főszerepet, akiket a klasszikus magaskultúra kirekesztett: kopt földművesek, római patríciusnők, kappadókiai szüzek, zsidó rabbik.

A késő antikvitás dinamikusan új alapokra helyezte a társadalmat, a vallást és az ezekről való gondolkodást. A keresztények nemcsak megtanulták, hogyan éljenek egy olyan kultúrában, amelynek megteremtésében elenyésző részük volt, hanem lendületesen meg is újították azt. A korszak mai aktualitását annak köszönheti, hogy a kutatók felismerték: az egyházatyák és az őket követő keresztény gondolkodók, költők, tanárok, grammatikusok olyan kérdéseket tettek fel az irodalommal, a szövegek társadalmi helyével és társadalomformáló erejével, a társadalmi integrációval, nemi egyenlőséggel, szexualitással és a testtel kapcsolatban, melyek korunk legégetőbb kérdései is. A késő antikvitás rendkívüli kreativitása új irodalmi műfajokban nyilvánult meg, az egyháztörténettől a krónikáig, az önéletrajztól a szentéletrajzig, az új, keresztény történelemfilozófiától az új, „birodalmi” retorikáig.

Tovább élt-e a klasszikus társadalom és műveltség a nagy népvándorlás századaiban? A 19–20. században a történészek a radikális szakítás mellett érveltek: az Európán végigságuldó szabad germán harcosok elsöpörték a rabszolgatartó társadalmat, és felégették a könyvtárakat. A klasszikus műveltségről azt sem tudták, hogy eszik-e vagy isszák, és sem az olvasás, sem az írás nem kötötte le őket. Az oktatásügynek két évszázadra befellegzett: Nagy Károly fedezte fel újra az iskolát mint a birodalomépítés alapját.

Ez a romantikában és a pozitivizmusban gyökerező, negatív ideológiai töltetű kép a 20. század második felében alapvetően megváltozott. Ma már a barbárok sem a régiek, szinte a felismerhetetlenségig megváltoztak: vérszomjas hódítókból gazdasági menekültekké vagy józan munkavállalókká lettek az új történetírásban, akiknek eszük ágában sem volt felszámolni a klasszikus műveltséget, sőt karriermegfontolásokból, legitimációs céllal vagy presztízsokokból iparkodtak minél gyorsabban elsajátítani azt.

Összeomlás vagy átalakulás?

A Római Birodalom hanyatlása és bukása a 18. századtól a történetírás legnagyobb témája. A felvilágosodás írói saját, erősen elfogult filozófiai meggyőződésük szemszögéből vizsgálták Róma végnapjainak történeti problematikáját. Érdeklődésüket az európai monarchiák és az angol gyarmatbirodalom válsága váltotta ki és aufklärista antiklerikalizmus táplálta. A francia Montesquieu márki 1734-ben írt, *Elmélkedések a rómaiak nagyságáról és hanyatlásáról (Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains)* című történetfilozófiai esszéjében megállapította, hogy a birodalmak kialakulását „fizikai" okok befolyásolják, ám fennmaradásuk lakosaik erkölcsi nagyságától függ. Az angol Edward Gibbon *A Római Birodalom hanyatlása és bukása (The Decline and Fall of the Roman Empire)* című, monumentális művében a katolikus egyház iránti ellenszenvét a pogány birodalom filozófus-császárainak csodálatával egyesítette. Gibbon 1776-ban, az amerikai függetlenségi harc kirobbanásakor a római Capitolium lépcsőin ült, és gyönyörködött a romokban, melyek szépségét csak a köztük elsuhanó fekete reverendás papok látványa rontotta el. Hogyan léphetett a katolikus egyház a birodalom örökébe? – kérdezte döbbenten, és máris kész volt a válasz: úgy, hogy a kereszténység döntötte meg Rómát.

Szent Ágoston *De civitate Dei (Az Isten városáról)* című, hatalmas történetfilozófiai művében, melyet azután kezdett írni, hogy Alarik gót vezér 410-ben megtámadta és kifosztotta Rómát, egyszer már megválaszolta ezt a vádat. A pogányok úgy vélték, hogy a barbár betörés az égiek büntetése, amiért Róma elpártolt ősi isteneitől. Ágoston elismerte, hogy a birodalmat csapás érte, de úgy vélte, végső soron mi sem változott (*„Imperium romanum adflictum est potius quam mutatum." De Civitas Dei* IV. 7.), ezt a megpróbáltatást Róma éppúgy ki fogja heverni, mint a korábbiakat. Ágoston ekkor már régen túl volt a pogány–keresztény ellentét kicsinyes pártharcain, és az foglalkoztatta, kik lesznek a *civitas aeterna*, a Mennyei Jeruzsálem lakói.

Róma hamar elfeledte a támadást, a gótokat pedig beolvasztotta: az 5. századi hispániai keresztény költő, Prudentius azért dicséri Rómát, mert *„a sokféle népet egyetlen nemzetté olvasztotta"*, a pogány Rutilius Namatianus és Paulinus Pella aquitániai szenátorok pedig néhány évtizeddel Odoaker fellépése előtt úgy beszéltek az Örök Városról, mintha mi sem történt volna, és *Roma aeterna* továbbra is a földkerekség úrnője lenne. Sem Romulus Augustulus, sem kortársai nem tudták, hogy ő az „utolsó római császár": Romulus „letételéről" a történetírók nem tettek említést; a Romulus apja, Orestes által elűzött császár, Iulius Nepos 480-ig a saját neve alatt veretett pénzt Itáliában. 476 csak a 6. századtól válik fokozatosan kronológiai „fordulóponttá": a történelmi konstrukcióban ez az év lesz „a Nyugatrómai Birodalom vége".

Mennyiben rázta meg a nagy népvándorlás a Római Birodalmat? Külső vagy belső okai voltak-e a birodalom átalakulásának? A 19–20. században írók, költők, festők és történészek a legsötétebb színekkel festették le a népvándorlást: a civilizáció és a barbarizmus összecsapásának iskolapéldáját látták benne. André Piganiol francia történész szerint *„a Római Birodalom nem természetes halállal múlt ki, hanem meggyilkolták".* Az Európán végigsöprő népek iránt legfeljebb a német történészek tanúsítottak némi szimpátiát, akik eleinte népnemzeti, később ideológiai és politikai okokból fedezték fel maguknak a germánokat, azt az őserőt, mely megváltoztatta Európa arculatát. „Történelmi szükségszerűség" diktálta, hogy a Völkerwanderung romlatlan germánjai elsöpörjék a dekadens rómaiakat, és az impérium rabszolga-társadalmát a szabad harcosok társadalma váltsa fel.

Ezek az idejétmúlt elméletek ma már nem állják meg a helyüket. „Germán invázió" helyett már a 3. század végétől inkább a „nyitott határok" társadalmáról beszélhetünk, amikor Diocletianus és Constantinus császárok – részben a limes mindkét oldalán letelepedett germán népekkel való új kapcsolatok jegyében is – átszervezték a Római Birodalmat. A korábbi elméletek alapvető hibája, hogy megtelepedett germán katona-parasztokból szélvészként száguldozó, vérszomjas nomád harcosokat akar faragni. Pedig a birodalom határainak környékén lakó germán és iráni eredetű népek – gótok, frankok, vandálok, herulok, szkírek, szvévek, kvádok, rugiak, markomannok, gepidák, szarmaták, roxolánok, alánok – éppolyan letelepedett földművesek voltak, mint a római parasztok. Az egyetlen nomád lovasbirodalmat Európa területén a hunok hozták létre az 5. században, de a jórészt alávetett germán királyságokból álló hun birodalom hamar elvesztette etnikai jellegét. A hunok már a 3. századtól, amikor elindultak Kína északi vidékéről, különböző letelepedett népeket kergettek maguk előtt, akik részben beleolvadtak a hunokba, részben pedig igyekeztek átvenni a hun íjazó harcmodort és lovastechnikát, s utánozták sztyeppei művészetüket. Attila birodalma azonban etnikumát, műveltségét és főként politikai tájékozódását tekintve már „germán–római" volt.

A hunok nyomására torlódtak össze a rémült gót, vandál, frank katonák és földművesek a Római Birodalom határain, és kértek menedéket – művelésre alkalmas földdarabot – területén. Ez a népmozgás leginkább a mai ázsiai és afrikai bevándorláshoz hasonlítható: a beköltöző telepesek az életük fenntartásához szükséges élelem megtermelésére vagy katonai szolgálat útján való megkeresésére törekedtek. A 4. században a római sereg nagy része már barbárokból állt: a „barbár" a „katona" *(miles)* szinonimája lett. A 2. század óta a rómaiak „szövetséges" *(foedi)* státuszt adtak a birodalom területén letelepedett germánoknak; Caracalla 212-ben a római polgárjogot kiterjesztette a Római Birodalom minden szabad lakójára, így a barbárokra is. Az irányított népmozgás élelemhiány és szállásterület híján vált „germán inváziová": az éhínségtől megtizedelt népét vezető Alarikot nem Róma aranya, hanem Campania aranyló kalászai vonzották, és arról ábrándozott, hogy Itália éléskamrájába, Afrikába hajózik át gótjaival.

De a 395–406 között lezajlott véres hadieseményeknek elsősorban politikai mozgatórugói voltak: a hunok által megfélemlített, illetve a hunokhoz csatlakozott germán királyságok a birodalom belső széthúzását kihasználva könnyen jutottak sarchoz és hadizsákmányhoz.

Ut turbo montibus celsis: a hunok

A Kínától a Don folyóig terjeszkedő eurázsiai füves pusztaságot, melyet az Altaj és a Tiensan hegyláncolatai osztanak ketté (Mongólia, illetve Nyugat-Szibéria – Turkesztán), a szkíták, majd iráni nomád lovas népek uralták. A forgószél gyorsaságával előretörő török nyelvű hun népcsoportok a 3. században söpörték el az irániakat, és ezzel megkezdték a sztyeppe eltörökösítését. A 4. század közepén elűzték az alánokat a Kaszpi-tenger vidékéről, és innen törtek be Kis-Ázsiába, a Római Birodalom keleti tartományaiba. 363 és 373 között Örményországot, Mezopotámiát sarcolták végig.

Szíriai Szent Efrém, aki rémülten nézte, hogyan gyalázzák meg Edessza szerzetesközösségeit, a bibliai Góg és Magóg népének nevezte őket. 376-ban tűntek fel a Donnál. A hunok által keltett szörnyű ijedelemről Ammianus Marcellinus tudósít: *„Egy azelőtt soha nem látott emberfaj szélvészként zúdul le a magas hegyekről valamely rejtett zugból,*

útjában mindent elsöpör és romba dönt." (*Róma története* 31. 3. 8.) Ammianus a barbár népek szokásos, Hérodotosztól örökölt sémái szerint írja le a hunokat, kiemelve, hogy ez a nép az összes többi barbárt felülmúlja vérszomjas kegyetlenségében. A hunoktól azért rettegtek annyira a rómaiak, mert – ellentétben a germánokkal – sem népüket, sem harcmodorukat nem ismerték.

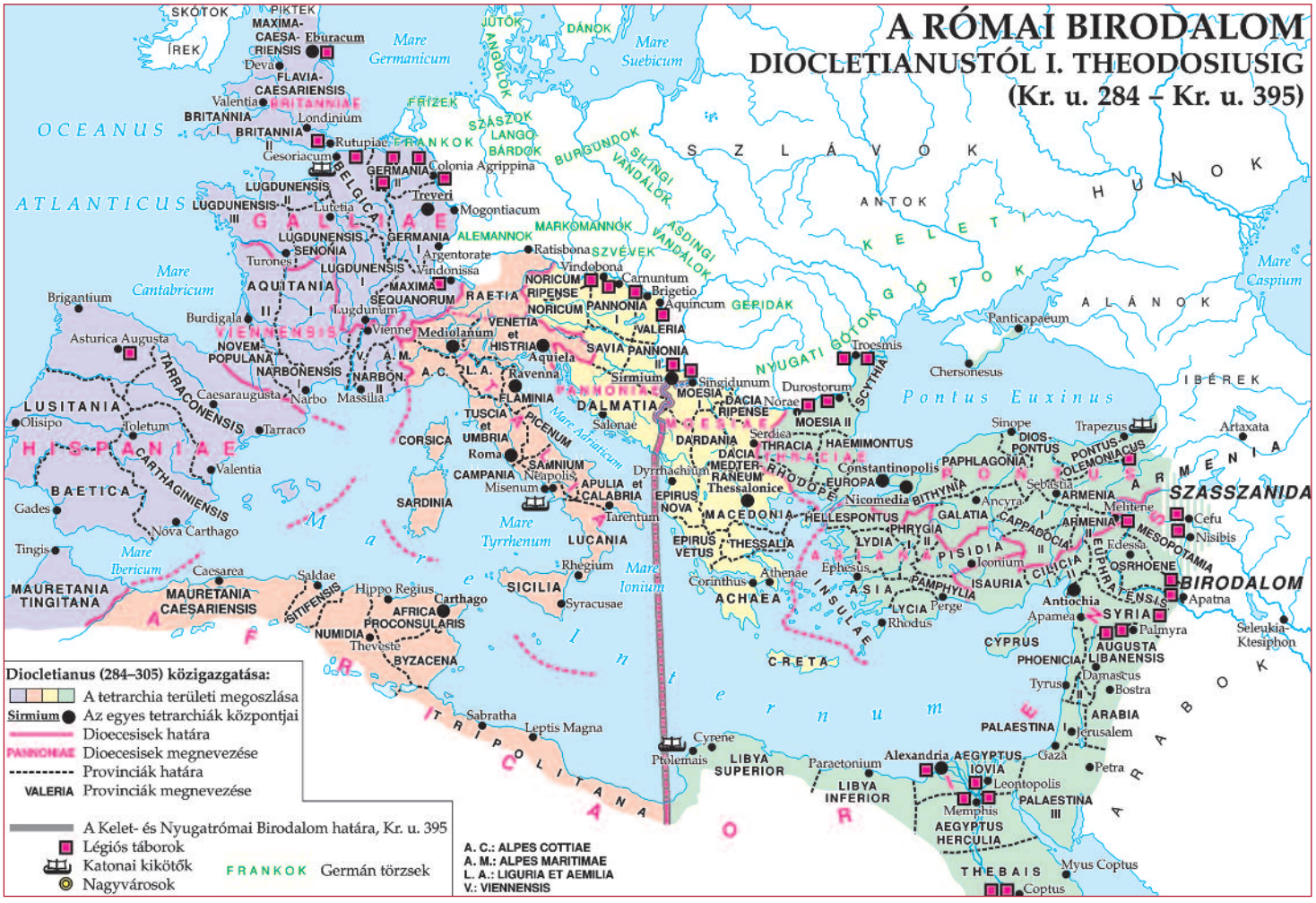
A Don és a Dnyeszter között terült el a keleti gót királyság Ermanarik fősége alatt, míg a nyugati gótok több fejedelem vezetése alatt Olténia síkságain és Erdély hegyei között éltek. A Balambér nagykirály vezette hunok 373-ban csatában legyőzték az osztrogótokat, akik ezután néhány évig a hunok „védelme" alatt húzódtak meg, illetve nyugati gót testvéreikhez menekültek. 376-ban a hun hódítóktól rettegő vizigótok bekéredzkedtek a Római Birodalom területére.

A hunok a gót hatalom megsemmisítése után is a Dontól keletre elterülő sztyeppén maradtak, sőt egészen 412-ig a Kaszpi-tengernél volt a főhadiszállásuk, leszámítva néhány csoportjukat, amelyek az alánokkal együtt római szolgálatba álltak és a limest őrizték. A 380-as évektől azonban már a Dunáig húzódik a hun birodalom nyugati szárnya, elözönlik Thrákiát és Daciát, és a 390-es évektől elindítják támadásaikat az imperium ellen. Claudianus római költő írta le, hogy 391-ben a Kaszpi-tengertől a pannon határig minden barbár nép megmozdult; 395-ben Szent Jeromos betlehemi kolostorában rettegve várta, hogy az Eufrátesz partján dúló, Antiókhiát ostromló hunok mikor támadják meg Jeruzsálemet.

A 395-ös hun hadjáratra a Theodosius császár (378–395) halála után kitört polgárháború adott kedvező alkalmat. A hadjáratban a hunok keleti és al-dunai, pannoniai szárnya harapófogóként roppantotta össze az Alarik vezette gót segédcsapatokkal védett római hadakat. A kettős szorításból menekülő szarmaták, herulok, vandálok, markomannok indították meg a „nagy népvándorlást" Nyugaton: a szévek, vandálok, alánok és herulok a türingieket és a burgundokat taszították ki szálláshelyeikről; 406-ban a frankok átkeltek az itáliai gót támadás miatt védtelenül hagyott limesen a Rajna bal partjára, Galliába, miközben a rugiak és a kvádok a vizigótokat „lökték át" 408-ban Itáliába.

400-ban a gótok Gainas vezetésével Konstantinápolyt ostromolták: a birodalom szövetségese, Uldin hun vezér karácsonykor Gainas levágott fejével kedveskedett Arkadiosz császárnak. Ezután Gainas utóda, Alarik pusztította végig Görögországot: a keresztények nagy örömére lerombolta az eleusisi pogány szentélyt, majd Konstantinápolyt hadisarcra kényszerítve Itália felé fordult és Aquileiánál szállt partra. A nyugatrómai hadsereg fővezére, a vandál Stilicho a rajnai limes mellől Itáliába rendelt seregekkel és hun–alán segédcsapataival visszaverte, de nem semmisítette meg a vizigótokat. Néhány évvel később, 406-ban Radagaisus gót vezér sarcolta végig Itáliát, ellene Stilicho megint csak Uldintól kért segítséget. A hunok Fiesolénál legyőzték a gótokat, mire a rómaiak a Forumon szobrot állítottak „a diadalmas császároknak", és győzelmi feliratot Stilichónak.

395 és 408 között a hunok az imperium szövetségeseiként kétszer is megmentették Rómát, és a Keletrómai Birodalommal is többnyire békében éltek. A birodalomnak igen jól jött a germán királyságokat igája alá hajtó roppant szövetséges, mert így csak egyetlen barbár hatalommal kellett tárgyalnia. Nyugaton a császári főváros Milánó, majd 402-től a Bizánchoz közelebb fekvő kikötőváros, Ravenna lett, de a barbár veszély dacára a két birodalomfél versengése folytatódott. 408-ban Itáliában győzött a „római párt": Honorius császár

meggyilkoltatta Stilichót, akit azzal gyanúsítottak, hogy titokban a barbároknak dolgozott. A hadvezér halála megnyitotta a gótok előtt az utat Rómába: Alarik már 408-ban is kifosztotta a várost a 410-es nevezetes ostrom előtt.

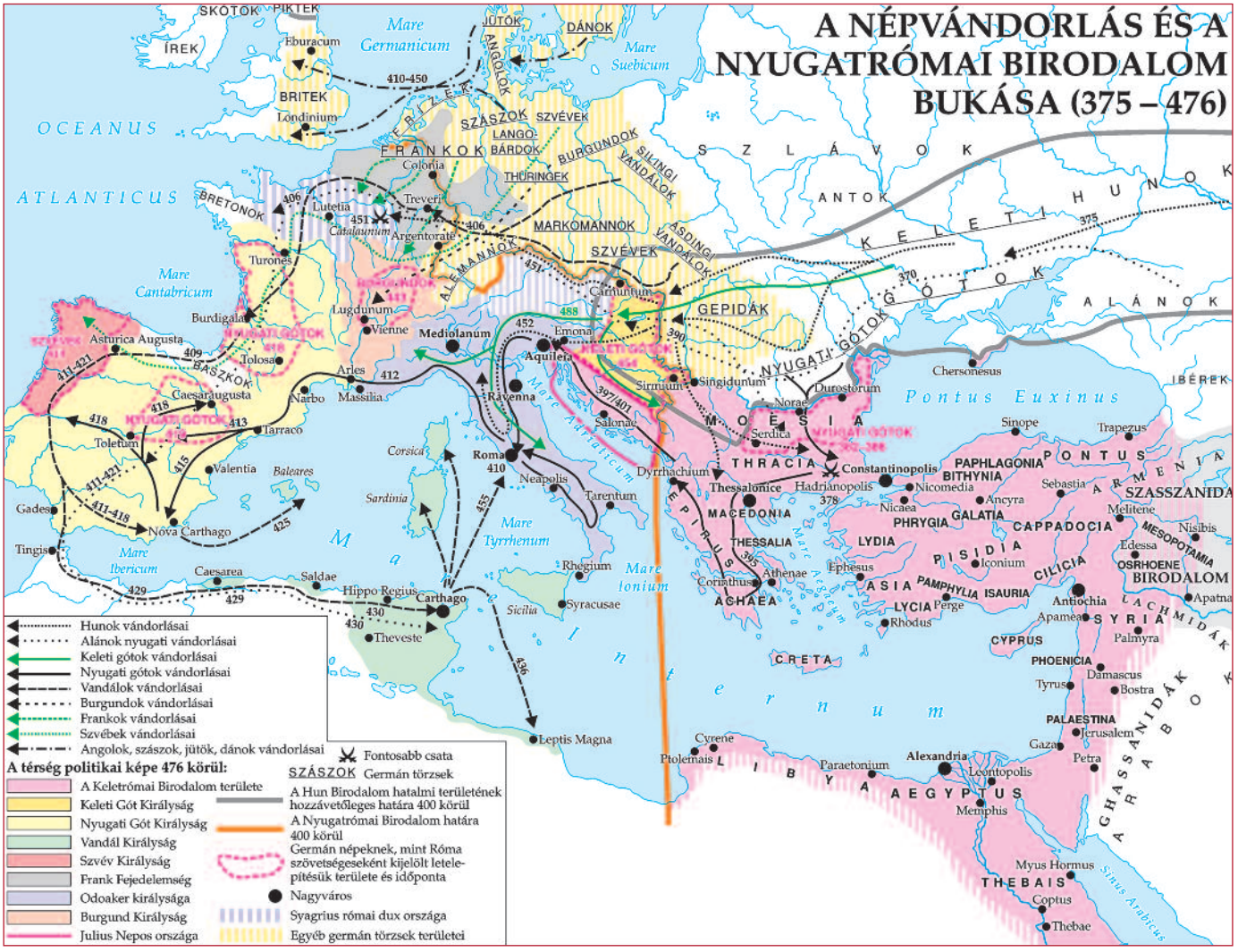
408 fordulópont a hun–római kapcsolatok történetében, mert Arkadiosz császár (395–408) halála után Uldin vezér megtámadta Konstantinápolyt. Ez az esemény alapjaiban rázta meg Bizánc biztonságérzetét. A gyermek császár II. Theodosius (408–450) főminisztere, Anthemiosz azonnal új falakat építtetett a város védelmére (a 413-ra elkészült theodosiusi városfal védte meg azután Bizáncot ezer éven át!), 412-ben pedig békét kötött a keleten székelő hun nagykirállyal. Ruga hun király csak 422-ben támadott ismét a városra: a bizánciak ettől kezdve évi 350 font aranyadó (tributum) fizetésével igyekeztek távol tartani a támadókat.

Itáliában 423-ban, Honorius császár halála után a római senatus elérkezettnek látta az időt arra, hogy megszabaduljon a Theodosius-ház uralmától, és Joannes szenátort kiáltotta ki császárrá, aki Aëtiust nevezte ki hadvezérévé *(magister militum)*. A római származású Aëtiusnál senki sem ismerte jobban a barbárokat: gyermekkorában a gótok túszaként maga Alarik részesítette katonai kiképzésben, majd 410-től három évig a hun nagykán udvarában élt birodalmi túszként (ez a korban előkelő diplomáciai pozíciót jelentett, olyasfélét, mint manapság a nagykövet), ahol barátságot kötött a fiatal Attilával. Amikor Nagy Theodosius lánya, Galla Placidia (régens: 425–437) megbuktatta Joannest, és fiát ültette a trónra III. Valentinianus néven (425–455), Aëtius a hunokhoz menekült, Ruga kán segítségével megtartotta állását, sőt Galla Placidiát kényszerítette, hogy „ajándékot” adjon a hunoknak a császárnő által a pokolba kívánt „segítségükért”. Aëtius hun csapatokkal egész Galliát megtisztította a római hatalom ellen lázadó germánoktól: délen a vizigótoktól (425: Arles), északon a frankoktól (428: Cambrai).

Galla Placidia 429-ben fővezérré *(magister utriusque militiae)* nevezte ki a gyűlölt Aëtiust, valójában azonban a megbuktatására tört, ám asszonyi intrikája megint visszájára fordult. A generalissimus csapatokat vezényelt Raetiába és Noricumba, s megszilárdította a rajnai és felső-dunai határvédelmet. Kérdés, miért nem szervezte ekkor újjá Pannonia Prima provincia védelmét is: azért, mert már nem volt mit helyreállítani, vagy azért, mert újból megbuktatták? 432-ben ugyanis Galla Placidia végleg le akart számolni hadvezérével, és megfosztotta a főparancsnokságtól. Aëtius megint Rugához menekült: a hunok szétverték az utolsó megmaradt itáliai elit csapatokat, mire az augusta volt férjének népéhez, a birodalom fő ellenségeihez, a Tolosa (Toulouse) és Arelate (Arles) mellett letelepült vizigótokhoz fordult. Mindhiába: a győztes hunok diadalmenetben egészen Rómáig kísérték Aëtiust.

Az augusta kénytelen volt meghátrálni, a császári ház nevét (Flavius) és patriciusi rangot ajándékozott Aëtiusnak, s megint kinevezte főparancsnoknak. A hadvezér ekkor hálából a hunoknak engedte át Valeria és Pannonia Prima tartományokat, azaz a mai Nyugat-Dunántúlt. A hun–római katonai szövetség a legsúlyosabb csapást a burgundokra mérte 436-ban: Gundahar burgund királyt egész nemzetségével együtt lemészárolták a Rajnánál. Ez az eposzi tragédia alkotja a *Niebelung-ének* magvát. Aëtius 443-ban az Alpokba, a mai Genf és Grenoble között fekvő Sapaudia (Savoya) vidékére telepítette át a burgundokat.

Időközben a nyugatrómai kormánnyal már-már „idilli” kapcsolatot kialakító hun birodalom maga is változáson

ment át. A hun főerőket nyugatra csoportosították át, és a kán is nyugatabbra költözött: az új nagykirályi székhelyet *(ordu)* 425 táján a Tisza középső folyásánál, a Körös és a Maros között alakították ki. Ruga 434-ben ismét Konstantinápolyra tört, ekkor érte a halál. Utóda bátyja, Mundzsuk nagykirály fia, Bléda (434–444) lett, aki 435-ben a margusi békében 700 aranyfontra emelte a bizánciak által fizetendő adót. Bléda építtette ki a Tisza menti királyi ordut; öccse, Attila szállása a mai Bukarest–Ploieşti vidékén volt. Mundzsuk fiai elődjük politikáját folytatták: fenyegették és fosztogatták a Keletrómai Birodalmat, elfoglalták Pannonia Secundát (441), miközben kitűnő viszonyt tartottak fenn Ravennával, melyet Galla Placidia és Aëtius tragikus ellentéte a katasztrófa szélére sodort.

Nehéz eldönteni, hogy az augusta „női szeszélyei” vagy Aëtius hunpolitikája sodorta-e vesztébe a végóráit élő Nyugatrómai Birodalmat. Aëtius, „az utolsó római hadvezér” teljességgel a hunok kreatúrája volt, és a Gallia, Germánia, valamint Itália területén hun fegyverbarátságban kivívott győzelmek egyedül a hunok malmára hajtották a vizet, akik e hadjáratok során szó szerint „felmérhették a terepet” későbbi hódításaik céljából. Galla, amennyiben átlátta a veszélyt, jogosan fordult Aëtius ellen; ám ő is csak a barbároktól – a vizigótoktól és a vandáloktól – kérhetett segítséget saját fővezére ellen. E politika következtében veszett el 439-re Észak-Afrika, melyet a 430-as vandál támadás után még vissza lehetett volna foglalni (Szent Ágoston a vandálok ostromolta Hippóban halt meg). Elképzelhető, hogy Aëtius Gallia pacifikálása után keletrómai segítséggel akarta harapófogóba zárni a hunokat: 452-ben végül is ez történt. Aëtius – az olasz romantika „Eziója”, akit Verdi 1846-ban írt, *Attila* című operájában a római ügy bajnokának ábrázolt a germán megszállókkal szemben – talán sejtette, hogy a hunok nyugati terjeszkedése egyben bukásukat is jelenti, mert a meghódított germán királyságok beolvasztásának eredményeképp a hun hatalom egyfajta germán „megabirodalommá” vált.

440–443 között Bléda sikeres hadjáratot folytatott Bizánc ellen, amelynek eredményeképp az évi adót 2100 font aranyra emelték fel, és a háború három éve alatt elmaradt tributum fejében egy összegben 3000 kilogramm aranyat söpörtek be. A hun birodalom ekkor állt hatalma tetőpontján: az elkövetkező tíz évben sem területét, sem a Bizánctól behajtott adókat nem tudta növelni. Attila ezt a pillanatot választotta ki bátyja, Bléda meggyilkolására és az egyeduralom megkaparintására. A gyilkosságot saját kezűleg hajtotta végre bizalmas embereire, a szkír Edikára és a gepida Ardarikra, a hun központi hatalomból addig kirekesztett germán vazallusokra támaszkodva.

Attila (445–453), „a Nyugat elárvítója” *(Europae orbator)* azért maradt meg oly félelmetesnek a nyugati népek emlékezetében, mert szakítva a korábbi szövetségesi politikával, a hun nagykirályok között ő fordult elsőként a Nyugatrómai Birodalom ellen. Attila rövid, mindössze nyolc évig tartó uralma azonban a hun uralom végét jelentette Európában. A rettegett hadurat babonái, a legyőzhetetlen távolságok és mindenekelőtt a hadra fogható hun népelem megfogyatkozása buktatták meg. Attila hatalomra kerülése után azonnal szövetségesi rangra emelte a germán királyságokat, kormányában viszont művelt görögöket és rómaiakat alkalmazott: nagyvezíre a görög

Onegesius, titkára *(notarius)* egy saviai római arisztokrata, Orestes lett. Attila udvarában szigorú hierarchia és szasszanida etikett uralkodott, melyről a görög követ, Priszkosz rétor tudósít.

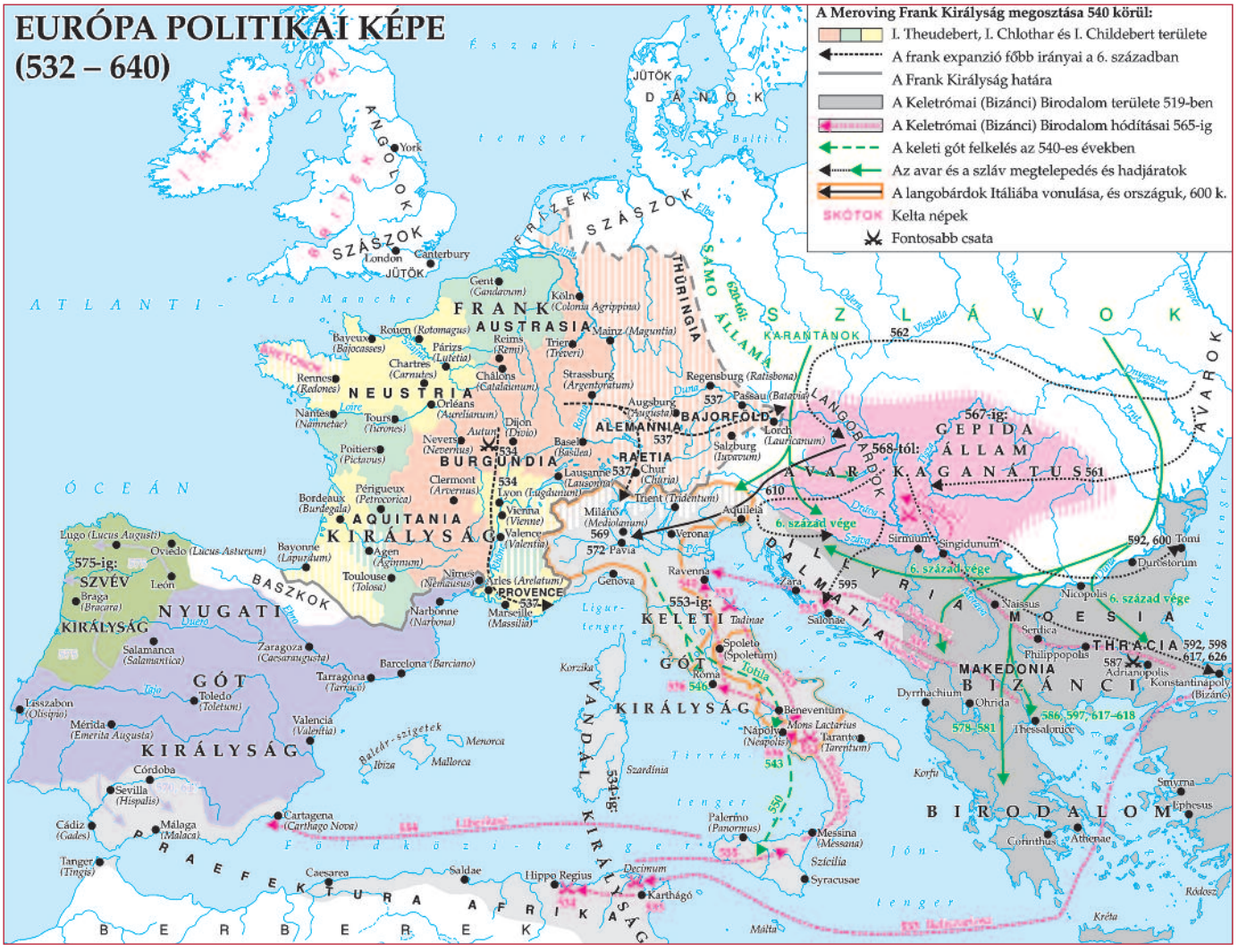
Bár a véres puccs után két évig nem lehetett Attila felől hallani, Aëtiusnak nem voltak illúziói: Cassiodorus szenátort (a gótbarát miniszter és író nagyapját) küldte Attilához, akit a hun király arról biztosított, hogy fennmarad a béke. Aëtius azonban támadástól tartott, ezért nem küldött felmentő sereget a szászok által megtámadott kelta britek 446-ban írt híres segélykérő levelére.

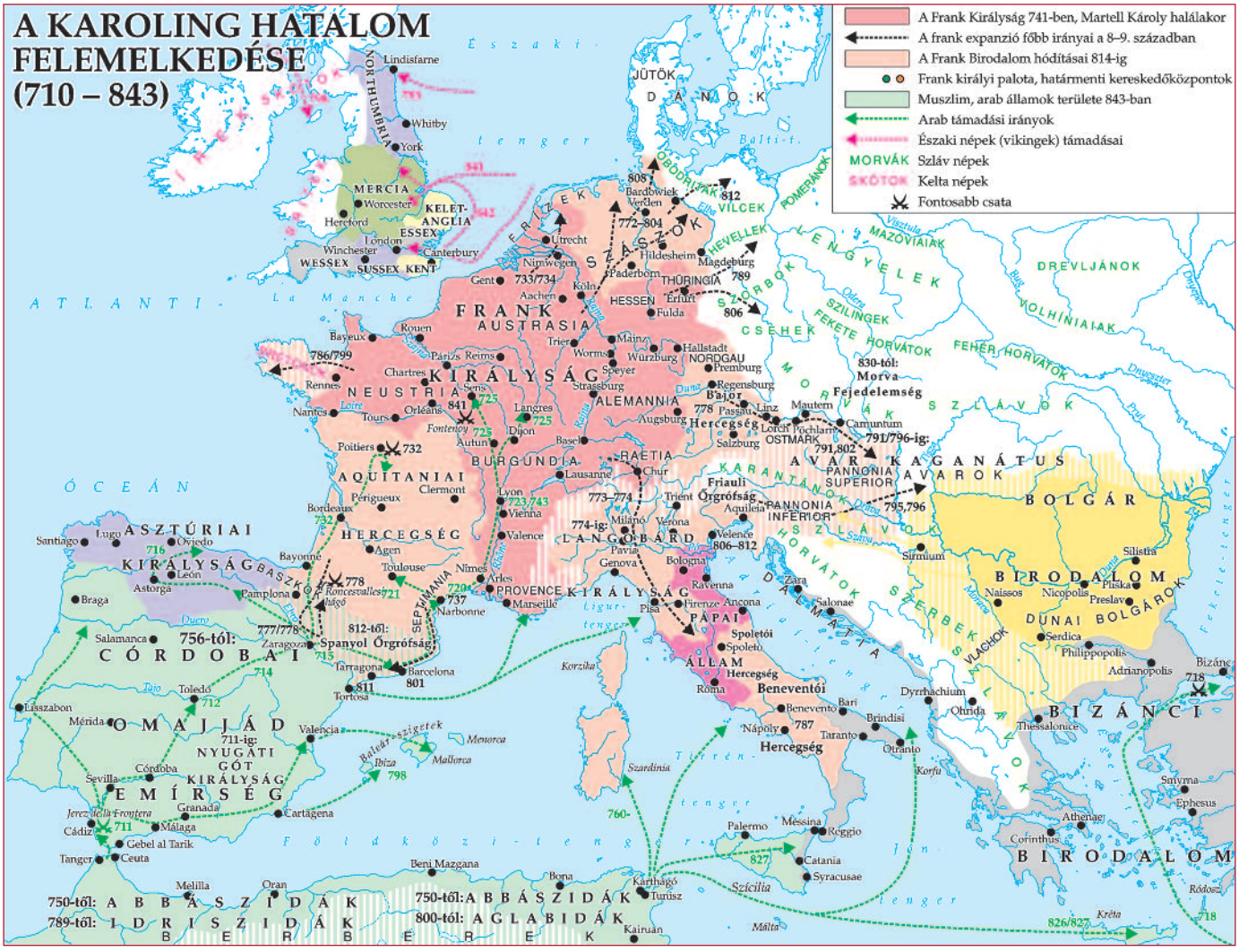
447-ben szörnyű földrengés rázta meg Konstantinápolyt. A babonás hun király – hű germánjai még „Isten kardját" is megtalálták számára! – ebben égi jelet látott, és Bizáncra támadt. Míg Orestes és Edika 449-ben Konstantinápolyban a hadisarc emeléséről tárgyalt, a bizánciak megvesztegették Edikát, hogy ölje meg Attilát. 448-ban a galliai lázadók (bagaudák) vezetője, Eudoxius csatlakozott a hunokhoz, felbiztatta Attilát Gallia megtámadására, sőt a támadási irányt is kidolgozta. A gót történetírók szerint Geiserich vandál király buzdította Attilát Gallia elfoglalására.

Ez idő tájt történt az is, hogy Galla Placidia lánya, III. Valentinianus császár nővére, a családja által eredetileg örök szüzességre ítélt, ám módfelett szerelmes természetű Honoria kicsempészte gyűrűjét a hun királynak, kérve, hogy legyen a lovagja. Attila Honoria kezével hozományul rögtön egész Galliát követelte. Az etnikai ellentétektől megosztott és a római hatalom ellen kétszáz éve lázadó Galliában mindenesetre többekben felmerülhetett a gondolat, hogy a hunokat hívják „segítségül" ellenfeleik legyőzésére. A kegyetlen római adóprés alatt nyögő galliai lakosságban sokan voltak, akik nem nézték jó szemmel a gallo-római szenátori arisztokrácia és az ugyanebből az osztályból származó katolikus püspökök óriási hatalmát.

A 451-ben megindított gall hadjáratba Attila óriási, de meglepően lomha sereget vezetett, mert a hun íjász elit csapatok Örményországban harcoltak a perzsák ellen. A szokásos íjász- és lovastaktika alkalmazásáról tehát szó sem lehetett. A hunok útjáról legendák keletkeztek, melyek közül Szent Orsolya és a tizenegyezer szűz mártírhalála vált a legnépszerűbbé a középkorban: eszerint a Rómából visszatérő jámbor szüzeket a hunok nyilazták le Köln városában. Attila egy hónapig ostromolta Mettist (Metz), majd felégette a várost. Durocortorum (Reims) felprédálása után már Párizs előtt állt, ahol Genovéva buzdította imára a lakosságot. A párizsiak meg akarták kövezni „a hamis prófétanőt", akit a hunok szövetségesének véltek. Genovéva imába merült, s a város arra ébredt, hogy a hunok elvonultak.

„Isten ostora" mintha megkülönböztetett tisztelettel viseltetett volna a keresztények iránt: hadseregének vonulását azok a csodák kísérik, melyeket a püspökök eszközöltek ki városuk számára: a tricassisi (Troyes) püspök, Lupus helyismeretével segítette Attilát, s ennek fejében városát elkerülték a hunok; az ostromlott Aureliani (Orléans) püspöke, Ányos audienciát kért a hun királytól, majd megnyittatta a városkapukat, és ezzel sértetlenül megmentette a lakosságot, amelyet imájából Aëtius felmentő seregének robaja serkentett fel. Attila gepidákból, osztrogótokból, alemannokból, herulokból, szkírekből, burgundokból és frankokból álló hadaival Aëtius „római" (alán, burgund, frank, szarmata) és I. Theodorik vizigót serege vette fel a harcot a catalaunumi

EURÓPA POLITIKAI KÉPE
(532 – 640)
A Meroving Frank Királyság megosztása 540 körül:
I. Theudebert, I. Chlothar és I. Childebert területe
A frank expanzió főbb irányai a 6. században
A Frank Királyság határa
A Keletrómai (Bizánci) Birodalom területe 519-ben
A Keletrómai (Bizánci) Birodalom hódításai 565-ig
A keleti gót felkelés az 540-es években
Az avar és a szláv megtelepedés és hadjáratok
A langobárdok Itáliába vonulása, és országuk, 600 k.
SKÓTOK Kelta népek
Fontosabb csata
FRANK AUSTRASIA
NEUSTRIA
BURGUNDIA
AQUITANIA KIRÁLYSÁG
ALEMANNIA
RAETIA
BAJOROLD
THÜRINGIA
SZÁSZOK
FRÍZEK
ANGOLOK
JÜTÖK
DÁNOK
SZLÁVOK
AVAROK
KARANTÁNOK
567-ig: GEPIDA ÁLLAM
568-tól: AVAR KAGANÁTUS
LANGOBÁRDOK
NYUGATI GÓT KIRÁLYSÁG
SZVÉV KIRÁLYSÁG
575-ig:
BASZKOK
KELETI GÓT KIRÁLYSÁG
553-ig:
PROVENCE
DALMATIA
PANNONIA
MOESIA
THRACIA
MAKEDONIA
BIZÁNCI BIRODALOM
VANDÁL KIRÁLYSÁG
534-ig:
PRAEFECTURA AFRIKAI
BERBEREK
ÓCEÁN
ATLANTI-
Földközi-tenger
Tirrén-tenger
Ligur-tenger
Adriai-tenger
Fekete-tenger
Balti-t.
Északi-tenger
La Manche
Balearic-szigetek
Ibiza
Mallorca
Menorca
Korzika
Szardínia
Szicília
Málta
Kréta
Korfu
Rodosz
Jón-tenger
Dunai
Rajna
Loire
Szajna
Rhône
Elba
Odera
Visztula
Boszporusz
Dardanellák
Gibraltár
Lugo (Lucus Augusti)
Oviedo (Lucus Asturum)
Braga (Bracara)
León
Salamanca (Salamantica)
Zaragoza (Caesaraugusta)
Barcelona (Barciano)
Tarragona (Tarraco)
Lisszabon (Olisipo)
Mérida (Emerita Augusta)
Toledo (Toletum)
Valencia (Valentia)
Córdoba
Sevilla (Hispalis)
Cádiz (Gades)
Málaga (Malaca)
Cartagena (Carthago Nova)
Tanger (Tingis)
Caesarea
Saldae
Hippo Regius
Karthágó
Bayonne (Lapurdum)
Agen (Aginnum)
Toulouse (Tolosa)
Nîmes (Nemausus)
Arles (Arelatum)
Marseille (Massilia)
Narbonne (Narbona)
Bordeaux (Burdegala)
Périgueux (Petrocorica)
Clermont (Arvernus)
Poitiers (Pictavus)
Tours (Turones)
Orléans (Aurelianum)
Nantes (Namnetae)
Rennes (Redones)
Chartres (Carnutes)
Bayeux (Bajocasses)
Rouen (Rotomagus)
Párizs (Lutetia)
Reims (Remi)
Châlons (Catalaunum)
Trier (Treveri)
Köln (Colonia Agrippina)
Mainz (Maguntia)
Strassburg (Argentoratum)
Basel (Basilea)
Augsburg (Augusta)
Regensburg (Ratisbona)
Passau (Batavia)
Salzburg (Iuvavum)
Lorch (Lauriacum)
Chur (Curia)
Lausanne (Lausonna)
Lyon (Lugdunum)
Vienne (Vienne)
Valence (Valentia)
Milánó (Mediolanum)
Trient (Tridentum)
Verona
Aquileia
Pavia
Genova
Ravenna
Spoleto (Spoletum)
Róma
Benevéntum
Nápoly (Neapolis)
Taranto (Tarentum)
Palermo (Panormus)
Messina (Messana)
Syracusae
Ara
Salonae
Sirmium
Singidunum
Durostorum
Tomi
Naissus
Serdica
Philippopolis
Adrianopolis
Konstantinápoly (Bizánc)
Nicopolis
Dyrrhachium
Ohrida
Thessalonica
Smyrna
Ephesus
Athenae
Corinthus
Amiens
Tournai
Köln
Trier
Mainz
Strassburg
Augsburg
Regensburg
Passau
Salzburg
Lorch
Chur
Lausanne
Lyon
Vienne
Valence
Milánó
Trient
Verona
Aquileia
Pavia
Genova
Ravenna
Spoleto
Róma
Benevéntum
Nápoly
Taranto
Palermo
Messina
Syracusae
Ara
Salonae
Sirmium
Singidunum
Durostorum
Tomi
Naissus
Serdica
Philippopolis
Adrianopolis
Konstantinápoly

lyozza, vagyis azt, hogy a nagy népvándorlás nem tüntette el nyomtalanul a *Romanitas* örökségét. A barbárok nem Róma megdöntésére, hanem a Római Birodalomba való betelepedésre, királyságaik kialakítására, végső soron talán hatalomátvételre törekedtek. Annak ellenére, hogy a rómaiaktól mindenben – társadalmi szervezet, államiság, nyelv, vallás és hagyományok tekintetében – különböztek, átvették a római civilizációt, a katolikus egyházzal, e kultúra fő letéteményesével együtt megőrizték és továbbfejlesztették alkotásait, s egy határozottan „szubrómai" műveltséget alakítottak ki, melyet egészen a 11. századig „román kornak" vagy romanikának nevezünk.

A germán népek beilleszkedését mindenekelőtt csekély lélekszámuk tette lehetővé: a római lakosságon belül 5%-os kisebbséget alkottak, így – ellentétben az arab hódítókkal – gyorsan beolvadtak az őslakosságba. Figyelemre méltó, hogy a zárt tömbökben letelepedett germánok szállásterülete nem változott: Franciaország, Belgium és Svájc területén a helységnevek 1500 éven át változatlanul fenntartották az eredetileg megtelepült népek (alemann, frank, burgund) nevét és nyelvét, s hűen megőrizték a germán/latin nyelvváltás határát is!

A beolvadást a római társadalom átalakulása is siettette: a 4. században az ókor nagy múltú, büszke városi társadalma ruszticizálódott, központjai már nem a városok, hanem a vidéki nemesi udvarházak lettek. Az arisztokraták elhagyták a városokat, amelyek a katolikus püspökök székhelyeivé váltak. Békeidőben a közjegyzőkkel *(notarius)* együtt a püspökök vitték tovább az írásbeli ügyintézést, a barbár támadások idején ők szervezték meg a város védelmét. A római arisztokrácia és a hódítók vezetőrétege a katolikus egyház közvetítésével közeledett egymáshoz, és fokozatosan egybeolvadt.

A legnagyobb átalakulás az államszervezetben ment végbe: a császárságot mindenütt erős katonai hatalmon alapuló királyságok váltották fel. A barbár királyságok azonban megtartották a római jogot: a királyok latin nyelvű törvénykönyveket adtak ki (Alarik Breviáriuma; Eurik vizigót törvénykönyve, 475; Gombetta burgund király törvényei 500–515 körül; a száli frankok törvényei, 511; Ethelbert angol király törvényei, 580; a vizigót Receswitha római törvénykönyve, 654), amelyek éppen a *lex Romana* szellemében szögezik le, hogy minden népet a saját törvényei szerint kell megítélni. A vizigót és burgund törvények szinte teljesen „rómaiak", míg a korai frank és angolszász jog többet őrzött meg a germán hagyományokból.

A római államiság kereteinek megszűnése furcsa módon egyáltalán nem jelentette a római adószedés, bíráskodás, városi vezetés végét. Ezek az intézmények századokkal a barbár hódítás után is háborítatlanul fennmaradtak, csakúgy, mint a birodalom gazdasági szerkezete, pénz- és áruforgalma. A 430-as években a római adószedők pénzeszsákjukkal a hátukon sértetlenül közlekedtek egyes-egyedül Galliában: véletlen eset volt, ha kirabolták őket, ám Germanus auxerre-i püspök életrajza szerint a szent püspök még az eltulajdonított adót is vissza tudta szolgáltatni a kamara tisztviselőjének. Egyiptomi papiruszt és arab fűszereket a 6. század végéig szállítottak rendszeresen Marseille-be, s ezekért a Nagy Konstantin által bevezetett aranysolidusszal fizettek. Az ezüstpénzforgalom növekedése nem az

árucsere hanyatlását, hanem épp ellenkezőleg, a megélénkülését bizonyítja: talán kevesebb nagy értékű luxuscikket importáltak (noha a luxuskereskedelem korántsem szűnt meg!), ám a mindennapokban nem árucseréhez folyamodtak, hanem a kisebb értékű ezüstpénzt használták. Henri Pirenne belga történész szerint a Mediterráneum gazdasági egységét csak a 8. század végén bontotta meg az arab hódítás, amely hirtelen elzárta a Konstantinápoly felé vezető kereskedelmi utakat.

A germánok beolvadásának legékesebb bizonyítéka a 6. században bekövetkezett nyelvváltás: a latin nyelv átvétele a gótoknál, a burgundoknál és a frankoknál. A klasszika-filológusok a helyes latinság mélypontját látták ebben a „legsötétebbnek" tartott században, holott valójában a latin ekkor aratott végleges győzelmet a kelta és a germán nyelvek felett Galliában, az Ibériai-félszigeten és az osztrogót Itáliában. A nyelvvel együtt a római kultúra is meghódította a germán királyságokat. Alapvető tévedés, hogy a 6. század a „barbár" latin kora: a római elitkultúra a barbár királyságokban töretlenül fennmaradt.

A két kultúra összeolvadása

A két kultúra összeolvadását „germán-római" vagy „barbár-római" *(Romano-barbaricum)* civilizációnak nevezzük. Meroving miniszterek és költők, mint Gogo referendarius és Venantius Fortunatus, fennkölt latinsággal érintkeztek egymással, és így írták az okleveleket. Az építészetben egészen a 7. századig tetten érhető ez a kifinomult, a múltat utánzó formanyelv: a Párizs melletti Jouarre Szent Pál-kriptájának belső fala a legszebb római téglarakásos díszítésekből sorakoztat fel mutatóba néhányat, így bizonyítva, hogy a messzi északon még 680 után is akadtak olyan mesterek, akik a császári thermákba illő falakat tudtak húzni. Ugyanitt Agilbert püspök síremléke az 5. századi kopt művészetet idézi.

A 19. századi nyelvészek azért tévedtek, mert véleményüket a legnépszerűbb szerzők, például Tours-i Szent Gergely művei alapján alakították ki, anélkül hogy észrevették volna: a keresztény prédikátorok tudatosan nem az arisztokraták körében dívó précieux latin nyelvet használták, hanem annak egy egyszerűbb változatát *(sermo humilis, sermo rusticus),* de nem azért, mintha ők vagy közönségük már nem ismerték volna a fennkölt nyelvet, hanem azért, mert a beszélt köznyelvet akarták beemelni az irodalomba. Arles-i Caesarius és Tours-i Gergely pontosan azt tette, mint ma Eszterházy Péter és Parti Nagy Lajos: merész nyelvi forradalmukkal a mindennapi fordulatokat akarták tükrözni.

A latin térhódításának oka nem annyira a germán jövevényeknek a nagyobb számú római lakosságba való „beleolvadása" volt, hiszen mint láttuk, a barbárok többnyire zárt csoportokban telepedtek meg, hanem a katolikus kereszténységre történt áttérés. A katolizáció új vallási világot tárt fel, melynek lenyűgöző hitigazságait a katolikus egyház közvetítette és izgalmas, latin nyelven írt könyvekben tette hozzáférhetővé. Szemben az ariánus korszak szikárságával, amikor az egyetlen jelentős vallási és egyben irodalmi termék Ulfila gót bibliafordítása volt, a katolizálás hirtelen utat nyitott a germánok számára is abba az egyetemes „makroközösségbe", mely latin nyelven kommunikált. Ceasarius, Tours-i Gergely, Sevillai Izidor írásait a keresztény világ legtávolabbi helyein is keresték és féltett kincsként őrizték, olyannyira, hogy a 7. századra a romanizálatlan Írország dicsekedhetett – kizárólag a katolikus vallásban felmerülő fontos kérdések megvitatásának köszönhetően – a legjobb latin grammatikai iskolákkal.

Nemcsak a barbárok, hanem a műveltség fogalma is megváltozott: a civilizált ember már nemcsak Homéroszt vagy Vergiliust memorizálta, hanem a *Szentírás* szövegét is magyarázta. A kutatás fő kérdése immár nem az, hogy mikortól nem olvassák Vergiliust, hanem azt, hogy mikor válik a műveltség és az oktatás teljesen *Szentírás*-alapúvá. A 6. vagy a 7. századot a „legsötétebb középkornak" volt szokás tekinteni, a latin nyelvtudás mélypontjának, a klasszikus kultúra kihalásának és a kizárólagos vallási műveltség kezdetének, melyet leginkább a Boethius és Nagy Szent Gergely szellemi világa közti különbség fémjelzett. Mára viszont a kutatók a 6. és a 7. századot tartják a legizgalmasabb átmenetek, az átalakulások korának, amikor a latin nem lesüllyedt, hanem az egész Római Birodalom területén, sőt azon túl is elterjedt, sokkal szélesebb területeken, mint azelőtt bármikor. A klasszikus örökség nem merült feledésbe, hanem új technológiák (kódex, ötvösség) és új műfajok (epitomé, breviárium, szentenciák) révén sokkal közérthetőbbé és ennélfogva közkeletűbbé vált, mint valaha. Sevillai Izidor megalkotta a késő antik „Wikipédiát", az új módszert az antik hagyomány azonnali felidézésére és gyors felhasználására – ezzel egyúttal ledöntve az antik gondolkodás épületét, mert a világ intellektuális megértését a grammatikus töredezett világképével helyettesítette. Izidor egy új kezdet alapjait fektette le, és már önmagában ez is mutatja, mekkora űr tátongott múlt és jövő között a barbár Nyugaton.

A művelődés lerongyolódása

Ha volt az európai történelemben válságkorszak, az 500-as évek az volt. Nem annyira az időszakos anyagi és szellemi válságok, hanem ezek állandósuló következményei voltak rombolók. A háború és a pestis alapvető demográfiai, gazdasági és szociális változásokat okozott az itáliai társadalomban. Az arisztokrácia külföldre menekült, a polgári kormányzat hagyományos formái összeomlottak, a társadalom atomizálódott, apró közösségekre bomlott, melyek irányítását katonai és egyházi vezetők vették át. Azok a rétegek, amelyek korábban biztosították a művelődés és a tudomány fennmaradását és továbbadását, szétmorzsolódtak vagy egyszerűen kihaltak.

Cassiodorus szenátor hosszú és sikeres politikai pályafutás után, 93 éves korában nyelvtankönyvet ír szerzetesei számára, akiknek már a latin nyelv helyes használata is gondot okozott: *„Megtanítottalak titeket többek között a helyesírás és központozás fontosságára, melyről mindenki elismeri, milyen értékes dolog. Összeállítottam nektek egy olvasókönyvet is, mely segít megérteni a Szentírást. Arra törekedtem, hogy elválasszalak benneteket a tanulatlanok tömegétől – bárcsak az isteni hatalom ugyanígy megengedné, hogy ne kerüljünk a gonoszokkal együtt a kárhozat tüzére."*

Az üdvözülés vágya csodálatos módon a világi műveltséget is fenntartotta. Az újabb kutatások kiemelik, hogy Cassiodorus munkássága jelentős ösztönzést adott mind a vallásos, mind a világi tudományok műveléséhez, és szerzetesei ezt a művelődési ideált közvetítették a kolostor falain kívülre egészen Nagy Szent Gergely koráig. Cassiodorus jóval kevésbé nézte le a világi irodalmat, mint Szent Ágoston, de felfogásában a világi tudományosság alárendelt szerepet játszik a *Szentírás* tanulmányozásához képest, és csupán ennek keretei között kap helyet. De egészen más dolog volt a világi tudományokról elmélkedni a 400-as években, mint 580-ban. Ágostont nem érdekelte a keresztény kultúra intézményesítése: Cassiodorusszal ellentétben ő nem iskolát akart alapítani, csupán órarendet javasolt. Ő még természetesnek vette, hogy mindig lesznek iskolák, ahol a ke-

keresztények elsajátíthatják azokat az alapismereteket, melyek segítségével azután tovább munkálkodhatnak a keresztény kultúra gazdagításán. Ágoston virágzó városi kultúrában élt, ahol élénk szellemi eszmecsere zajlott, és a szabad művészetek (a „világi tudományok") még jórészt a pogány elit magántulajdonát képezték.

Egészen más dolog volt kijelenteni – mint Ágoston tette *A keresztény tanításról (De doctrina christiana)* szóló művében –, hogy a kereszténynek is joguk van a világi műveltséghez, és megint más volt biztatni a keresztény elit tagjait, hogy beszűkült szellemi horizontjukat, amennyire a körülmények és Vivarium könyvtára megengedik, kitágítsák. Nagy Szent Gergely és Sevillai Izidor intellektuális környezete már jóval egyszerűbb volt, mint Cassiodorusé vagy pláne Ágostoné. A legelemibb szinten is feltűnik, hogy Ágoston és nemzedéke lankadatlan, élénk vitában állt kortársaival, akik közül sokan nem azt a hitet vagy világnézetet vallották, mint ők. Gergely viszont már el sem tudta képzelni, hogy az ember szomszédságában pogányok lakjanak, akikkel izgalmas szellemi párbeszédet lehet folytatni. Az ő korában a pogányokat primitív „ősembereknek" tekintették. A pápa az általa ismert világ határain kívül élő pogányokra is ezt a sémát húzta. A távoli múlt pogánysága Gergely *Dialógusai*ban népmesei ködben dereng fel. Pogányokról semmiféle intellektuális vitában nem történik említés, és kizárt dolognak tartják, hogy egy szemernyivel is hozzájárultak a kultúra gazdagításához. Gergely munkáiban nyoma sincs a klasszikus gondolkodásnak és irodalomnak: amit ebből ismert, azt kizárólag az egyházatyák műveiből ismerte.

A hatodik század közepe és vége között a művelődés lerongyolódott, az oktatás elszegényedett: a világi, pogány kultúra, mely az 530-as évek művelt nagyközönsége számára még teljesen természetesnek számított, hetven évvel később emlékké homályosult. Az élénk intellektuális vitára lehetőséget adó körülmények elenyésztek. Korábban az igazi vízválasztó a keresztény közösség és a makacsul hitetlen pogány világ között húzódott. Gergely a saját korában, amikor már mindenki keresztény volt, a különbséget az erkölcsi tökéletesség magasabb vagy alacsonyabb fokán lévő keresztények között látta. A vallásilag és szellemileg egyaránt sokkal egysíkúbb 600-as években a keresztény és biblikus alapon értelmezett világ körvonalai mindinkább megszilárdultak, ismerősebbekké váltak. A korábbi keresztény nemzedékek kérdéseit megválaszolták, új kérdések foglalkoztatták az embereket. A *Biblia* más szerepet kezdett betölteni a keresztény gyülekezetek életében. A keresztények annak megfelelően olvasták a *Szentírás*t, ahogyan világukat értelmezték.

A késő antik kultúrában bekövetkezett törés sajátosan a latin Nyugatra jellemző: ezért is annyira izgalmas ez a kérdéskör. A görög–latin, vagyis bizánci, itáliai és germán kapcsolatokat vizsgálva feltűnő, hogy a pogány hellenizmus bizánci továbbélésének nem volt latin megfelelője. Róma utódállamaiban a keresztény írástudók a klasszikus kultúra maradványait hitigazságokon alapuló tudásszervezéssel helyettesítették Benedektől Bedáig.

A latin Nyugat oktatási palettája azonban színesebb és modernebb volt, mint Bizáncé. Több kulturális és oktatási központtal rendelkezett, és ezek a központok önszerveződésen alapultak, nem (csak) az államtól vagy a császár kegyétől függtek. A Keletrómai Birodalomban egyedül Athénban és Konstantinápolyban működtek iskolák (az athéni akadémiát ráadásul 529-ben Justinianus császár bezáratta), a barbár Nyugaton a klasszikus örökségtől nem vagy alig érintett vidékeken – Írországban és Northumbriában – is nagyszerű iskolák szerveződtek. A 6–8. század között az egyház alkotó szerepet játszott Nyugat-Európa új társadalmaiban. Tanítóként lépett fel, a római örökségből is táplálkozó saját régi hagyományait érvényesítve a germán királyságokban.

Minden társadalom az oktatás révén adja át kulturális örökségét: a késő antik egyház számára a barbár Nyugat germán államaiban az iszlám hódítás előtt ezt az örökséget a latin klasszikusok és a *Biblia* alkották. A rétor iskolájától a kolostori iskoláig, Cassiodorustól a Tiszteletreméltó Bedáig a klasszikusok és a kereszténység kettős, alapvetően ellentétes, mégis mindig sikeresen összebékített ismeretanyaga formálta kreatív feszültségben Európa műveltségét.

A Romanobarbaricum alkonya

A Nagy Theodorik nevével fémjelzett „osztrogót reneszánsznak" a Iustinianus bizánci császár vezette reconquista vetett véget. Iustinianus hadvezére, Belisarius 554-re véres harcok árán „foglalta vissza" Itáliát, megtartani azonban nem tudta, és a kegyetlenül elpusztított vidék 568-ban könnyű prédaként hevert egy újabb germán nép, a Baltikumból érkező langobardok előtt. A langobardokat megint csak egy közép-ázsiai népmozgás dobta Itáliába: a törökök nyomására az ujgurok 558 táján nyomultak a Kárpát-medencébe, ahonnan kiszorították a gepidákat és langobardokat, s megalapították az avar birodalmat.

Az Albuin király vezette ariánus langobardok 576-ra elfoglalták a Pó-vidéket, Spoletót és Beneventót, kirabolták Szent Benedek monte-cassinói szentélyét Nápoly mellett, és elvágták a Rómát Ravennával összekötő utat. Benedek ereklyéit frank szerzetesek mentették meg úgy, hogy egyszerűen ellopták a szent holttestét, és a Loire menti Fleury monostorában helyezték el. A bizánciak katonai parancsnokságok *(ducatus)* alá rendelték a hatalmukban maradt vidéket, és Ravennába exarchát ültettek. Ravenna maradt a *Romanitas* védőbástyája Itáliában (környékét Romagnának nevezik azóta is). Az itáliai lakosságot és a római pápát azonban határozottan nyomasztotta a bizánci gondoskodás: fokozatosan egyfajta „itáliai öntudat" alakult ki a gyűlölt görögökkel szemben, olyannyira, hogy Nagy Szent Gergely pápa már „a lombardok püspökének" titulálta magát, és kísérleteket tett megtérítésükre. Agilulf királyt háromszor sikerült lebeszélnie Róma kifosztásáról, s 604-ben katolikus keresztségben részesítette Adaloald trónörököst. A langobardok 643-ban elfoglalták Genovát, és Rothari király ebben az évben kiadta az angolszász törvényekre emlékeztető lombard szokásjoggyűjteményt. 661-ben a király katolizált, a lombard történetíró, Paulus Diaconus pedig az egekig dicsérte a paviai királyi udvar kultúráját.

751-ben a lombardok bevették Ravennát: ezután már csak Róma maradt hátra. A pápa jól tudta, választania kell: provinciális lombard püspök lesz, vagy az egyetemes egyház feje marad? Amikor Aistulf megindult Róma felé, II. István pápa először a bizánciak segítségét kérte, ám hiába: a két egyház kapcsolatát a Konstantinápolyban dúló képrombolás még feszültebbé tette. Hogy megvédje Róma egyetemes szellemi hatalmát, a Szentatya az „egyház legidősebb leányához", a frankokhoz fordult: télvíz idején átkelt az Alpokon, Kis Pipint római patríciussá nevezte ki, aki 754–56-ban két hadjáratban visszafoglalta az exarchátus és a Pentapolis elvesztett területeit, de nem adta vissza a bizánciaknak, hanem nemes gesztussal *„Szent Péternek ajándékozta"* őket. II. István pápa politikai éleslátása létrehozta a pápai államot, mely 1870-ig fennállt. A pápaság és a frankok szövetsége azonban már új korszak beköszöntét jelzi. Róma öröksége politikailag új értelmet nyert, ettől kezdve ezer éven át a Római Birodalom feltámasztása *(renovatio Imperii Romanorum)* a cél. ◆

HATÁRŐRIZET ÉS HATÁRVÉDELEM AZ EZERÉVES MAGYARORSZÁGON

NÉMETH CSABA

Szabács vára, 15. század

A bevándorlással és terrorizmussal kapcsolatos nyilatkozatok, beszélgetések, viták során – még a nagy migránshullám előtt – különböző vélemények hangzottak el az ország határainak biztosításával, felügyeletével, őrzésével kapcsolatban. Egyesek szerint a rendőrség – a polgárőrség időnkénti támogatásával – képes ellátni ezt a feladatot. Mások szerint viszont szükség van az önálló határőrség visszaállítására. Ilyen összefüggésben nem érdektelen áttekinteni – kronológiai sorrendben –, hogyan alakult a határőrizet és a határvédelem Magyarországon a kora középkortól napjainkig.

GYEPŰK

A gyepű szó a török jepi szóból származik, eredeti jelentése kerítés, határvonal. A magyarban is hasonló értelemben használták, de itt már az egész ország határvonalára vonatkozott. A honfoglalás után megkezdődött az akadályokkal teletűzdelt, járhatatlanná tett gyepű kialakítása. A természetes, védekezésre alkalmas határokat mesterséges védművekkel és az ezeken túli lakatlan vagy gyéren lakott területsávokkal bővítették. A lakatlan területrészeket gyepűelvének, az ezen belül húzódó védővonalat gyepűnek nevezték. A gyepűn eltorlaszolható kapukon lehetett átjutni.

Egymás mögött több gyepűvonal létezett, többnyire kettő-három (többlépcsős, többvonalas határőrizet és határvédelem). Számos helyen a gyepűvonalat földvárak rendszere erősítette. Szent István király az elsők között szervezte meg a határvármegyéket és ezzel a gyepűk őrzését. A gyepűk védői, az akkori határőrök a lövők (portyázó lovas könnyűíjászok) és az őrnagy vezette őrök voltak. A korai magyar határőrizet megszilárdítása és a határvédelem megszervezése Szent László királyunk nevéhez fűződik. Ő vált a határőrök védőszentjévé – Szent László napja (június 27.) egyben a határőrség napja is lett. A gyepűelvű határvédelmi rendszer hatékonynak bizonyult a német, besenyő és kun betörések ellen, de az 1241–42-es nagy tatárjárás javarészt megsemmisítette. A tatárjárás után IV. Béla király kővárakat kezdett építtetni.

VÉGVÁRAK

1391-től – az al-dunai Galambóc várának török kézre kerülésével – a terjeszkedő Oszmán Birodalom a Magyar Királyság közvetlen szomszédjává vált. A török támadások ellen, az ország megvédésére Luxemburgi Zsigmond király délen végvárrendszert építtetett ki. A kétlépcsős magyar védelmi rendszer első végvári vonala Szörényvártól Orsován, Nándorfehérváron, Szabácson, Szrebernikin, Banja Lukán, Jajcén, Tinninen (Knin), Klisszán és Szkardonán át húzódott az Adriai-tengerig. A második végvári vonal az országhatártól 50-60 kilométerre, Temesvártól Lugoson, Karánsebesen, Péterváradon, Krupán át húzódott és Zengg környékén érte el a tengert.

A végvárrendszer építését Mátyás király uralkodása alatt, 1470 körül fejezték be. Mátyás több fontos várral erősítette meg az erődvonal nyugati szakaszát. Halála után, a Jagelló-dinasztiabeli királyok (II. Ulászló, II. Lajos) idején – a központi hatalom gyengülésével, a bevételek csökkenésével – a várak rendben tartására, felújítására és a korszak határőrei, a végvári vitézek ellátására egyre kevesebb pénz jutott. 1514-ben a törökök elleni keresztes hadjáratra toborzott parasztsereg, Dózsa György vezetésével, a nemesek ellen fordult. Mozgó csapatok hiányában az ostromolt végvárak felmentése elmaradt, 1518 után a törökök sorra foglalták el ezeket az erődítményeket. 1524-re az első, 1526-ra a második végvári vonal is összeomlott, és széles folyosó nyílt az ország belseje felé a török hódítók előtt. Buda és az ország középső részének 1541-ben bekövetkezett török megszállása után a hódoltsági terület peremén Szigetvár, Kanizsa, Veszprém, Győr, Komárom, Érsekújvár, Eger, Szatmár, Várad és Temesvár fővárakkal új végvári vonal alakult ki. Ezen a védvonalon akkor nemcsak a maradék királyi Magyarországot, hanem a keresztény Európát is védték.

HATÁRŐRVIDÉKEK – HATÁRŐREZREDEK

A török hódítók kiűzése után (1699) a Habsburg Birodalom (s ezen belül Magyarország) déli és keleti határainak védelmére, a török–tatár betörések megállítására, a pestis behatolásának megelőzésére és a csempészés megakadályozására határőrvidékeket alakítottak ki. Az Oszmán Birodalom határa mentén,

Délvidéki határőrök, 18. század

az Adriai-tengertől Erdélyig húzódó területsáv alkotta a déli katonai határőrvidéket. Ez osztrák katonai közigazgatás alatt álló, ezredek szerint szervezett terület volt, s közvetlenül a bécsi Udvari Haditanács, 1848-tól pedig az annak szerepét átvevő Birodalmi Hadügyminisztérium igazgatása alá tartozott. Részekre tagolódott, melyek a következők voltak: a horvát határőrvidék 8 ezreddel, a szlavón határőrvidék 3 ezreddel (Újgradiska, Bród és Pétervárad székhellyel), a bánsági határőrvidék 3 ezreddel (Pancsova, Fehértemplom és Karánsebes székhellyel), valamint az ún. csajkások kerülete a titeli zászlóaljjal. Az 1700-ban alakult Tisza–Marosi határőrvidéket már 1750-ben megszüntették, mivel az időközben bekövetkezett területi változások fölöslegessé tették.

A déli katonai határőrvidéktől eltérően a különálló földrajzi terület nélküli erdélyi határőrvidéken Mária Terézia 1764-ben három székely határőr ezredet (Csíkszereda, Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy központtal), majd 1766-ban két román határőr ezredet (Naszód–Beszterce, illetve Orlát–Nagyszeben központtal) állított fel. Az öt erdélyi határőr ezredet az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után oszlatták fel. 1869-ben Andrássy Gyula miniszterelnök leszögezte: a határőrvidéki rendszert nem lehet tovább fenntartani, mert összeegyeztethetetlen az 1867-ben létrejött dualista berendezkedéssel. Ferenc József elfogadta az álláspontját. A déli katonai határőrvidéket 1872–73-ban oszlatták fel. Polgári közigazgatást vezettek be, területén a nyolc horvát–szlavónországi vármegye és öt (később négy) dél-magyarországi vármegye osztozott.

HATÁRSZÉLI CSENDŐRSÉG – HATÁRRENDŐRSÉG

A kiegyezés után, a dualizmus első éveiben a Magyar Királyi Pénzügyőrség kihelyezett alakulatai őrizték a monarchiabeli Magyarország külső határát. A határon áthaladó áruforgalmat a vámhivatalok, a személyforgalmat pedig a legközelebbi város rendőrségének személyi állományából kikülönített csoportok ellenőrizték. A határrend betartására a határvonal közelébe telepített határszéli szolgabírói kirendeltségek felügyeltek. 1891-től a tíz évvel korábban Tisza Kálmán miniszterelnök kezdeményezésére felállított, katonailag szervezett, az ország vidéki területein közbiztonsági szolgálatot ellátó Magyar Királyi Csendőrséget is bevonták az ország külső határainak őrzésébe.

Az ország hat (1912-től nyolc) csendőrkerületre oszlott, számozásuk sorrendjében: Kolozsvár, Szeged, Budapest, Kassa, Pozsony és Székesfehérvár. Egy csendőrkerülethez többnyire három szárnyparancsnokság tartozott. A csendőrszárnyak szakaszokra, ezek pedig őrsökre tagolódtak. Egy-egy őrs 5–15 csendőrből állt. A csendőr személyében katonának minősült, katonai rendfokozatot viselt és katonai fegyelem alatt állt. A csendőrség kettős alárendeltségéből adódóan a közbiztonsági szolgálat és a gazdászati ügyek a belügyminiszterhez, míg a személyi, előléptetési és fegyelmi ügyek a honvédelmi miniszterhez tartoztak.

A román, illetve szerb határszakaszokkal rendelkező kolozsvári és a szegedi csendőrkerületben határszéli csendőrség alakult. (Később a határszéli csendőrség irányítását – a II. szegedi mellett – a kolozsvári csendőrkerület területéből kihasított VII. brassói csendőrkerület parancsnoksága látta el). A csendőrségnek ez a szakszolgálati ága a Magyar Királyi Pénzügyőrség határ menti szakaszaival együttműködve végezte feladatait. Ebből fakadóan – a pénzügyőr-, illetve a csendőrjárőrök révén – kétlépcsős határőrizet valósult meg a Keleti- és a Déli-Kárpátokban, valamint az Al-Duna mentén. 1912-ben a 900 kilométer hosszú román és a 250 kilométernyi szerb határon összesen 160 határszéli csendőrőrs működött, ahol 1038 csendőr szolgált. Ez a 12 000 fős Magyar Királyi Csendőrség személyi állományának 8,65%-át tette ki.

A határszéli csendőrőrsöket lövészárkokkal, drótakadályokkal vették körül, őrkutyát tartottak. Feladatuk a határőrizet és a határvédelem – külső betörések feltartóztatása – volt. Fegyverzetük ismétlőpuskából és az arra feltűzhető szuronyból állt. Nehézfegyvereik (géppuska, aknavető) nem voltak. A határszéli csendőrök ruházata az ország belsejében szolgálatot teljesítő csendőrökét követte. A jellegzetes kakastollas kalap az éberséget jelképezte. 1916 után a csendőrök buzérvörös gallérhajtókája (parolija) acélzöld szegélyt kapott.

1906-ban, a Magyar Királyi Határrendőrség felállításakor határrendőrkapitányságok és azokhoz tartozó határrendőr-kirendeltségek alakultak. Ugyanakkor a határszéli szolgabírói kirendeltségek megszűntek. A nehezen viselt alá- és fölérendeltség, a nem teljesen elkülönülő működési területek és a párhuzamosságok feszültséghez, hatásköri súrlódásokhoz vezettek a határszéli csendőrség és a határrendőrség között. Az 1912-es újraszabályozás nyomán megszűntek a határrendőr őrségek. A zöldhatár őrzését és a kishatárforgalom ellenőrzését – a pénzügyőrség határszéli szakaszaival együttműködve – a továbbiakban kizárólag a határszéli csendőrség látta el, az illetékes kerületi csendőrparancsnokság irányításával.

A határrendőrség feladatkörében a távolsági határforgalommal és a határrenddel kapcsolatos teendők maradtak. De útjaik nem váltak el teljesen: a határállomásokon az érkező és induló vonatok és hajók biztosítását a határszéli csendőrség látta el, amíg a határrendőrök az úti okmányokat vizsgálták. Az ország külső határain szolgálatot teljesítő határszéli csendőrségtől eltérően a határrendőrség – szervezeti egységei révén – a Magyarországot az osztrák örökös tartományoktól elválasztó, 2250 kilométer hosszú belső határon is jelen volt. Személyi állománya az első világháború kitörésekor megközelítette az 500 főt. A Magyar Királyi Határrendőrség közvetlenül a belügyminiszter igazgatása alatt állt, költségvetését a belügyminisztérium biztosította.

A határrendőrök egyenruhája az 1906-os indulás után megegyezett a székesfővárosi államrendőrség ruházatával, azzal az eltéréssel, hogy hajtókájuk színe sötétszürkére változott és azonosítószámot nem viseltek. 1909-ben a határrendőrségnek új egyenruhát rendszeresítettek, melyet a Monarchia összeomlásáig használtak. Az 1909-es egyenruhareform során a budapesti rendőrségnél bevezetett, majd országosan rendszeresített sötétkék csákót és Zrínyi-sisakot, valamint a derékszíj csatjára került és derékövszámnak nevezett megkülönböztető jelet – más jellegzetes ruhadarabokkal és tartozékokkal (kis atilla, fekete pantalló, cúgos cipő, szolgálati kard) együtt – 1945–46-ig viselték a magyar rendőrök. Akkor tányérsapkát és új, más színű és szabású egyenruhát kaptak.

VÖRÖS ŐRSÉG – HATÁRCSENDŐRSÉG

Az első világháborúban a határszéli csendőrség javarészt megsemmisült. A háború végén a felbomló hadsereg „magával rántotta” a csendőrség másik szakszolgálati ágát, a katonai rendészeti feladatokat ellátó tábori csendőrséget is. A csendőrség többi, az ország belsejében szolgálatot teljesítő része is szétesett. 1918–19 fordulóján a határőrizeti tevékenység háttérbe szorult, mivel a hadműveletek miatt csak demarkációs vonalak léteztek. 1919. március 26-án rendelettel létrehozták a Vörös Őrséget mint az öt nappal korábban kikiáltott Magyar Tanácsköztársaság egységes rendvédelmi és karhatalmi fegyveres testületét. A rendelet kimondta, hogy a Vörös Őrség a Vörös Hadseregnek kiegészítő részét képezi, tagjai bármikor hadiszolgálatra rendelhetők, illetve a Vörös Hadseregbe áthelyezhetők és – többek között – a demarkációs vonal mentén látnak el figyelő- és biztosítószolgálatot. Feladatuk volt a tömegméretű csempészés elleni fellépés is.

A proletárdiktatúra idején a határőri/határrendőri feladatokat is a Vörös Őrség látta el. A feloszlatott csendőrség, rendőrség, határrendőrség, pénzügyőrség és fegyőrség szerepét átvevő, egyetlen szervezetbe tömörített rendvédelmi struktúrát közvetlenül a belügyi népbiztos alá rendelték. A vörösőröknek szolgálatban a bal karon 10 cm széles vörös karszalagot kellett viselniük, amelyen fekete betűkkel Vörösőrség felirat volt olvasható. A Tanácsköztársaság 133 napja után, augusztus 3-án a Vörös Őrséget feloszlatták, és visszaállították a rendőrséget, valamint – a csendőrség kivételével – a március 26-án megszüntetett

Határszéli csendőrök, 1880-as évek

többi rendvédelmi testületet, majd augusztus 9-én a csendőrséget is. 1919. október 1-jén a Budapesti Rendőrség és a Harárrendőrség összevonásával megalakították a Magyar Állami Rendőrséget. Ezt követően a távolsági személyforgalmat a határállomásokon az államrendőrség határszéli kirendeltségei ellenőrizték. 1920 januárjától csendőröket vezényeltek a demarkációs vonalak őrzésére. A létszámgondokon pótcsendőrök és pénzügyőrök bevonásával enyhítettek (pótcsendőr a csendőri feladatok ellátására alkalmas sorkatona volt).

Az újjászervezett csendőrség fölött – viszonylag rövid ideig – újra a Honvédelmi és a Belügyminisztérium bábáskodott. A határcsendőrségnek nevezett alakulat rövid életű volt, alig két évig állott fenn (1920–21). 1921 júniusában a csendőrség a Belügyminisztérium kizárólagos alárendeltségébe került. 1922-ban a VII. törvénycikk rendelkezett a csendőrségről és a rendőrségről. 12-12 ezer fős létszámot engedélyezett. Az 1930-as években anyagi okok miatt a csendőrség létszáma nem is érte el az engedélyezettet.

VÁMŐRSÉG, HATÁRŐRSÉG, HATÁRVADÁSZOK

1921. szeptember 1-jén a Magyar Királyi Csendőrségtől a Magyar Királyi Vámőrség vette át az államhatár őrzését. A vámőrség – a Légügyi Hivatalba (LÜH) bújtatott katonai repüléssel, a hivatalosan kizárólag folyamrendészeti és őrzésvédelmi szolgálatot végző folyamőrségbe rejtett hadihajózással, a RUISK-ban (Rendőr Újonciskola) titokban kiképzett páncéljárművesekkel, gépkocsizókkal, hidászokkal és vasútiakkal, valamint a csendőrtartalékkal együtt – a magyar haderő álcázott része, a létszámkorlátozás és más tiltások kijátszásának egyik eszköze volt. Katonai szervezetben tevékenykedett, őrizte az államhatárt, biztosította a határvédelmet, a kishatárforgalom ellenőrzését, és vámfeladatokat is ellátott.

A hét vámőrkerület-parancsnokság 54 szakaszra és 151 őrsre tagolódott. Egyenruha és fegyver viselésére jogosult tagjainak számát 4500 főben állapították meg. Személyzetének kiegészítése kizárólag önkéntes jelentkezés alapján történt. A legénységi és altiszti állományához tartozó egyének szolgálati kötelezettsége 6 évre terjedt ki. A vízi határátkelőhelyeken a személyforgalmat – átvéve a vízirendőrség feladatait – az 1921 márciusában megalakult Magyar Királyi Folyamőrség felügyelte. 1930 októberében a nyílt és titkolt magyar haderő összesen 57 648 főt számlált.

1932-ben a vámőrséget Magyar Királyi Határőrséggé szervezték át, de a pénzügyminisztériumi alárendeltség megmaradt. Egy évvel később különválasztották a vámszaki és a határőrizeti szolgálatot. A határőrök honvédegyenruhát, puha, a fejhez jól idomuló, ellenző nélküli Bocskai-sapkát, zárt nyakú, álló, majd fekvő gallérú, ívelt zsebfedős zubbonyt és köpenyt, bricsesznadrágot és bakancsot viseltek, tisztjeik fekete csákót (becenevén „babmérő”) hordtak. Hajtókájuk fűzöld színű volt, buzérvörös szegéllyel.

1938 októberében – alig két hónappal Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának beállta után – a határőrség határvadászok néven beolvadt a honvédségbe, és így a Honvédelmi Minisztérium alárendeltségébe került. A határőrség egységeit 24 határvadász-zászlóaljjá szervezték. Egy határvadász-zászlóalj két részre oszlott: határszolgálatos és úgynevezett csapatrészre. Előbbi a határőrizetet, vagyis kifejezetten rendészeti feladatokat látott el, utóbbi pedig a határvédelmet – tehát a tisztán katonai jellegű tevékenységet – biztosította. A második világháború idején az Uzsoki-hágótól az Ojtozi-szorosig kiépült az Árpád-vonal, a Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere az Északkeleti- és Keleti-Kárpátokban. Védői az 1944. augusztus–szeptemberi harcokban jórészt hegyi felszerelésű határvadászok és hegyivadászok voltak.

1940-ben a határvadászok buzérvörös szegélyű, fűzöld paroliját a gyalogsági fűzöld parolira cserélték. A sapkán a megszokott topánt a zászlóalj számával ellátott vadászkürt váltotta fel. Az 1939–40-ben felállított hegyi felszerelésű határvadász-zászlóaljak és hegyicsapatok (az 1. hegyidandár és a 2. hegyidandár honvédeit 1943. október 1-jétől hivatalosan hegyivadászoknak nevezték) katonáinak ruházata ellenzős Bocskai-sapkából, buggyos szárú nadrágból és szögecses talpú bakancsból állt. De hajtókájuk színe fűzöld volt, mint a gyalogosoké. A kétféle “hegyieket” jelvényeik és a sapkájukon díszelgő vadászkürt, illetve havasi gyopár alapján lehetett megkülönböztetni egymástól.

ZÖLD ÁVÓ – KÉK ÁVÓ

1944-ben a régi határőrizeti szervezetek felbomlottak, az újjászervezést lényegében az alapoktól kellett kezdeni. 1945. február 23-án jelent meg a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány honvédelmi miniszterének, Vörös János vezérezredesnek a rendelete a honvéd határőrség felállításáról. A határőregységek felállítása, struktúrájának kialakítása a honvédség keretében történt. Kezdetben egylépcsős, a határ közvetlen közelében történő határőrizet valósult meg, később – főleg a déli és a nyugati határon – áttértek a többlépcsős határőrizetre.

Az újjászervezett honvédség – a gazdasági nehézségek ellenére – hat év alatt háromszor cserélt egyenruhát. 1945-ben a legénységnél (1951-ig) maradt az ellenző nélküli Bocskai-sapka (topándísz nélkül), a fekete csákót kivonták, a tisztek és tiszthelyettesek ruházatához részben a Magyar Királyi Honvéd Légierő tisztjeinek tányérsapkája és nyitott nyakú, fazonos gallérú, egyenes zsebfedős, váll-lapos, nyakkendővel viselhető zubbonya szolgált mintául. Az 1949-es egyenruhaváltáskor a tányérsapkák tányérrésze kisebb, a váll-lap szélesebb lett, a tiszteknél a rövid életű nyakkendős viseletet zárt nyakú zubbony váltotta fel, a hatágú rendfokozatjelző csillagokat pedig ötágúakra cserélték. A határőrök hajtókaszíne akkor piros alapon világoskék volt.

Nemcsak az államhatár őrzésének, de a határforgalom ellenőrzésének szervezetei is újjáalakultak. A határrendészeti kapitányságok hivatalosan 1946. január 1-jén kezdték meg tevékenységüket. A Belügyminisztérium kötelékébe tartozó új határrendőrség elsősorban a távolsági határforgalmat ellenőrizte, de részt vett a kishatárforgalom ellenőrzésében és a „zöldhatár” őrzésében is. Ahol a határforgalmat a határrendőrség ellenőrizte, a határőrség csak a katonai határvédelmet látta el.

1946 márciusában a határőrcsapatok irányítását a feladatukat egymástól függetlenül végző honvéd kerületi parancsnokságoktól az újonnan létrehozott Határőr Parancsnokság vette át. A határőrség országos parancsnoka – elvben – közvetlenül a honvédelmi miniszter alárendeltségébe tartozott. Az első országos határőrparancsnok Pálffy György ezredes lett, aki emellett 1948-ig megtartotta a katonai hírszerzést és elhárítást irányító Honvédelmi Minisztérium Katona Politikai Osztályának vezetői tisztségét is. A korábbi 27 határportyázószázadból és új erőkből 15 határvadász-zászlóalj jött létre. Ezzel a határőrség létszáma 10 000 főre emelkedett. Legfontosabb feladata az ország illegális elhagyásának megakadályozása volt.

A déli, majd a nyugati határszakaszon 15 km-es határövezetet jelöltek ki. Ezen belül 500 és 50 méteres határsávok, valamint nyomsáv létrehozásával, magasfigyelők készítésével, szögesdrótból készült műszaki zár építésével (nyugati határszakasz) és gyalogsági aknamezők telepítésével totális határőrizeti rendszert építettek ki. (Az 50 méteres határ-

Az ÁVH határőreinek felvonulása, 1950. április 4.

sávba kizárólag határőrök mehettek be). A déli határon erődrendszer is épült.

A határőrség 1950. január 1-jétől a Honvédelmi Minisztériumtól átkerült a Belügyminisztériumtól ugyanekkor függetlenített Államvédelmi Hatósághoz. Az egyre terebélyesedő új szervezet egy hónappal később a katonai elhárítást is bekebelezte, internálótáborokat tartott fenn, és az Igazságügyi Minisztériumtól átvette a börtönök egy részét. Az elvben már csak a Minisztertanácsnak – gyakorlatilag azonban a Rákosi Mátyás–Gerő Ernő–Farkas Mihály-trojka alkotta titkos Honvédelmi Bizottságnak – alárendelt „nagy" és „független" ÁVH szervezetileg két nagyobb részre tagolódott: határőrség és belső karhatalom.

Az állomány honvédegyenruhát viselt és a honvédségivel azonos rendfokozatai voltak, az államvédelmi jelzővel ellátva. Hivatásos és sorozott tagokból állt, utóbbiak három évet szolgáltak. Megkülönböztető jelzésként – az új főhatóságot létrehozó 1949. december 28-i minisztertanácsi rendelet szerint – a határőrök *„a tányérsapkán körbefutó zöld szalagot és zöld váll-lapot",* a belső karhatalmisták pedig *„a tányérsapkán körbefutó kék szalagot és kék váll-lapot"* viseltek. (Innen származnak a közkeletű „zöld ávó" és „kék ávó", illetve a „zöld ávós" és „kék ávós" elnevezések.)

1951. február 1-jén a határrendőrség beolvadt az Államvédelmi Hatóságba, feladatkörének, állományának és eszközeinek zömét a határőrség vette át. A megszüntetett határvadász elnevezés helyett ugyanabban az évben végül az „államvédelmi határőr" elnevezést vezették be, a Magyar Honvédség megnevezés Magyar Néphadseregre változott, az év végén pedig áttértek egy teljesen szovjet mintájú egyenruhára (szovjet típusú tányérsapka és pilotka, gimnasztyorka, széles váll-lapok, csizmanadrág, vászonszárú csizma).

Az Államvédelmi Hatóság élén 1953. január 3-ig Rákosi bizalmasa – majd kegyvesztettje –, Péter Gábor áv. altábornagy állt, utána Piros László áv. vezérőrnagy (a határőrség akkori parancsnoka, később belügyminiszter), megbízott vezető irányította. 1953 júliusában, Nagy Imre első miniszterelnöksége idején – a Sztálin halála utáni megváltozott politikai széljárás következményeként – elrendelték a szinte korlátlan hatalmú ÁVH mint önálló szerv megszüntetését, és visszarendelték a Belügyminisztériumba. A határőrséget – a minisztérium keretében – különválasztották az ÁVH többi szervezeti egységétől.

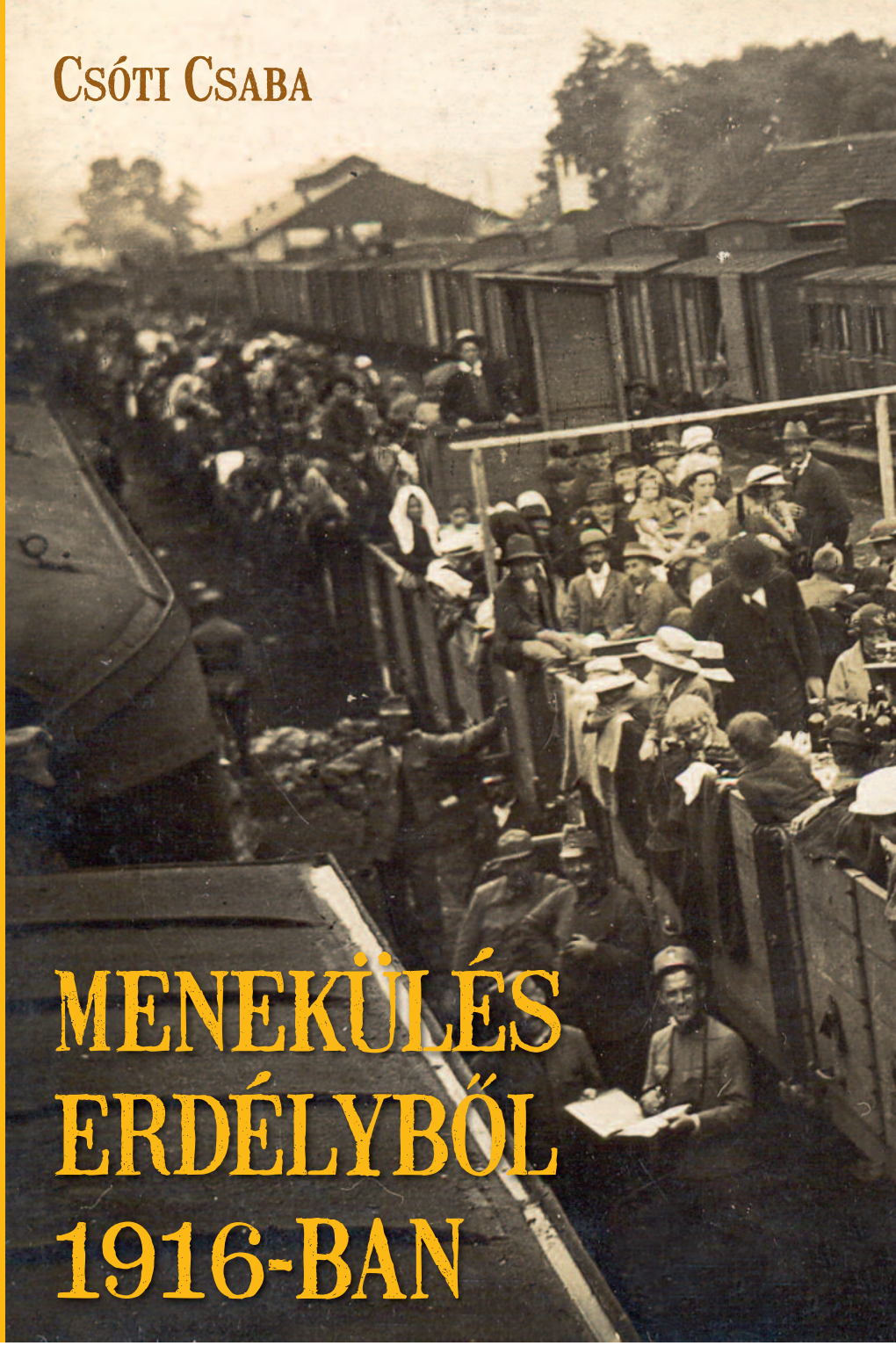
1956. október 28-án Janza Károly altábornagy, honvédelmi miniszter és Münnich Ferenc rendőr altábornagy, belügyminiszter – Nagy Imre második kormányának tagjai – közös parancsa december 31-i határidővel a hagyományoknak megfelelő rendfokozati jelzésekre való visszatérésről rendelkezett. Két nap múlva, október 30-án a rádióban elhangzott: *„A hadsereg vezetésének forradalmi katonai tanácsa követeli, hogy a hős határőreink a honvédséghez tartozzanak."* November 2-án megkezdődött a határőrség a Honvédelmi Minisztérium kötelékébe történő átvételének az előkészítése. Az események kedvezőtlen alakulása következtében ez az átvétel elmaradt, de a honvédségben október 29-én újra bevezetett, ellenző nélküli Bocskai-sapkát a határőrök is viselték.

HATÁRŐRSÉG – RENDŐRSÉG

A forradalom és szabadságharc leverése után, 1956 utolsó két és 1957 első két hónapjában a határőrség a Fegyveres Erők Minisztériumához tartozott. A Münnich Ferenc – már Kádár János kormányának tagja – elképzelése szerint alakuló csúcsminisztérium alárendeltségében működött volna a határőrségen kívül a hadsereg, a rendőrség, a légoltalom, a tűzrendészet és a büntetés-végrehajtás is. Az említett területek (ügykörök) egy miniszteri tárcához tartozásának münnichi gondolata és gyakorlata diszkrét elvetésének részeként 1957. március 1-jei hatállyal Biszku Bélát a „belügyek vezetésével", Révész Géza altábornagyot pedig a „honvédelmi ügyek vezetésével" bízták meg. A határőrség a „belügyekhez" került és ott is maradt 2007. december 31-ig, a rendőrségbe történt beolvasztásáig. Ezzel az államhatár felügyeletét a rendőrségre bízták.

Csóti Csaba

Menekülés Erdélyből 1916-ban

1916. augusztus 27-én este hat órakor a brassói határrendőrség jelentette Betegh Miklós erdélyrészi kormánybiztosnak, hogy a határszéli Predeál vasútállomás román oldalán nagy a mozgolódás, a román vasutasok csomagolnak, szekerekkel szállítják el családtagjaikat.

A kormánybiztos felhívta információért Sándor János belügyminisztert, aki azonban nem tudott semmiféle határ menti mozgósításról. Három órával később, a román hadüzenet átadása után tizenöt perccel már arról érkezett jelentés, hogy lövik a predeáli állomást. Semmi kétség sem maradt afelől, hogy Románia támadást indított Magyarország ellen. Kilenc és tíz óra között megérkezett a Belügyminisztérium telefonos értesítése a kormánybiztosnak arról, hogy a román nagykövet átadta a hadüzenetet.

A román támadás pillanatában korábban soha nem látott méretű magyar menekülttömeg indult el a megtámadott területekről. Ezzel kezdetét vette a huszadik századi tömeges népmozgások magyarországi története is.

A román csapatok a határ teljes hosszában támadtak. Az ellenség legalább hétszeresre becsült túlereje miatt Arz Artúr vezérezredes, az Erdélyben állomásozó osztrák–magyar 1. hadsereg parancsnoka nem is gondolhatott a támadók visszaszorítására. Arz csapatainak feladata a haditerv szerint az volt, hogy biztosítsák az erdélyi területek kiürítését, méghozzá egészen a Maros vonaláig.

A románok előrenyomulása szeptember 18-ig folyamatos volt. A hónap közepén az erdélyi front délen a Nagyszeben–Fogaras vonalon húzódott, majd északnak fordulva, Székelyudvarhelyen, a Kis-Küküllő forrásvidékén és a Maros völgyén át Bukovinánál érte el a román–magyar határt. A háború menetében a szeptember 26–29-i nagyszebeni csata, majd az október 7–9-i brassói ütközet jelentette a fordulópontot. Mindkét jelentős összecsapás a Falkenhayn német tábornok vezetése alatt egyesített osztrák–magyar és német birodalmi haderő győzelmét hozta. E két győzelem után indult meg a központi hatalmak erdélyi ellentámadása, melynek hadászati tekintetben vett csúcspontja, immáron átlépve a Kárpátok vonalát, Bukarest december 6-i bevétele volt.

„A népvándorlás képe és zavaros ideje ismétlődött meg”

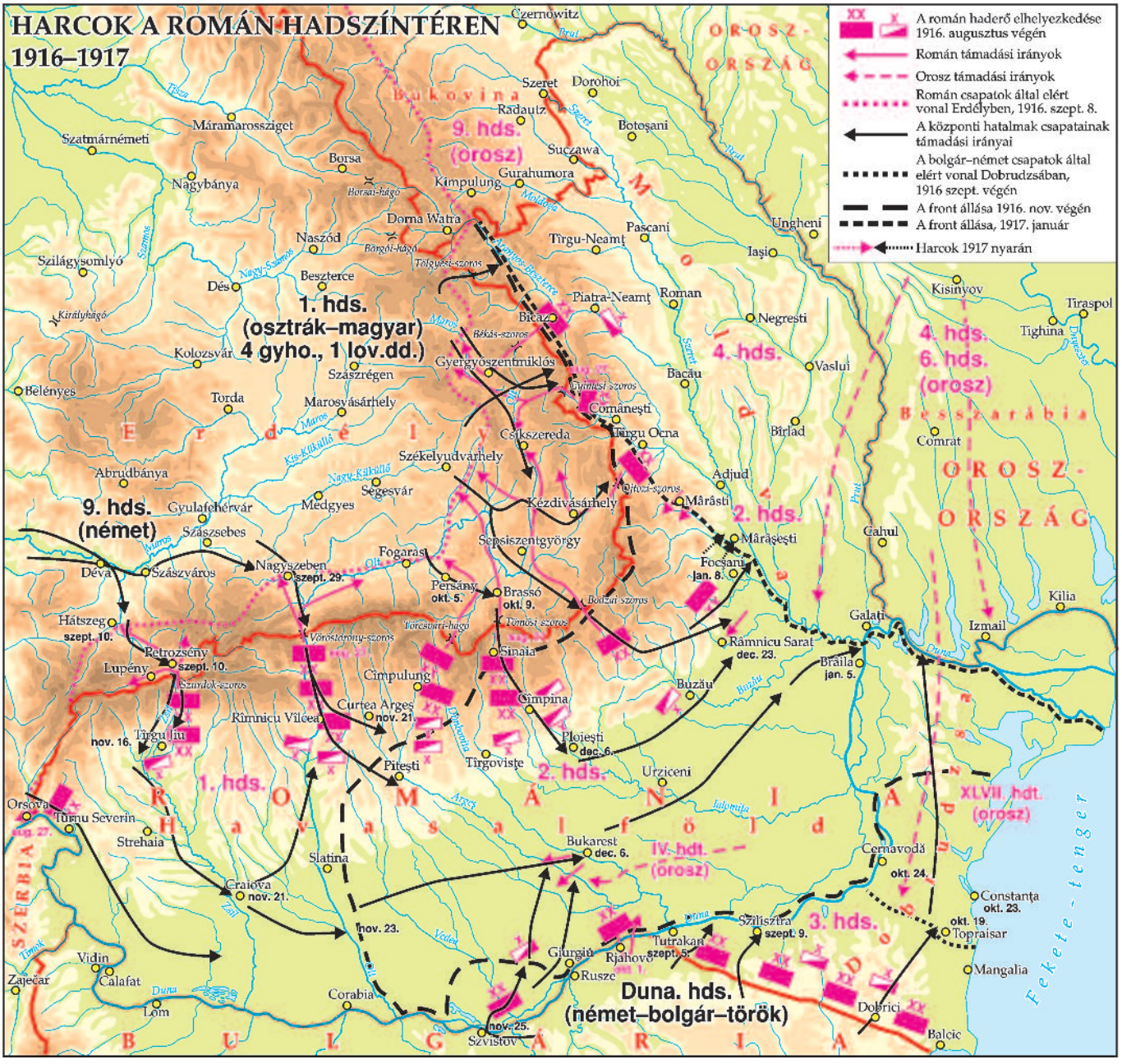
A támadás első hulláma az egykori székely határőrvidék keleti végeit, Csík és Háromszék vármegyéket, valamint a Barcaságot érte. Fejér Sándor, Csík vármegye alispánja augusztus 27-én éjfélkor értesült a támadásról. A Betegh Miklós kormánybiztossal való egyeztetés után néhány órával gyakorlatilag

kiüríttette Csíkszeredát és a vármegyét. A 17–55 év közötti hadra fogható férfiakat felszólította, hogy induljanak el az ország belseje felé, és jelentkezzenek a népfelkelő zászlóaljakba. A közigazgatási hatóságokat, a takarékpénztárakat felszólították a távozásra. A marhaállományt is összeterelték és rohamtempóban hajtották nyugat felé.

A helyi katonai parancsnok sürgetésére, aki a város és a megye teljes kiürítését kívánta, felkerekedett a vidék lakossága. Csík vármegye 5000 lakosú székhelyén összesen tíz ember maradt. Fejér Sándor szerint amikor bevonultak a román csapatok, Csíkszereda kihalt volt. Hasonló képet mutatott a román bevonuláskor a háromszéki Sepsiszentgyörgy is, ahol a 11 ezer főnyi lakosságból csupán 583-an maradtak vissza. Gyergyószentmiklós lakói 27-én éjjel még nem gondoltak menekülésre, bízva a város szélén állomásozó osztrák–magyar katonaságban. Másnap reggel nyolc órakor azonban a városban székelő hadosztály-parancsnokság elrendelte a kiürítést.

A hivatalos intézkedésektől függetlenül is megindult azonban a menekültek áradata Erdély belseje felé. Csíkmadaras, Csíkszentmiklós és Gyergyóalfalu egykori plébánosai szerint egymást taposva menekültek a rémült emberek Udvarhely felé és a Hargitára. A lakosság számára hihetetlennek tűnt a támadás, hiszen a nyári hónapokban az újságok arról cikkeztek, hogy Románia nem meri majd megtámadni „hatalmas szomszédját”. A hegyekben élő, újságot nem olvasó embereknek pedig a hatóság által felfogadott pásztorok szóban vitték 1916 augusztusában a hírt: nem kell menekülni, nem lesz román támadás. A menekülők első jelentősebb állomása Marosvásárhely volt, ahol 1916 szeptem-

berében nyolc-tízezer főre becsülték az összezsúfolódott emberek létszámát.

Persze nem mindenhonnan menekült el a teljes vagy majdnem teljes lakosság. Brassóban a polgárok zöme otthonába húzódva várta a megszállók érkezését. Abban, hogy a csíkszeredaiak és a sepsiszentgyörgyiek gyakorlatilag üres várost hagytak maguk után, szerepe lehetett annak, hogy e települések lakossága szinte teljesen magyar volt. Az egykoron „szász” Brassóban azonban jóval vegyesebb volt a lakosság összetétele.

A terület teljes kiürítésére már csak azért sem kerülhetett sor, mert a hadsereg vezetése is kénytelen volt tudomásul venni, hogy több megye teljes népességét nem lehet elszállítani. A menekülés mértéke azonban így is meghaladta a várakozásokat. Ebben szerepe volt annak is, hogy a katonai érdekekből kitelepített, hadra fogható férfiakat feleségeik és gyermekeik is követték az ország belseje felé. A „székely ezredek” ez időben amúgy is az olasz fronton tartózkodtak, tehát sok parasztcsalád a közfelfogás szerint védelmet jelentő férfi jelenléte nélkül élte a támadás pillanatában mindennapjait. Betegh Miklós az erdélyiek menekülésére ezért később mint az „asszonyok futására” emlékezett vissza.

A közbiztonság felbomlása

Aki elindult, igyekezett mindent magával vinni, amit csak fel bírt pakolni szekereire, be tudott csomagolni bőröndjeibe. A falusi lakosság jó része maga előtt hajtotta jószágait, így egy darabig gondoskodni tudott önmaga ellátásáról.

A román hadsereg támadása és a szövetséges hadsereg felvonulása Erdélyben maga után vonta az elhagyott területek pusztulását. Ez súlyos csapást jelentett az otthonukból elmenekültek számára, hiszen a háborús pusztítás *„sok kis egzisztenciát teljesen a tönk szélére juttatott”*, fogalmazta meg egy 1917 őszén készült belügyminiszteri vizsgálat jelentése. Csík vármegye felcsíki járásában 1918 januárjára készültek el a hadikárok felmérésével. A járásban a hatóságok által megállapított kárérték ekkor 265 millió koronára rúgott. Annak ellenére, hogy a pusztítás mértékéről abszolút számokkal nem rendelkezünk, a károk hozzávetőleges áttekintéséből nyilvánvalóvá válik, hogy sok

PESTI HÍRLAP
1916. SZEPTEMBER 2.

Székesfehérvárról jelentik: Az erdélyi menekültek egy csoportja, nagyrészt csíkmegyei, gyimesbükki és felsőlöki vasutasok családjai Székesfehérvárra érkeztek. Három személy- és öt teherkocsiból álló vonat hozta a menekülteket. A városi hatóság nyomban élelemmel látta el a menekülteket, kiket egyelőre iskolákban szállásolnak el. Estére újabb menekülő csoportot várnak.

Hajdúböszörménybe éjszaka érkezett meg az első menekülő vonat, mely ötven vagonból állott. A vonaton 268 menekült volt, többnyire vasutasok családjai. A menekültek, akik hétfőn reggel indultak útnak, Gyergyószentmiklósról, Vaslábról és Marostőről valók. Hajdúböszörménybe este újabb vonatot várnak, amellyel 200 menekült érkezik. A menekülteket a városi iskolákban helyezték el és élelmezésükről a város gondoskodik.

esetben a kisbirtokosok egész addigi munkájának eredménye veszett oda.

A háború sújtotta területeken az épületek mintegy harmada leégett, elpusztult. Az épen maradtakat szinte teljesen kifosztották. Csík és Háromszék megyékben elsősorban a román katonaság számlájára írható a pusztítás, bár egyes csíkiek, a felperzselt föld ősi taktikájában gondolkodva, maguk gyújtották fel házaikat, mielőtt elmenekültek a betörő ellenség elől. A kihalt településeken a katonaság élte fel a megmaradt készleteket. *„A visszamaradt baromfit táplálkozásra felhasználta kezdetben a román katonaság, később saját előrenyomuló hadseregünk”* – olvasható a hivatalos jelentésben.

Egyes, a telepítésben is érintett vidékeken pedig éppen a menekültek okozták a legtöbb kárt. Az utakat ellepő emberek egy részét ugyanis *„fegyelmezni, egyben tartani nem lehetett”* – jelentették a csendőrök. Előfordult az is, hogy a már kiürült falvakon áthaladók fosztották ki sorstársaik hátrahagyott portáit. A közbiztonság teljesen felbomlott. Ahogy a csendőrség jelentése fogalmazott: *„Az illető tisztviselő* [aki fel akart lépni a dúlás ellen] *vagy csendőr a következő pillanatban egész tömeggel találta magát szemben s* [ez] *jellemző volt úgy egyesek, mint a tömeg elkeseredésére, mert midőn valaki kártevésben éretett, inkább leszúratta magát, mintsem a megkezdett munkáját abbahagyta volna.”*

APRÓHIRDETÉSEK
1916. SZEPTEMBER 3.

INTELLIGENS családnál egy, esetleg két utcai szoba, menekültnek is, kiadó. Baross u.- 129., I I I . 39. 87

AGILIS erdélyi menekült házmesteri állást keres, apróbb vízvezeték javításokat is ért. Bővebb fölvilágosítást a Murányi-utca 10. Iskola. Leveleket a fönti címre kérek. 4459S

KÉREM Kovásznáról menekülteket, ha Albu Bélánéről tudnak valamit, szíveskedjenek értesíteni. Lázár, Nefelejts-utca 65. 66460

MARGITHIDFÖNÉL fényesen berendezett nagy utcai szoba, villany, fürdővel, menekülteknek rövidebb Időre is azonnal kiadó. Zsigmond-utca 20 fszt. 4 890

Azok az emberek, akik nem menekültek messzire, hanem a környékbeli erdőkben-hegyekben kerestek menedéket, szép lassan visszaszivárogtak az

PESTI HÍRLAP
1916. SZEPTEMBER 6.

Gróf Károlyi Mihály: Legsúlyosabb azonban az a felelősség, amely a miniszterelnök urat személyesen terheli. Én nem vagyok stratéga, nem akarom azt állítani, hogy Erdély határát lehetett volna megvédeni, én nem tudom azt, hogy a szorosok olyanok-e, hogy azokat az átkaroló mozdulatoktól meg lehetett volna-e védeni, de igenis azt állítom, hogyha ez a terv fennállott, hogy mi visszavonjuk csapatainkat és a marosi vagy a küküllői, vagy egy más vonalat veszünk fel, akkor nem lett volna szabad megtörténnie annak a botrányos dolognak, hogy Erdély ezen részének evakuálására semmi intézkedés nem történt. Hogy ottan oly óriás pusztulás történt, ezért a miniszterelnök úr felelős. *(Úgy van! Úgy van! Taps bal felől. Zaj és közbekiáltások.)*

Gróf Batthyány Tivadar: Ne a főispánokat, hanem a népet hallgassa meg!

Polónyi Géza: A főispánok is nyilatkoztak! *(Zaj.)*

Gróf Károlyi Mihály: Az egész erdélyi lakosság védtelen volt, menekült és ott kellett hagyni legértékesebb értékeit. *(Úgy van! Úgy van! a szélsőbaloldalon.)* Gazdasági háborút is folytatunk, a háború attól is függ, hogy gazdaságilag hogyan bírjuk el. Hogy akkor ott hagyjuk szénbányánkat. *(Úgy van! Úgy van! a szélsőbaloldalon.)*

Meg nem mentjük azt a rengeteg sok állatot, azt a gabonát...

Barabás Béla: Ilyen jó termés Erdélyben sohasem volt, mint az idén.

Gróf Károlyi Mihály: ezek olyan súlyos hibák, melyek politikailag is, erkölcsileg is lehetetlenné teszik azt, hogy ugyanazok az emberek vezessék az ország ügyeit, akik eddig vezették. *(Úgy van! Úgy van! a szélsőbaloldalon.)* [...]

Gróf Tisza István: Utalok arra, hogy más hadviselő államok területén is folyt már háború...

Ábrahám Dezső: De el is ment a miniszterelnök!

Gróf Tisza István: Ausztria területén is állott az ellenség, és német szövetségesünk is evakuálta Kelet-Poroszországot! *(Felkiáltások a baloldalon: De idejében, nem az utolsó pillanatban!)*

Gróf Tisza István: A lakosság ott maradt, csak a katonák vonultak el [...]. Együtt érzek szenvedő honfitársaimmal, de nem tudok arra esetet, hogy a mostaniakhoz hasonló sajnálatos események egy törvényhozásban is ilyen jelenetekre adtak volna alkalmat... *(Az ellenzék tagjai felugranak, verik a padokat. Az elnök csenget, kézmozdulatokkal kéri a képviselőket. A miniszterelnök beszél, de egy szavát sem lehet hallani.)*

Gróf Tisza István: Ha már arról van szó, konstatálni kell, hogy Erdély lakossága az ellenséges területről, a román ajkúakat kivéve, nagyon kevés kivétellel elmenekült.

elhagyatott falvakba. A hazatértek közül sokan a gazdátlanul maradt portákra vetették magukat, az ajtókat feltörték, a házak berendezéseit széthordták. Közülük kerültek ki azok is, akik a román megszállás alatt tisztséget vállaltak. Emiatt akik elmenekültek, minden otthonmaradottat tolvajnak tartottak, „új románoknak" gúnyolták őket.

Bár a korabeli visszaemlékezések a fosztogatásokat elsősorban a civilek számlájára írták, az osztrák–magyar és német hadsereg felvonulásával okozott pusztítás is jelentős lehetett. 1917 folyamán tömegével érkeztek a bejelentések a különböző kormányzati szervekhez azokról a károkról, amelyeket a szövetségesek a lakosság vagyonában okoztak. A többnyire egyszerű, írni-olvasni alig tudó emberek könyörgő hangú levelei mellett akad néhány precízen megfogalmazott beadvány is. Ilyen például özv. Dessiás Merkúrné panasza, aki 1944 korona értékű, 45 tételt számláló beadványában a sodrófától a zsírosbödönön és a komódon át az istállóig mindent felsorolt, amiben a katonák kárt tettek. A háborús hónapok alatt elhagyott portájának sorsáról így emlékezik meg: *„Távollétemben a menekülők, de különösen a beszállásolt s különböző csapattestekhez tartozó katonák behatoltak, napokon, heteken át az udvaron és az épületben tartózkodtak."*

A felvázolt kép természetesen nem jelenti azt, hogy a menekülők mindannyian részt vettek volna a garázdálkodásban vagy hogy az osztrák–magyar és német hadsereg fegyelmezetlenebb lett volna, mint a román vagy bármely más állam katonasága. Ugyanakkor a korabeli panaszlevelek jól mutatják, hogy a hadsereg által megszállt területeken a közbiztonság teljesen felbomlott. Sok hazatérő parasztgazda keserű véleményét fogalmazhatta meg a háromszéki Hídvég községben lakó Székely István, amikor a román háború alatti pusztulás okait a következőképpen határozta meg: *„Az ellenség nem tett annyi kárt, mint az itthon maradtak. Román, magyar egy tolvaj volt, egyik nagyobb a másiknál, mert valamit elvermeltünk, azt is kikeresték."*

A vasút szerepe

Ilyen mértékű menekültáradattal mindaddig nem kellett szembenéznie a magyar államigazgatásnak. Nyilvánvalóvá vált, hogy a legszerényebb korabeli becslés szerint mintegy 200 ezer főt számláló erdélyi menekülttömeget a környékbeli vármegyék befogadni és élelemmel ellátni nem tudják. Az első „hullámban" menekülő csíkieket már ekkor az ország belsejébe kívánták áttelepíteni. A kijelölt vármegyék ekkor Hajdú, Szabolcs és – érdekes módon – a távoli Somogy voltak.

A távolsági utaztatáshoz szükség volt a vasútvonalakra, hiszen másként nem lehetett emberek ezreit, tízezreit átszállítani az ország belső területeire. A hadvezetőség azonban a vasúti szállítást a katonaság részére foglalta le. Az erdélyi kormánybiztos tervét, hogy a vonatok katonákkal megrakottan Aradnál lépjenek be és menekülőket szállítva a Szilágyságon keresztül hagyják el Erdélyt, nem fogadták el. Emiatt a menekülők többsége szekéren vagy gyalog tette meg az utat Szászrégenig és Marosvásárhelyig. Ráadásul a kormányzat sem fogadta lelkesen Betegh elképzelését arról, hogy a csapatszállítások miatt amúgy is zsúfolt vasúti forgalmat „menekültszerelvények" beállításával terheljék meg.

A mind nagyobb méreteket öltő „népvándorlás" hatására azonban a minisztertanács végül 1916. szeptember 18-i ülésén úgy döntött, hogy elfogadja a kormánybiztos elképzelését a menekülteknek, illetve a katonaság kürítési intézkedései nyomán otthonukat elhagyni kényszerülteknek az országban való széttelepítéséről. Azt azonban ekkor is hangsúlyozták, hogy mivel a *„vasutak menekülőkkel vannak tele"*, az *„utakat marhák és szekerek foglalják el"*, a kitelepítést a *„feltétlen szükség esetére kérik korlátozni"*. A hatékonyabb vasúti szállítás elé azonban a központi hatalmak felvonuló hadserege hadászati okok miatt továbbra is akadályokat gördített. Betegh Miklós szerint *„a hadvezetőségtől* […] *alig lehetett kieszközölni, hogy a katonákat a frontra vivő vasúti kocsik visszafelé menekülteket szállítsanak."*

Aradtól Pozsonyig

A korabeli sajtótudósításokból kiderül, hogy szeptember 1-jétől kezdve folyamatosan érkeztek menekülteket szállító vonatok Budapestre. A Keleti pályaudvarra elsőként befutó szerelvények Brassó vidékéről hoztak menekülteket, akiknek nagy része *„asszony és gyermek volt"*. *Az Est* tudósítója ekkor 5000 főre becsülte létszámukat. Eközben már 16-20 ezerre taksálták a Marosvásárhelyen összegyűlt menekülők létszámát. Igaz, ekkorra kiderült, hogy a menekülők nagy száma annak is betudható volt, hogy a pánik hatására olyanok is elmenekültek, akiknek a lakóhelyére végül el sem jutott a román katonaság.

A szakszerű, jól megszervezett telepítésekkel a kormány a kisebbik rosszat választotta. A gazdaságilag és hadászatilag súlyos 1916. évben a könnyebbik megoldásnak ígérkezett széttelepíteni az ország belsejében a menekülteket. Az utaztatás költségei ugyan magasabbak voltak, mintha az embereket a lakóhelyükhöz közeli táborokban helyezték volna el, ellátásuk viszont jobban megoldhatónak tűnt. Így ugyanis bevonhatták a helyi törvényhatóságokat és a lakosságot is a menekültekről való gondoskodásba.

A menekültvonatok Szászrégenből és Marosvásárhelyről indultak, és a Szolnok–Budapest (Kelenföld), illetve az Arad–Szeged–Szabadka vonalon keresztül jutottak el dunántúli és felvidéki célállomásukhoz. A menekültek megérkezése egyes megyékbe még nem jelentet-

PESTI HÍRLAP
1916. SZEPTEMBER 7.

JÖNNEK A MENEKÜLŐK…

A Pesti Hírlap tudósítójától
Budapest, szeptember 6.

Erdélyből szomorúan egyre jönnek a menekülőkkel telt vonatok; fáradt és fájdalmas szíve dobbanásai egy elgyötört, megkínzott testnek. Jönnek onnan alulról, a sóhajokkal teli bérces kishazából, és hozzák fölfelé a legjobb, legbecsületesebb népet, a székelyt, aki a könnyei mögül is csak azt látszik kérdezni, hogy eshetett szörnyű elhagyása, amikor nem vétette ő ennek az édes hazának a legkevesebbet sem. A rákosi rendező pályaudvaron kicsiny, de lelkes csapat várja a maga szállítmányát. (A legújabb rendelkezések szerint a menekülők vonata nem jut föl a budapesti pályaudvarokig, hanem már a rendező pályaudvarokon megkapja a továbbirányítást.) A kis csapatban hiába keresünk nagyfejűt: se miniszter, se polgármester, se mások nem látogatnak ki meleg érdeklődéssel, ott bizony egyszerű fővárosi hivatalnokok, szerény kis tanítónők dolgoznak összerogyásig, és ha nem is mindig a legszervezettebben, de végtelenül lelkesen csinálják a maguk dolgát. Több mint egy hete elmúlt, a főváros még mindig csak szervez, a lapokban meg is találtuk a különböző helyekre kivezényelt tanácsnokokat, de kint a pályaudvaron még nem találtunk egyet sem. Tíz nappal ezelőtt kezdődött a menekülés, uraim…

te utazásuk végállomását. A vármegyéken belül igyekeztek az embereket magánházakban elhelyezni. Végül sikerült is a menekülteket egyes családoknál és uradalmakban elszállásolni.

A hazatérés nehézségei

1916. október 10. után, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Birodalom seregei átlépték a Román Királyság kárpátokbéli határát, a menekültek egy része rögtön elindult a szülőföldje felé. Mivel a hadműveleti területekre a katonai hatóságok továbbra sem engedélyezték a belépést, a hazatérni szándékozók jelentős része a szomszédos megyékben zsúfolódott össze.

A kormány – elkerülendő az augusztus végi, szeptember eleji tumultusokat – már október 2-án kiadta visszatelepítési rendeletét, amelyben részletesen meghatározta a hazatelepítés menetét. Eszerint először a közigazgatási hatóságok dolgozóinak hazaszállításáról, majd a mezőgazdasági munkában érdekeltek visszatelepítéséről kellett (volna) gondoskodni. Az üzemek, gyárak felszerelései és dolgozói, valamint az értelmiségiek, diákok, betegek és öregek csak ezután indulhattak el hazafelé. A menekültek és sokszor a helyi tisztviselők sem vették azonban figyelembe ezeket a terveket, ezért október 29-től a korábban kiürített erdélyrészi területekre csak speciális igazolvány birtokában lehetett belépni. Október 17-re kidolgozták az erdélyiek vasúton történő hazautaztatásának szervezeti kereteit is. A visszatelepítést menetrend szerinti személy- és gyorsvonatokkal, valamint külön menekültszerelvények beállításával oldották meg. A menetrend szerint közlekedő vonatok az értelmiségi és polgári réteghez tartozókat szállították, míg a „menekültszerelvények" a falvak lakosságának hazatelepítését szolgálták.

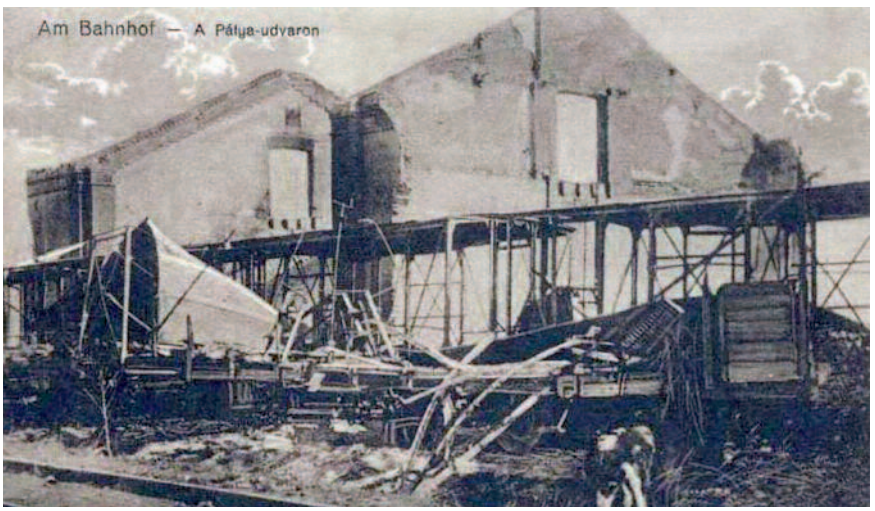
A hazautazás nehézségeiről sokat elárul, hogy míg 1916 őszén az áttelepítő vonatok három nap alatt tették meg például a Szászrégen–Kaposvár távot, addig a visszatelepítéskor arra is akadt példa, hogy ugyanezt a távolságot csak egy hét alatt sikerült leküzdeni. Voltak, akiket elindítottak ugyan szülőföldjük felé, a hadsereg rendelkezései vagy a rossz időjárás miatt azonban nem értek időben célba. Ezeket az embereket átmeneti szállásokon helyezték el. Az átmeneti szállások állapotát egy elkeseredett menekült így írta le: *„Még semmi hír nincs, hogy mikor visznek minket haza. Itt minket meg észen a szenny és a mocsok* […], *ágyunk nincs, hanem a földön hálunk, de nem csak mi vagyunk így, mert az egész iskola tele van menekültekkel."*

Szétlőtt utca a román katonák betörése után, Vulkán, 1917

A Kossuth Lajos út a románok kivonulása után, Csíkszereda, 1916

A vasútállomás a románok betörése után (fent)
A Hosszú utca az utcai harcok után (lent), Brassó, 1916

A hazatelepítő vonatok október végétől december elejéig folyamatosan szállították a menekülteket. A visszatelepítést azonban december 14-én leállították a különösen hidegre fordult téli időjárás miatt. Az 1916-os év folyamán így egyedül a harcoktól viszonylag távol eső Alsó-Fehér vármegyébe tértek vissza teljes számban a lakosok, míg Háromszék, Nagy-Küküllő, Szeben, Hunyad, Udvarhely és Fogaras megyékbe 31 650 személy érkezett meg.

Az áttelepítés különösen nagy nehézségeket okozott Jász-Nagykun-Szolnok vármegyének és a szolnoki pályaudvarnak, amely az 1916 októberétől 1917 januárjáig eltelt időszakban mintegy 12 000 fős menekültforgalmat bonyolított le. Legtöbbször Szolnokon keresztül haladtak át ugyanis azok a szerelvények amelyek a felvidéki vármegyékből és a Dunántúl több megyéjéből szállították haza a menekülteket. A Tisza menti vármegyében elszállásolt 3500 személy mellett a telepítések 1917. januári leállításának pillanatában 800 menekült vesztegelt a megyeszékhely pályaudvarán. Ezek az emberek lettek az első „vagonlakók", akiket az első világháború után tízezrek követtek.

A zord időjárási viszonyok ellenére a menekültek nagyobbik fele, közel 100 000 ember, 1917. január végéig hazatért otthonába.

Hazatérés

A hazatérőket a már bemutatott háborús pusztítások miatt élelmezni, segélyezni kellett. 1916. november 6-án szervezték meg a Földmívelésügyi Minisztérium kebelén belül, de a Belügyminisztériummal közös felügyelettel az Erdélyi Visszatelepítő Bizottságot, melynek feladatául szabták mind a visszatelepítés lebonyolítását, mind az élet újjászervezését a felszabadított területeken.

A menekültek segélyezésére alakult Pro Transsylvania Segítő Bizottság adatai szerint 3500 ház pusztult el. Az Erdélyrészi Visszatelepítő Bizottság adatai szerint – amelyek pontos kárfelmérő összeírásokon alapultak – is megsemmisült legalább 1500 épület. Csíkszeredát a kivonuló román csapatok tervszerűen felgyújtották. Más vidékeken az épen maradt házak ajtajait, ablakait és kerítéseit emésztették fel a katonai tábortüzek.

Mindezek ismeretében meglehetősen illuzórikusnak és naivnak tűnik az Erdélyi Visszatelepítő Bizottság azon véleménye, hogy az újjáépítést a székely falvakban kialakult „hagyományos", önálló házépítéssel kell megoldani, a segélyezés csak ott jöhet szóba, ahol az illető falu nem rendelkezik megfelelő nagyságú erdővel. A hazatért menekülteknek az a kijelentése, hogy *„rólunk idehaza senki sem gondoskodott és semmi segélyt nem kaptunk",* persze túlzás. Az azonban bizonyos, hogy a korabeli kormányszervek alapvetően nem kívántak forrást rendelni a székelyföldi falvak újjáépítéséhez.

A menekültek létszáma

A menekülésben érintett emberek számát a kortársak legkevesebb 200 ezer főre becsülték, de akadt olyan vélemény is, hogy az megközelítheti az egymilliót. Hogy pontosan hányan kerekedtek fel a román támadás hírére, és álltak odébb egy vagy két faluval, illetve húzták meg magukat ideig-óráig az erdőkben, valószínűleg sohasem fogjuk megtudni. Azoknak a létszáma, akik távo-

labb kerültek szülőföldjüktől, már egzaktabban meghatározható.

A menekültek létszámának legpontosabb meghatározását Betegh Miklós kormánybiztos feljegyzései teszik lehetővé, aki 1917 tavaszán készített jegyzeteket arról, hogy mikor, hová és hányan tértek vissza az elmenekültek közül. Az ő adatai szerint összesen 148 321 ember tért haza vasúton vagy szekéren otthonába 1917. május 2-ig. Ugyanekkor egy belügyminisztériumi jelentés szerint még 7758 erdélyi menekült tartózkodott a „Királyhágón inneni" országterületen. Vagyis regisztráltan több mint 150 ezer embert érintett az 1916. évi menekülés Erdélyben, elsősorban a Székelyföldön. A nem regisztrált menekülők számát értelemszerűen nem ismerjük. A korabeli szemtanúk 200-250 ezer fős becsléseit figyelembe véve azonban további 50-100 ezer fő közötti szám tűnik reálisnak.

A Székelyföldön az 1916-os menekülthullámhoz hasonló nagyságú népvándorlás nem történt az 1918-as újbóli román bevonuláskor. Az éppen csak helyreállított gazdaságukat féltő emberek – bizonyára az 1916-os év tapasztalatait is figyelembe véve – nem fogtak rögtön vándorbotot. Az első román támadáskor elmenekült székelyföldiekben amúgy is élt egyfajta szégyenérzet amiatt, hogy annak idején elhagyták szülőföldjüket. Legalábbis erre utal, hogy 1918. október 26-án a *Csíki Lapok*ban megjelent, *Miért meneküljünk?* című cikkben a szerző az 1916-os menekülést „szégyenünknek" nevezte. Ráadásul erősen tartotta magát az a vélemény, hogy a határmegállapításkor „igazságos" döntés születik.

Vármegye	Vasúton hazatérők	Szekéren hazatérők	Gyalogosan hazatérők	Összesen hazatérők
Maros-Torda	4518	5150	1365	11 033
Csík	11 240	5863	785	17 888
Háromszék	19 478	7828	384	27 690
Brassó	22 833	8105	229	31 167
Fogaras	2464	887	7	3358
Szeben	3534	670	807	5011
Hunyad	6180	67	159	6406
Nagy-Küküllő	4710	4695	700	10 105
Udvarhely	19 607	5826	829	26 262
Krassó-Szörény	8517	592	292	9401
Összesen	103 081	39 685	5557	148 321

Az 1917. május 2-ig hazatért erdélyrészi menekültek származásuk helye szerinti bontásban

Tudjon meg még többet a történelemről!

Olvassa a Rubicont minden hónapban!

Előfizetőinknek 2 szám ajándék: 10-et fizet, 12-t kap!

Egyenként is megvásárolható példányok

2003/3–4	Új világrend	699 Ft ☐
2003/6	A történész mestersége	448 Ft ☐
2003/9–10	Deák Ferenc, a haza bölcse	699 Ft ☐
2004/4	Bibó István, a nemzet lelkiismerete	448 Ft ☐
2004/7	Történelem az interneten	448 Ft ☐
2004/8–9	60-as évek	699 Ft ☐
2004/10	IV. Károly	448 Ft ☐
2004/12	Az Andrássyak világa	448 Ft ☐
2005/1	A háború sötét arcai	498 Ft ☐
2005/8	Az NSDAP története	498 Ft ☐
2006/2–3	Háború a modern korban	789 Ft ☐
2006/7	Terrorbombázások – Tortúra	545 Ft ☐
2006/8	Che Guevara – Keresztesek	545 Ft ☐
2007/1–2	Második Trianon	889 Ft ☐
2007/3	Állambiztonság – Titkosszolgálat	595 Ft ☐
2007/4–5	Elitek a Horthy-korszakban	889 Ft ☐
2007/6–7	A magyar bor századai	889 Ft ☐
2007/8	A 20. századi nő	595 Ft ☐
2007/9	Személyi kultuszok	595 Ft ☐
2007/10	Horthy Miklós kultusza	595 Ft ☐
2007/1 különszám	AVO–AVH–III/III	595 Ft ☐
2007/2 különszám	Sisi – Erzsébet, a magyarok királynéja	595 Ft ☐
2008/1	Emigrációk	595 Ft ☐
2008/2–3	Reform, modernizáció	595 Ft ☐
2008/4	Szlovákia + Híres asszonyok	595 Ft ☐
2008/5	A repülés úttörői + Edvard Beneš	595 Ft ☐
2008/6	Ókori olimpiák + Katyn	595 Ft ☐
2008/7–8	Fekete krónika	895 Ft ☐
2008/9	Fekete-fehér Amerika	595 Ft ☐
2008/10	A doni kálvária + '68 világa	595 Ft ☐
2008/1 különszám	Titokzatos ókor	595 Ft ☐
2009/1–2	Magyar jobboldali hagyomány	895 Ft ☐
2009/3	A királysíroktól a 301-es parcelláig	595 Ft ☐
2009/4	Amiről a címerek mesélnek	595 Ft ☐
2009/5	Délvidéki tragédia	595 Ft ☐
2009/6	Út a háborúhoz	595 Ft ☐
2009/7–8	Vadászat Magyarországon	895 Ft ☐
2009/9	A téli háború	595 Ft ☐
2009/10	Egyenruha-történet – Középkori magyar királynék	595 Ft ☐
2009/11	Középkor	595 Ft ☐
2010/1	A csendőrség története 1881–1945	645 Ft ☐
2010/2	Szabadkőművesek	645 Ft ☐
2010/3	Szélsőjobboldali radikalizmusok	645 Ft ☐
2010/4–5	Trianon és 20-as évek Magyarországa	995 Ft ☐
2010/6	Kitelepítések – Ki volt Biszku Béla?	645 Ft ☐
2010/7	A szex és erotika kultúrtörténete	645 Ft ☐
2010/8	Sikertörténetek a 19. században	645 Ft ☐
2010/9	1956-os sortüzek – Kulákok	645 Ft ☐
2010/10	Hitler és Sztálin tábornokai – Károlyi Mihály	645 Ft ☐
2010/1 különszám	Trianon és a revízió	645 Ft ☐
2010/2 különszám	Ormos 80	595 Ft ☐
2011/1	A Szent Korona viszontagságai	645 Ft ☐
2011/2	Vörös terror, fehér terror	645 Ft ☐
2011/3–4	A 19. század – Bethlenek	995 Ft ☐
2011/5	Weimar arcai – Megszállások	645 Ft ☐
2011/6	A Hitler–Sztálin paktum	645 Ft ☐
2011/7	Háborús bűnösök	645 Ft ☐
2011/8	Királykérdés Magyarországon	645 Ft ☐
2011/9–10	Bethlen István	995 Ft ☐
2011/11	Az avarok	645 Ft ☐
2011/12	Gulag	645 Ft ☐
2011/1 különszám	Dicsőséges dinasztia: Árpád-ház	645 Ft ☐
2011/2 különszám	Náci örökség	645 Ft ☐
2011/3 különszám	Magyar középkor	645 Ft ☐
2012/1–2	Magyarország a mérlegen	995 Ft ☐
2012/3	Kitörés	645 Ft ☐
2012/4–5	Történelmi tévhitek – Krasznahorka büszke vára	995 Ft ☐
2012/6	Adók és adófizetők – Hitler stílusa	645 Ft ☐
2012/7	Újkori olimpiák – Lovagok világa	645 Ft ☐
2012/8	Horthy István halála – Kádár arcai	645 Ft ☐
2012/9–10	Klebelsberg – Aktuális Horthy kép	995 Ft ☐
2012/11	Volksbund kontra Hűségmozgalom	645 Ft ☐
2012/12	Sztálin – Nagy perek – A „Kossuth címer"	645 Ft ☐
2012/1 különszám	Boszorkányság	645 Ft ☐
2012/2 különszám	A Magyar nemesség	645 Ft ☐
2013/1	Híres merényletek – Gestapo	695 Ft ☐
2013/2–3	Nagy Szulejmán – Pápák és a Pápaválasztás	995 Ft ☐
2013/4	Mozaikok az európai zsidóság történetéből	695 Ft ☐
2013/5	Horthy Istvánné – Grófok, hercegek, bárók	695 Ft ☐
2013/6	Szent István nyomában – Fehérvár	695 Ft ☐
2013/7	Bethlen Gábor – Kis magyar lótörténelem	695 Ft ☐
2013/8	A mohácsi csata – II. Lajos kontra Szulejmán	695 Ft ☐
2013/9–10	Napoleon – A hatalom és a szélsőjobb a Horthy-korban	995 Ft ☐
2013/11	Hősök tere – Nemzet és emlékezet	695 Ft ☐
2013/12	A Bethlen-korszak	695 Ft ☐
2013/1 különszám	A borgiák – Firenze és a Mediciek	695 Ft ☐
2013/2 különszám	Mi történt Mohács után?	695 Ft ☐
2014/1	A székelység története	695 Ft ☐
2014/2	Zrínyiek	695 Ft ☐
2014/3	Dózsa György, 1514 – Megszállás, 1944	695 Ft ☐
2014/4–5	Seuzo-kincs – Az I. világháború	995 Ft ☐
2014/6	A béke kálváriútján – Apponyi Albert gróf	695 Ft ☐
2014/7	Egy magyar mítosz – Az aranycsapat	695 Ft ☐
2014/8	Sopron – A hűség városa	695 Ft ☐
2014/9	Isonzó – Doberdó – Caporetto	695 Ft ☐
2014/10	Az Oszmán Birodalom	695 Ft ☐
2014/11	A kiugrási kísérlet	695 Ft ☐
2014/12	Magyar béketörekvések – Szent-Györgyi Albert	695 Ft ☐
2014/1 különszám	Európa	695 Ft ☐
2015/1	A nagy háború, 1914–1918	695 Ft ☐
2015/2	Iszlám radikalizmus – Vitriolos karikatúrák	695 Ft ☐
2015/3	Haditengerészet	695 Ft ☐
2015/4	1945, egy végzetes év – Hóman Bálint	695 Ft ☐
2015/5–6	Örmény genocídium 1915 – Német kapituláció 1945	995 Ft ☐
2015/7	Petőfi élete és halála	695 Ft ☐
2015/8	Női szerepek a történelemben	695 Ft ☐
2015/9	A Nádasdyak – Málenkij Robot	695 Ft ☐
2015/10	Koncepciós perek	695 Ft ☐
2015/11	Gróf Tisza István	695 Ft ☐
2015/12	Koronás fők	695 Ft ☐

EGYÉVES ELŐFIZETÉS DÍJ | 2016/2-től 1 év (12 szám) 6950 Ft

Megrendelem
a Rubicon következő egy évben megjelenő számait ☐
A régi számokat tartalmazó egységcsomagok közül kedvezményes áron megrendelem:

2007-es évfolyam (12 szám)*	–	**4500 Ft** ☐
2008-as évfolyam (11 szám)	–	**4500 Ft** ☐
2009-as évfolyam (11 szám)	–	**4800 Ft** ☐
2010-es évfolyam (12 szám)	–	**5000 Ft** ☐
2011-es évfolyam (15 szám)	–	**6000 Ft** ☐
2012-es évfolyam (14 szám)	–	**6000 Ft** ☐
2013-es évfolyam (14 szám)	–	**6000 Ft** ☐
2014-es évfolyam (13 szám)	–	**6000 Ft** ☐
2015-ös évfolyam (12 szám)	–	**6000 Ft** ☐

Új előfizetőinknek postaköltséget nem számítunk fel. Előfizetés nélkül a régi évfolyamokat 500 Ft egyszeri postaköltséggel postázzuk. A fent feltüntetett folyóiratszámaink egyenként is megrendelhetők.

NÉV

INTÉZMÉNY
(KÖZÜLETI MEGRENDELÉS ESETÉN)

CÍM / TELEPÜLÉS: ☐☐☐☐

UTCA:

HÁZSZÁM / EMELET, AJTÓ: TELEFONSZÁM:

E-MAIL:

OLVASHATÓ ALÁÍRÁS

Adja le megrendelését e-mailben: rubicon@t-online.hu | Rendelhet interneten: www.rubicon.hu
Vagy postai úton: Rubicon szerkesztősége (1161 Budapest, Sándor utca 60.). A megrendeléseket fénymásolva vagy kézírással is elfogadjuk.

RUBICON-KÖNYVEK

A szerző a második világháborút állította vizsgálódásai középpontjába, de hosszú távú folyamatokban gondolkodik, s gondolatmenetét az első világháború végétől indítja és az újabb világégés következményeivel, a kommunista fordulathoz vezető út felvázolásával zárja.

Deborah S. Cornelius rendkívül olvasmányos stílusban, a szélesebb publikum számára is érthető formában mutatja be azt a csapdahelyzetet, amelyben a trianoni Magyarország folytatta kiútkeresését. A világháború alatt pedig a harapófogóba szorult ország már csak a rossz vagy még rosszabb közül választhatott.

160 kép • 4 térkép

Könyvesbolti ára: 4980 Ft

Rendelje meg vagy vásárolja meg kedvezményesen a szerkesztőségben!

Szerkesztőségi ára: 3290 Ft

Postai küldeményként: 3290 Ft (+900 Ft utánvéti díj)

Megvásárolható és megrendelhető:
Rubicon szerkesztősége
1161 Budapest, Sándor u. 60.
Telefon: 402-1848 • rubicon@t-online.hu

Rendelje meg honlapunkon!

www.rubicon.hu

EMMI

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

nka Nemzeti Kulturális Alap

